

Haziran 1935

82597

255.07.02.02.01.06.41233

DERGI A/052-11

Türk Dili

Türk Dili

— Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni —

1935

İSTANBUL

DEVLET MATBAASI

TÜRK DİLİ

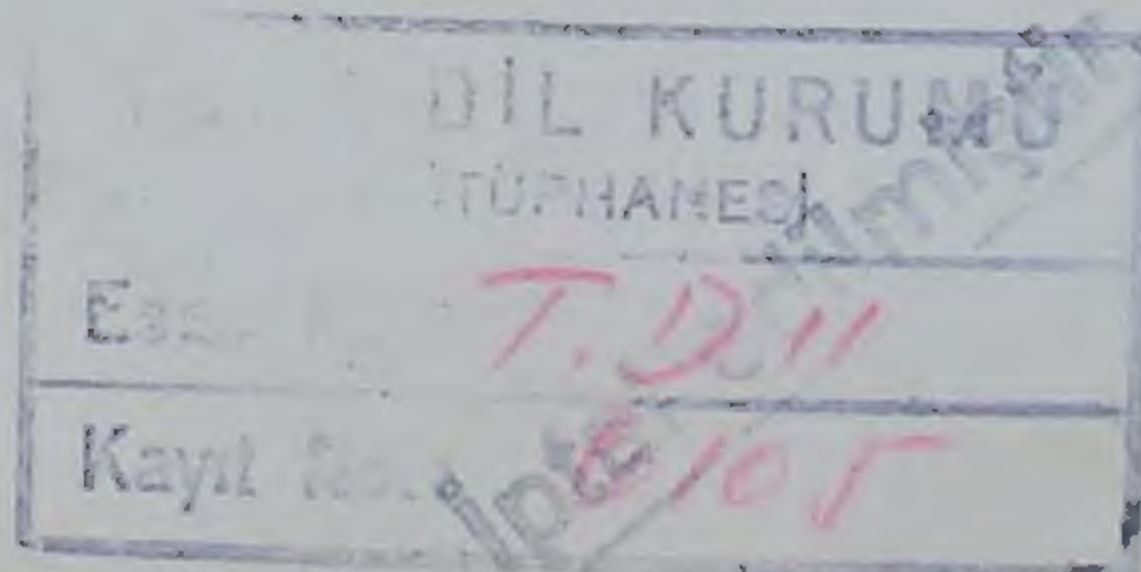
Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni

KURULTAY TEZLERİ

Bay Ahmet Cevat Emre'nin tezini bu sayımıza koyuyoruz.

8-9 uncu sayımızda İkinci Türk Dili Kurultayının zabıtlarını basmış, Kurultayda söylenen tezlerin de ileride sırası düştükçe Bülteni-mizde yer tutacağını bildirmiştik. İlk tez olarak Kurultayın birinci ve ikinci günlerinde söylenmiş olan Bay Ahmet Cevat Emre'nin " Türk-çenin Hint - Avrupa diliyle mukayesesi,, başlıklı araştırmasını bu sayımıza koyuyoruz.

Başka tezler de sırası düştükçe basılacaktır.

büyük rolü kendimiz araştırmadık ve meydana koymadıkça bu *ulusal* (millî) sava (dava) ispatsız kalacaktır.

Gerçek, türkçe kadar, yabancı bilginlerin tetkikinden geçerek, hem anlaşılın hem anlaşılmayan, hakkı hem verilen hem verilmeyen başka bir dil oymağı yoktur. Sumercenin "*Lenorman*„, Metler dilinin "*Oppert*„ gibi büyük bilginler Türk oymağından olduğunu müdafaa ettiği gibi türkçenin "geni„ sine hayranlığını saklamamış "*Max Müller*„, hattâ Hint - Avrupa dillerini Ural - Altay dillerinin bir kolu sayan "Anderson ve Sweet„ gibi bilginler de çıkmıştır. Daha 1879 da "Nikolay Anderson„ bugüne değin bilimlik (= ilmî) değerini saklayan: "Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen sprachen„ adlı eserini çıkararak bu iki dil oymağı arasındaki köken (= menşe') birliğini aydınlatmıştır. O derece ki, "Donner„ mukayeseli lûgatinde Anderson'un kitabından karşılaştırmalar alıp koymuştur. Bu eser, şiddetli bir aryanizm ve germanizm taassubunun karanlamalarına (itirazlarına) uğramakla beraber bilimlik erki sarsılmamıştır. Eserin çıkmasından yirmi bu kadar yıl sonra, Sweet, Londrada neşrettiği "The history of language„ adlı kitabında, Anderson'dan örnekler alarak diyor ki:

"Eğer bütün bunlar ve daha başka benzeyişler bu dil oymaklarının bir kökenden çıktığını aydınlatmamış oluyorsa... o halde karşılaştırma (= mukayese) *filologi* sini temelinden yıkılmış saymalıdır; ve bizim artık gramatikal türüm (= teşekkül) lerince gösterdikleri benzeyişlere dayanarak Sanskrit, Grek, Lâtin dillerinin bir kökenden olduğunu savlamağa (= iddiaya) hakkımız olmaz„ (s. 120). Sweet daha ileriye vararak diyor ki: "Biz bu ispat ile Aryan oymağı dillerinin büyük Ural - Altay oymağından bir kol olduğu sonucuna (= neticesine) varmış bulunuyoruz„ (s. 123).

Fakat bunlara karşı, dil biliminde çokluğu tutan "conservateur„ *muhafazakâr* aryanistler ve gremanistler her türlü ispatlara karşı gözlerini yumaktan ve mukavemet göstermekten usanmıyorlar. Asıl tuhafı şu ki, bizim memleketimizde ve *kendi üniversitemizde* de, geniş ve inatçı bir yankulanış (= in'ikâs) bulan fikirler bu *muhafazakâr* aryanist ve germanist propagandanın serpintileridir. Bugün Avrupa üniversitelerinde vaziyet son derece muhafazakârdır. Geçen asrın büyük üstadlarından miras kalan dil bilimi çıraklarının elindedir; tuttukları tümse (= kürsü) leri yeni mekteplere karşı *barikad* gibi kullanıyorlar; bunlar bilime yeni bir şey katamıyorlar ve yeni buluşlara bıyık altından gülüyorlar, *şarlatanlık* diyorlar.

Muhafazakâr "*dogma*„nın mümessilleri dillerin mahut *tasrifî* "flexi-

TÜRKÇENİN HİNT - AVRUPA DİLİYLE MUKAYESESİ

BİRİNCİ KISIM: TÜRKÇENİN KARAKTERLERİ

*Uluğ Başkan,
Reis Paşa,*

Hanımlar, Beyler

Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kuruluşu daha iki yaşını kapamamış, alfabe değişiminden başlayan büyük kültür akımı, yeni, altı yılını bitirmiş; böyle kısa bir uçur (zaman) içinde türkçe üzerine her yandan girişilen deşistirmeler ise epiy ilerlemiştir. Dil ile ilişikli her türlü soraklar (meseleler) öne sürülmüş, hepsinin çözümiyle uğraşılmış; hepsinden de, uçurun (zamanın) kısalığıyla orana vurulunca değeri göze çarpan yemişler derinmiştir; Türk kültürünün bu alanında da gösterilebilen emeklerin az çok başarılı olması, ancak ve ancak Büyük İnkılâbın tin (ruh) kaynağından duygu ve bulgu alınabilmesindedir. Türk budununun geleceğini son yüzyılın en ileri basamağa varmış bilimi ve erdeni (ilim ve fenni) üzerine kurmak yollarını gösteren Büyük Baş dil işlerinin de bütün yöntemlerini (istikametlerini) O işaret etmiş, her güçlüğümüzde hepimize O hocalıkta bulunmuş, her karanlığımızı O aydınlatmıştır. Yüksek katınızda okumak onurunu (saadetini) elde edebildiğim araştırma dahi o inkılâp güneşinden alınmış aydınlık altında yapılmıştır.

Bu irdel (étude) in nersesi (mevzuu) türkçeyi Hint - Avrupa dilleriyle karşılaştırmak için yeni ve sağlam yol bulmak sorağıdır. Tezi ikiye ayırdık: birinci kısmı türkçenin yapılış karakterlerini araştırmak, ikincisi türkçeyi Hint - Avrupa dilleriyle karşılaştırmak *prensiplerine* verilmiştir.

Uzun yıllardanberi türkçenin, bütün Türk ulusağızlarının (lehçelerinin) her türlü *filologi* siyle, *folklor* iyle uğraşan bunca bilginlerin emekleri ve verimleri varken, bizim, onların üstünde, ne yapabileceğimiz, inanmaz bir soru ile, sorulabilir. Ömürlerini bu uğurda tüketmiş *müstaşrik* ların yapamadığı işlere, çözemediği sorakların çözümüne girişmemizi büyükseyenler de olabilir. Ancak, az sonra dinleyicilerimizin bizi tasdik edeceklerinden emin olarak, arzedelim ki türkçenin tarih içinde oynadığı

ve Türkler öyle hem birbirlerinden ayrı hem birbirlerinin aynı medeniyetler geliştirmediler; öyle medeniyetler ki Hint-Avrupa aristokratları fütuhatlarını genişlettikçe yenileştirmesini ve yenileştirdikçe kendileri de yenileşmesini bilebildiler. Bugünkü türkçe bin yıl önceki türkçedir; Kazan türkçesi, esaslarda, Ankara türkçesidir; dilin kaskatı *şematizmi* (kalıplanmışlığı) onu değiştirmekten sakladı. Denebilir ki türk dili ömür sürdü fakat hemen hiç yaşamadı. Maddî şekillerce birbirlerinden ayrıldıkları zaman bile Altay grubunun dilleri aynı kepi, aynı *şematizmi* saklarlar. Bu nokta üzerine Prens Trubeçkoy gerçekten derin bir sezgi ile dikkati çevirmişti,,. (Histoire de la langue latine, s. s. 8-9; 1931).

Bir Rus prensinin ilhamıyla türkçenin kaskatılığını görebilen koca Fransız bilgininin bu mistik yazısında bilimlik hiçbir değer yoktur. Hint-Avrupa dillerinin Altay grubuyla akraba yani kardeş diller olmasına mâni olan sebepleri bize ne Mösyö Meillet ne de başka bir dil bilimcisi gösterebilmiştir. Hint-Avrupa dillerinin hem birbirlerinden ayrı hem birbirlerinin aynı kepler yarattığını söyleyen Mösyö Meillet türkçenin *şematizmini* bir gerilik karakteri sayıyor; fakat ne türkçe onun sandığı kadar kaskatı bir *şematizme* girmiştir, ne de Hint-Avrupa porototipi dallana budaklana daha ileri bir *şematizme* doğru gitmekten, *şematizmin* en kaskatı derecesi olan gramersizliğe doğru yürümekten kurtulmuştur. Dilde başlangıç, ister istemez karışık ve her türlü türeden uzak, bin yıllar süren denemeler olmuştur. İşte dilin bu ilk gelişme çağlarındaki anlatış yollarının bolluğuna Mösyö Meillet kıvraklık ve zenginlik diyor. Fakat yüzyıllar geçtikçe, anlatış yolları orta çağ şehirlerinin sokakları gibi dolambaçlıktan ve darlıktan kurtuluyor; onların yerine *modern* şehirlerin muntazam geniş caddelerini andıran yeni anlatış kuralları doğuyor. Türkçenin *şematizmi* denilen hal işte böyle bir ilerilemiş inkişafın gösterdiği intzamdır. Bunu bir Meillet gerilik sayarsa bir Max Müller *genial* sayar.

Dillerin söz açtığımız bu değişimlerini Meillet'nin kendisi "Introduction,, un da göstermiştir; öz mektebinin bütün yandaşlarıyla birlikte telif ettikleri "Les langues du monde,, da Vendryès'in Hint-Avrupa dilleri için yazdığı "Toptan sağınçlar,, da (= umumi mülâhazatta) dilin bu karışıklıklardan intizama geçişi pek güzel hulâsa edilmiştir. Burada deniliyor ki:

"Hint-Avrupa dillerinin gelişmesinde başlangıçtanberi kökün rolünü azaltmağa doğru bir akım görülüyor; kök sabit bir şekil kazanmağa çalışıyor; "radical,, denilen bu şekil şimdi sözün *ulluk* "fundamental,, üyesi (= unsuru) sayılıyor. *Almaşın* "alternance,, denilen ses değişimi basitleşiyor, bununla birlikte fiil ve isim sistemleri muntazam bir *ürüme*

onnelles „, iltisakî “ agglutinantes „, tecridî “ isolantes „ bölümlemesinin akrabalık ispatında hiçbir değeri kalmadığını söylemeye mecbur oluyorlarsa da aryancılık ve germancılık ateşi de gönüllerinde sönmek bilmiyor.

Türkçeyi hep geri kalmış, gelişmemiş, ve *Avrupa dillerinden ayrı kalınışt*a bir dil görmekten vazgeçmiyorlar. Sorağın en ağır yanı burasıdır: Türkçenin Hint - Avrupa dillerinden ayrı yapılaşta tasarlanması, onların dışında bırakılmasıdır. Çünkü böyle olunca elde edilen herhangi bir eski yazı, bilmem hangi bilginin onda bulunduğu bir *flexion* izi yüzünden Hint - Avrupa dilleri çerçevesine alınıyor ve artık türkçe ile hiçbir yakınlık ve ilgisi (= nisbeti) olamayacağı değişmez gerçekler sırasına giriyor; buna karşı bizim üniversite bile diyecek bir şey bulamıyor. Örnek olarak, Fransız dil bilimi mektebinin baş hocası Meillet'yi alabiliriz. Fransızca ve İngilizceyi Çin ve Annam dilleriyle hemen aynı bozulma basamağında gösteren eski bölümlmeyi (= tasnifi) “ *Les Langues du monde* „ a yazdığı gireğın (= methalin) başında reddeden bu bilgin, 1931 de, “ *Lâtincenin tarihi* „ adlı eserinin gireğinde Hint - Avrupa diline olan tutkunluğu ateşiyle, Lâtinliğe kasideler yazmakla kalmıyor, ezici bir rakîp gördüğü türkçeyi yermekte bayağı zevk buluyor. Burada koca bilgin babayiğit atalarını tekerlekleri altında çiğneyip geçmiş Lâtinlerden kendilerine miras kalan dil halitasını bir kâhin sıtkısıyla (= ardeur, hararet) göklere çıkarırken, taassuba vergi bir coşkunlukla, üstünlüğünden sıkıldığı duyulan türkçeyi yerin içine batırmağa çabalıyor. Yazısından şu birkaç sırayı sözü sözüne türkçeye çeviriyoruz:

“... Hint-Avrupa dilinin hususiliklerce öyle çok zengin bir morfologisi vardı, yapılaşta öyle çok yumuşak ve esnekti ki, hiçbir yerde birliğin belgisi olan türeliliği gösteremezdi ...

“Bütün Avrupaya ve Asyanın büyük büyük ölkelerine Hint-Avrupa dilini götürmüş olan aristokratlar eşsiz bir yeğınlik (= faaliyet), yabancı dilleri kendine benzetmekte eşsiz bir yararlık (= liyakat) göstermişlerdir... Hint-Avrupa medeniyetinin kepi (= tipi, enmuzeci) her alanda özlem (kendine has) bir beniz aldı ve bu medeniyetin anlatış aygıtı (cihazı, aleti) olan dil, müşterek bir temel saklamakla beraber, ayrı ayrı yerlerde yeni kepler (tipler, enmuzeçler) yarattı.

“Hint-Avrupa dilinin kıvraklık ve esnekliği, türkçenin kepiyle karşılaştırıldığı zaman, göze çarpıcı bir benizle görülüyor. Hint-Avrupa aristokratları gibi Türk illeri (= les tribus) dahi geniş geniş fütuhatta bulundular; menşeleri olana yerlerin dar sahasından çok uzaklara gittiler. Ancak zamanlara ve yerlere göre hemen hiç değişiklikler göstermediler,

en eski medeniyet acununun kültür, siyasa (= siyaset), bilim ve erden (ilim ve fen) dili rolünü oynamadı mı? “Isolantes,, dillerden olmasına bakmayarak, çince dahi, Asyanın yarısını ve kocaman bir adalar keseğini (=kıt’asını) kaplayan bir coğrafya alanı üzerinde yüzlerle ve binlerle yıl süreğince medeniyet dili olarak yayılmadı mı? Flexion’un en katılaştırılmış sistemini yaratan semitik oymaktan arapça dahi birkaç yüz yıllık bir medeniyet çağını baştan başa tutmadı mı?

Öyle olunca, dil biliminde başhocalardan sayılan ihtiyar Fransız bilgininin ne Hint-Avrupa dili sistemlerinin kıvrak başarıcılığı, ne türkçenin kaskatılığı, ne Hint-Avrupa aristokratlarının veya Türk uluslarının becerikli, beceriksiz karakterleri için dizdiği kaside ve hicviyelerin bilimlik hiçbir temelleri ve değerleri yoktur; bu sözler ancak mistik bir düşünüşün, bir tasarlayışın yemişleridir. Esef olunur ki bu mistisizm sıtkısından kurtulmuş, bugünkü germanistler ve aryanistler arasında, tek bir bilgin bilmiyoruz.

Kısaca turgurduğumuz (=tesbit ettiğimiz) bu yabancı görüşler bize şu inanı vermiştir ki Türk dil bilimi için birinci yumuş (= vazife) türkçenin her türlü deşıştırme ve araştırmalarını kendi ellerine almak, kendi göz ve kafasıyla görüp yapmaktır. Batı bilginlerinin türkçeyi irdelemede (mütaleada) nerelere vardıklarını bilmeliyiz; nerelerde yanıldıklarını veya nereleri görmediklerini anlamalıyız ve bu anlaşılmamış yerleri biz onlara göstermeliyiz.

Batının dil bilimi acununda, bayık ki, görüş ve çalışma birliği yoktur. Üniversiteler dışında, büyük bir Ecole’da vardır ki, *Aryanizmi*, daha otuz yıl ön Sweet’in dediği gibi, “muhteşem tecerrüt,, tahtından atmağa çalışıyor ve yıldan yıla yeni yeni buluşlarla dil bilimini zenginleştiriyor; karşılaştırma metodunu genişletiyor, bilimin disiplini altına alıyor. Bu mektebin çalışmalarından çıkan anlıklar ve tanıklıklar eski dil oymaklarının ayrılıklarını artık *mutlak* değil nisbî bir kılınıştta gösteriyor, kökenleri (menşeleri) birleştirici belgeler çoğalıyor ve tanılıyor. Ural oymağının Ugriyan kolu, semitik diller oymağı, hamitik diller oymağı, diravidiyen diller oymağı... artık, Hint - Avrupa oymağının şu veya bu daliyle olan yakınlıklarını az çok tanıttırılmış bulunuyorlar. Altay grupunun Şimal ve Şark dallarından birkaçı bile asıl bizim türkçenin mensup olduğu Ortaasya, Cenup ve Garp dallarına nisbetle daha iyi deşştirilmiş ve dil bilimine tanıttırılmıştır. Şüphesiz böyle çalışan bilginler bizim mütteliklerimizdir. Ancak Türk dil biliminin davası bunlara da tapşırılamaz, bunlara tapşırıp erinç erinç (müsterih müsterih) oturulamaz. Böyle bir avukatlığı hiçbir yabancı bilgin-

doğru gidiyor... Dillerde yeni gramer aygıtları (edatlar) yaratılıyor; bunların sayısı ve ehemmiyeti arttıkça "flexion,, yalınlaşmakta (basitleşmekte) devam ediyor. İngilizce ve Fransızca'da olduğu gibi flexion'un en aşağı basamağa indiği dillerde gramer münasebetleri ancak sözün dışında kalan aygıtlarla (müstakil edatlarla) anlatılabiliyor. Söz mücerret bir timsal halini alıyor, kendisinde topsöz "cümle,, içindeki rolünü tayin edecek hiçbir belgi (alâmet) bulunmuyor. Bu dillerde söz öyle bir hale geliyor ki Hint-Avrupa dilinin sözünü karakterize eden halden daha uzak başka bir hal olamaz,, (ss. 26-27)

Mösyö Venderyès'in şu birkaç satırlık icmalı Hint-Avrupa dilinin dallı budaklı gelişmesini ilk ve son manzaralarıyla açık açık gösteriyor:

Bu uzun yolun bir ucunda *sesel almaşınları* "alternances vocaliques,, bol, flexion'u intizamsız ve karışık bir morfoloji sistemi; öbür ucunda ise sesel almaşınlarına "alternances vocaliques,, nihayet vermiş, flexion belgileri (alâmetleri) aşınmış, yerlerine müstakil gramer edatları yaratılmış başka bir morfoloji sistemi bulunuyor.

Şimdi, Fransız mektebinin bu büyük hocalarına, Mösyö Meillet'ye, Mösyö Venderyès'e ve aynı mistik tasarlamın (=hypothèse) oruntaklarına (= mümessillerine) sorabiliriz:

Hint-Avrupa dillerinin başarıcılığı hangi yapılış sisteminden ileri geliyor: Klâsik dillerin (sanskritçe, grekçe ve lâtincenin) zenginlikçe basamak basamak birbirinden ayrılan almaşınlı (*alternance*), flexion'lu yapılış sisteminden mi? — Onlardan da daha büyük bir ses almaşını ve daha zengin.. daha karışık bir flexion kullanmış olduğu tasarlanan ana Hint-Avrupa dili tipinden mi? — Üç bin yıl önce dahi, sanskritçe ile koşa (muvazı) yaşarken bugünkü İngilizce kadar yalınlaşmış, hemen hemen sıfıra inmiş bir flexion, değişmezlenmiş kökeller (radikaller) kullanan, kendisinde erlik tişilik belgelerinden iz kalmayan, bir tağrif edati geliştiremeyen eski veya yeni farsça kepinden mi? — Son üç yüz yılın yarattığı morfologisi yalın Batı dillerinin (İngilizce, Fransızcanın) yapılış sisteminden mi? — Bunlarla klasik diller arasında kalan, nisbeten fakir bir ses almaşını ve bir flexion kullanan bugünkü Almanca, Rusça veya yeni grekçe tipinden mi? — Lâtince kadar ses almaşını ve flexion'u zengin eski gotça, eski İslavca veya Lituvanca sisteminden mi?

Bizce bayıktır (= aşikârdır) ki dillerin bu gibi çağdan çağa değişen iç karakterleri başarıcılık sorağında baş rolü oynamış değildir; çünkü tarihte bu rolü her türlü yapılış sisteminde diller oynamıştır. Ural-Altay dilleri sisteminde olduğu kamuca (umumen) kabul olunan Sumerce dünyanın ilk büyük medeniyet dili olmadı mı ve iki bin yıldan artık,

seslerdir. Hint - Avrupa dilinin fonetik sisteminde “ş,, gibi fışılıtlı sesle “h,, de yoktu,, (Meillet, Klâsik dillerin mukayeseli grameri, sayfa 36).

Hint - Avrupa dili konsonantizminin ikinci hâkim ses grubu da şöyle anlatılıyor :

Hint - Avrupa dilinin en özlem çizgilerinden biri de fonetiğinde çağlı “sonnantes,, denilen altı sesin bulunmasıdır; bunlar hem seseller “voyelles,, gibi küçük dil titreyişlerine yer verirler, hem de ündeşlerde olduğu gibi ünleyici muçaların (musavvit azaların) bir kapanışile söylenirler.

İşte Hint - Avrupa dili fonetiğinde birinci yeri tutan bu berk ve çağlı ses grupları türkçemizde de aynı derecede hâkimdirler.

Gerçek, alfabemizin yirmi ündeşi (consonnes) içinde sekiz berk ve altı çağlı vardır :

1. Berkler “occlusives,, :

p, t, ç, k, (sert, veya çınlayışsız)

“sourdes,,

b, d, c, g (yumuşak veya çınlayışlı)

“sonores,,

2. Çağlılar “sonnantes,, :

y ğ (v, w) (yarı seseller)

“semi - voyelles,,

r l (akıcılar)

“liquides,,

m n (genzeller)

“nasales,,

Bu bayık yakınlık karakterinin hiçbir turkoloğ’un gözüne çarpmamış olması şaşılacak bir şeydir. Denilebilir ki türkçenin fonetiği kadar tasarlama ile diriltelen Hint - Avrupa dilinin fonetiğine yakın, Hint - Avrupa oymağı içinde dahi, başka bir dil fonetiği yoktur. Şüphesiz bizde de, her dilde olduğu gibi, zamanla yeni fonemler doğmuştur; fakat “K,, nin süreklisi “spirante,, olan almanca *ch* veya arapça *kh* ancak bir iki diyalektemizde pek geç olarak gözükebilmiş; “g,, nin süreklisi ise şimdiedek hiçbir diyalektemizde gelişmemiştir. “D,, nin süreklisi (ingilizce *th*, grekçe δ), Kâşgarinin Divanı tanıklığıyla eskiden bir iki lehçede kullanılmış ve tekrar yok olmuş görülüyor; “t,, nin süreklisi olan gerekçe “θ,,, arapça “ث,, ye hiçbir Türk lehçesinde rasgelinmiyor; “f,, nin türkçede pek geç geliştiğini ve kullanılışı pek dar kaldığını herkes bilir.

den bekliyeceğiz. Türk dil bilimi ivmeli, kolları sıgamalı, ergin ve bilim disiplinine yarar bir metodla çalışarak kendi otoritesini kurmalıdır.

Bu inanla ilk bir araştırma verimi olarak önünüze getirdiğim *tezde* eksiklikler, henüz yetiştirilmemiş, bitirilmemiş yerler pek çoktur. O derece kısa bir zamanda her yandan yetizleşmiş bir nazariyenin bütün ispatlarını hazırlamaya imkân yoktu. Ancak şimdiye kadar değiştirilmesine ehemmiyet verilmemiş, akla getirilmemiş birçok noktalar üzerine dil biliminin dikkatini çevirebileceğimizi, böylelikle çalışmalara yeni bir yöntem (= istikamet) vermek, araştırmalara yeni bir çığır açmak imkânını gösterebileceğimizi umuyoruz; ve Türk dil biliminde yalnız bu inanış doğabilirse başlangıç için yeter olur. İşte bu umutla türkçenin yapılış karakterlerini mutaleaya geçelim.

FONETİK KARAKTERLER

Saygın Yurtttaşlarım,

Şimdiye kadar türkçenin fonetiği, morfolojisi, türüm ve ürümü, tarihi vesikalarının filologisi, şu veya bu lehçenin folkloru üzerine parça parça araştırma ve deşistirmeler yapılmıştır: Fakat bütün bu emekler türkçeyi ayrı bir dil, lehçelerini ayrı bir oymak sayarak yürütülmüştür. Türkçeyi Hint - Avrupa dillerile yaklaştırmak istikametinde ancak bizde, o da ayrı birkaç zat tarafından araştırmalar yapılmıştır ki, Celâlettin ve Enver Paşalar, Rifat Samih ve Yusuf Ziya Beyler, Saim Ali Bey bu himmeti gösteren yurtttaşlardır. Emeklerinden birçok gerçekler çıkmıştır. Fakat bu emeklerden henüz bizde bile, bizim üniversitede olsun, kabul olunmuş bir ilmi *disiplin* çıkmamıştır. Avrupanın dil bilimi bizim verimlerimizi ve yargılarımızı tanımaktan ve onamaktan uzak bulunuyor. Bunun için yeni bir çalışma metodu ile bu karşılaştırım emeğini yürüttük, bu da bir *mukayeseli gramer* ve *etimologik lûgat* metodudur; bunun prensiplerini kendi aramızda kabul edersek Batı dil bilimine de kabul ettirmek güç olmayacaktır. İşte bu amaçla en önce türkçemizin fonetiğini Hint - Avrupa dilinin fonetiğine yaklaştıran karakterleri görelim.

Bu yakınlıkların birincisi: Hem Hint - Avrupa dilinin hem türkçenin ses sisteminde "*occlusives*," (berk) ve "*sonnantes*," (çağlı) denilen seslerin tuttuğu pek mühim yerdir. Hint - Avrupa dilinin bu fonetik karakteri şöyle turgurulmuştur (tespit ediliyor):

"Hint - Avrupa dillerinin konsonantizminde (ündeşler sisteminde) *berk sesler* "*les occlusives*," hâkimdir; bu sistemde *gevşek* sesler "*spirantes*," yoktu. Gevşek denilen sesler fransızca "f," ingilizce *th*, almanca *ch* gibi

fonemlerindedir. Fıstıklı “Ş,, de vardır, ancak sonradan gelişmiştir; bugüne değin “Ş,, yerine ıslık sesi “S,, yi saklayan Türk lehçeleri vardır, (boş yerine kırgızcada *bos*, baş yerine Saga dilinde *pas* v. b. gibi.)

Kullanılış yerleri dar olan *znin* de gecikmiş bir doğuşu vardır; *dz*, ve *ts* fonemleri ise ancak başka dillerle komşuluk etmiş bir iki ulus ağzında gelişmiştir. “J,, fonemi hemen hiç yoktur. Fonetikimizin bu noktaları da onu Hint-Avrupa dilinin fonetiğine yaklaştıran çizgilerdendir.

(Umumî Karakterler)

Berk ünleyiş ve mürekkep fonemler; işte insan fonetiğinin en eski karakterleri bunlardır; berk seslerin türkçede şimdi bile tuttuğu yerin geniş olması ve bu berk ünleyişin bir iyecabı olarak söz başlarında çağlı seslerin hiç bulunmaması, veya pek az bulunması, gevşek ve sürekli seslerin hece sonlarında veya iki sesel arasında sonradan ve istimleri mahdut olmak üzere zuhûr etmesi, eski mürekkep seslerin basit unsurlarına çözümlenmesi ve mürekkep şekillerin muhafaza olunmaması, yahut unsurları arasına bir sesel gelerek iki heceye ayrılması fonetik inkişafımızın başlıca karakterleridir; bunlar Hint-Avrupa dilinin fonetik karakterleriyle müşterektir.

Bu kılınlar sonunda türkçenin fonetiği pek kolay söylenir bir yalınlığa (basitliğe) ilerledikten başka eski bir karakter olan berk ünleyişi de saklayabilmiştir. Sanskritçede, hususiyle *Prakrit* lehçesinde *cérébral* denilen yayvan diş sesleri inkişaf etmiştir; bu fonemler Arap alfabesinde « ط ، ظ ، ض ، ص » ücükleriyle işaret edilen sesler gibidir. Bu pek ağır söyleniş de türkçede inkişaf etmemiştir. Türkçede az yukarıda bahsettiğimiz yayvan geniz sesi (*n*) den başka *cérébral* fonem yoktur. Bu da, sanskritçede olduğu gibi, söz başlarında asla bulunmaz.

Hind-Avrupa dilinin tasarlama fonetiği ile türkçenin müspet fonetiği arasında yürüttüğümüz karşılaştırma bize iki fonetik sisteminin menşe birliğine belgilek eden müşterek karakterler göstermiştir. Hint - Avrupa oymağına giren dillerin fonetiklerinde husule gelen yeniliklere nisbetle Türk fonetiğinin geliştirdiği yenilikler pek az sayılır.

BAŞA SESEL KATMASI

“ PROTHESE VOCALIQUE ,”

Fonetikimizde, söz başlarında çağlıların bulunmaması veya pek az bulunması Hint-Avrupa dilinin de en eski bir karakteridir. Bu da pek eski çağlarda insanların berk ünleyişle konuşmasından ileri gelir. Bu

(Yarı seseller)

Hint - Avrupa dilinde, ilk ses inkişaflarından biri olmak üzere, yarı sesellerin mütemmim bir rol oynadığını görüyoruz. Bunlardan "y,, nin Türkçede dahi sözlerin başında, ortasında ve sonunda tuttuğu yer pek genişdir. Halbuki grekçede bu ses için ücük (harf) bile yoktur. Hint - Avrupa dilinin bu sesi grekçede i ile yazılır veya "kati tin,, "esprit rude,, denilen ünleyniş işaretiyle gösterilirdi. Lâtince, sözlerin başında, "y,, sesi vardı, ancak Lâtin alfabesi Grek alfabesinden çıkmış olduğundan lâtince de bu ses "i,, ile yazılırdı, hususi harf iccat olunmamıştı; demek ki buna gereklilik duyulmuyordu; sözlerin ortasında ise bu ses büsbütün düşüyordu. Buna göre, bu yarı seselden yana da, Türk fonetiği grekçe ve lâtineden ziyade Hint - Avrupa diline yakındır.

İkinci yarı sesel grekçenin bazı lehçelerinde *digamma* işareti ile gösterilmiş ise de bu işaret pek eskiden ortadan kalkmıştır. Bu ses bugünkü dillerde türlü seslere değişmiş veya aşınmış bulunuyor. Yalnız ingilizcede mevcuttur. Bizde ise digammanın muadili sayılmak lâzımgelen "ğ,, büyük bir yer tutuyor. Kimi Türk lehçelerinde "w,, sesi de mevcuttur. Bir çok yerlerde ise dudak ündeşi olan "v,, ile karışmıştır. Bu sesin öbür gevşek ünleyişli sesler gibi Türkçenin söz başlarında bulunmadığı da malûmdur.

Hint - Avrupa dilinde K^w , G^w ücükleriyle işaret edilen katışık iki sesin bulunduğu gösterilmektedir: Bu sesler oymağın bugünkü dillerinde aynen muhafaza olunmamıştır; onların çözülmesinden k, g veya w sesi yalnız olarak meydana çıkabilmiştir. Bizim eski fonetiğimizde mevcudiyetini gördüğümüz "ngh,, sesinin çözümü üzerinde araştırmalar yürütmeye ihtiyaç vardır.

Bu sesin *cérébral* bir geniz fonemi olarak Anadoluda muhafaza olunduğu görülüyor. Bundan başka "egez, enez, ehnez,, suretlerinde okunduğu görülen sözler misali de bu sesin pek eskiden daha mürekkep olduğunu gösteriyor. Bizde kök (gök) ten "göverti veya göwertii,, "gövercin veya göwercin,, de; *Ike*'den "iğe,, veya "iye,, de olduğu gibi "w, ğ, v, y,, yarı sesellerine değişen "k,, nin de eskiden mürekkep bir ses olduğu anlaşılıyor. Bu seste biz Hint - Avrupa dilinin K^w , G^w fonemini buluyoruz; "k,, nin iki sesel arasında vukua gelen bu çözümünden doğmuş olan yarı seselik fonemler bizce bu ayniyetten başka bir şeye delâlet edemez.

(İslık ve fısıltı sesleri)

Türkçe ile Hint - Avrupa dilinin fonetiklerinde müşterek bir ses daha vardır, bu da "sifflante,, ıslık sesi " S ,, dir. Bu ses türkçenin en eski

YEĞÇAVLIK “euphonique” DEĞİŞİMLER

Türkçe ile Hint - Avrupa dillerinde müşterek bir türlü ses değişimi daha vardır. Söz sonunda yumuşak ündeş bulunmaması ve seselleşince sondaki sert ündeşin yumuşamaşı bu değişimin başlıca çeşididir. Bu da bizim imlâmımızın başlıca kaidelerindendir. Hepimiz biliriz, berk “occlusives” ündeşlerin yalnız sertleri “p, t, ç, k” sona gelir; bunlar sesel alınca yumuşayıp “b, d, c, ğ” olur. *Kap, kabın, kanat, kanadın; ağaç, ağacın; ayak, ayağın* gibi. Bunun gibi iki ses yan yana bulunursa her ikisi ya sert veya yumuşak olur:

Aldı, yazdı; geçti, gitti; v. b. İşte bu fonetik hâdise de yalnız türkçeye vergi değildir, Hint - Avrupa dillerinde de vardır. Bopp’tan aldığımız örnekleri gösterelim:

Skr. asti harit; harid - asti (=yeşildir)
asti veda - vit; veda - vid - asti (=vedabilendir) (Bopp. I. 188)

Es. Yük. Al. Tac = gün tages (günün)
wip = kadın, wibes (kadının)
eit = ant, eides (andın) v. b.
truoc = çekti, truogen (çektiler)
gruop = kazdı, gruoben (kazdılar) v. b.

Halbu ki, bizde de olduğu gibi, bazı tek heceliler bu değişime uğramazlar:

Wort (= söz), wortes (sözün), gibi
Söz içinde de bu hâdiseye tesadüf olunur:

İki yumuşak yan yana; Skr. admi / Türkçe: azdı, aldı, v. b.
İki sert » » Skr. atti } / Türkçe: attı, koptu v. b.
Skr. atta }

Skr. Pad (= ayak)gövdesinden: Pat-su
» mahat (= büyük) » : Mahadbis
Gr. aiks (= keçi), aigos : (keçinin)
» trivo (= oğmak), trıpsa : (oğacağım) v. b.

İşte bu fonetik hadiselerin de her iki dilde müşterek olması elbette ehemmiyetsiz sayılamaz.

VURGU (TON)

Tasarlama olarak diriltelen Hint - Avrupa dilinde ve bu oymaktan olan dillerin birkaçında “ton” denilen bir söyleyiş tavrı vardır.

Berk ünleyiş "occlusion,, , bildiğimiz dillerin hemen hepsinde, en çok sözlerin başında kendisini duyurur; bunun için akıcılar "liquides,, başka dillerde de, en çok söz içinde sesellerin arkadaşlığıyla, söylenirler; hatta sesel rolünü bile oynadıkları görülür (Sanskritçede olduğu gibi). Gevşek ünleyişle söze başlamak, insan fonetiğinde, berk ünleyişe nisbetle sonraki bir kılındır.

Hep biliriz ki türkçede, yabancı sözler alırken, baştaki akıcıların hatta genzelin söylenmesini temin için onlardan önce bir sesel katılır. Ruma "urum,, , rusa "urus,, , limona "ilimon,, , nara "inar,, , denmesi gibi.

Başa sesel katması "Prothèse vocalique,, denilen bu fonetik hâdise eski gerekçede, Homer dilinden başlayarak, mevcuttur. "Bopp,, un mukayeseli gramerinden şu örnekler bu kılının eski grekçede geniş oranda bulunduğunu gösterir.

(r)			
Lâtince	ruber	Grekçe	erithros (kırmızı)
»	rufus,	»	erevtho (kızarmak)
(n)			
»	nomen	»	onoma (isim)
Sanskritçe	naram,	»	anera
Oskça	ner }	»	anır (er)
Farsça	ner }		
(i)			
Lâtince	levis,	»	elachus (hafif)
»	lino,	»	alino - v.b. (incelmek)

Türkçede kimi ses gruplarının da başta söylenemediği ve bunları söyletmek için yine sesel katmasına baş vurulduğu da malûmdur: İskele istavroz, gibi. Bunun Hint-Avrupa dilinin de eski bir fonetik karakteri olduğunu gösterecek örnekler vardır:

Almanca	stern	Grekçe	astır
»	stelle	»	astron
			(yıldız) v. b.

Grekçenin diyaliktleri arasında da bu hâdise görülür:

Steropi (Şimşek) ve astrapi

Hthes (Dün) ve ehthes, v. b.

Bu sesel katması «Prothèse vocalique» ermenicede de vardır. Hint-Avrupa dilinin en eski karakterlerinden biri sayılan bu hâdisenin Türk fonetiğinde de bulunması elbette manasız ve ehemmiyetsiz sayılamaz.

dilinde olduğu gibi, *semantik* bir unsurdur. Her iki oymakta aynı yumuşu görür.

Hint - Avrupa dilinde tonun bir karakteri az yukarda söylediğimiz gibi, uzatışsız olmaktır. Şiir vezinlerinde tonlu veya tonsuz üyenin ahenge tesiri yoktur. Bu karakteriyle ton (vurgu) arapçanın meddinden ayrılır. Türkçenin de millî vezinlerinde ton ahenk rolü oynamaz, tonlu üye tonsuz olandan daha uzun sayılmaz. Divandaki tuyuklardan bizim Karaca Oğlanın koşmalarına kadar millî şiirler tetkik edilince tonun vezin ahenginde uzatma rolünü oynamadığı anlaşılır. Bu karakteriyle de bizim vurgumuz Hint - Avrupa tonuna tıpatıp uyar.

SESEL ALMAŞINI

“ALTERNANCE VOCALIQUE”

Hint - Avrupa dillerinde sesel almaşını derece derecedir, bu hâdiseyi en çok gösteren dil sanskritçedir; ondan sonra grekçe, ondan sonra da lâtince, gotikçe, islavca gelir. Lâtinede, kök, grekçeye nisbetle oldukça sabit bir şekil muhafaza eder. Lâtineden çıkan roman dillerde ise kök büsbütün sabit bir hale girer. Hint - Avrupa dillerinin bu inkişaf seyirleri yukarda hulâsa edilmişti. Anlaşıyor ki sesel almaşını “arkaik” bir karakterdir; *türüm* çağlarının en eskisinde en bol olarak görülürdü. Bütün dillerde işte bu en eski çağlardaki almaşının izlerini bulabiliyoruz. Daha sonraki devirlerin türettiği sözlerde ve sözlerin tasriflerinde köklerin sabitlik kazanmış olmasından dolayı almaşın oyunları son derece seyrekleşiyor veya hiç görülmüyor.

Şimdi, *türüm* çağına ait sesel almaşını hakkında grekçeden birkaç örnek verelim.

Gr.	(τρέχω)	treh-o	=	koşmak, koşarım
»	(τροχός)	troh-os	=	seri, çevik
»	(γένος)	gen-os	=	doğuş
»	(γόνος)	gon-os	=	nesil, tenasül
»	(γνύσιον)	gni-sion	=	doğuşlu, doğuştan olan
»	(γνωτός)	gno-tos	=	kan akrabası

v. b.

Görülüyor ki kökte sesel hep değişiyor: e, o ve sıfır oluyor. Başka ünleniş (*timbre*) lere de girebiliyor.

İşte Hint - Avrupa dilinin söz *türümünde* en esaslı bir karakter olarak görülen sesel almaşını kökte seselin böyle, sözden söze değişme-

Sanskritçe, grekçe, eski islavca, rusça.... *tonu* kullanan dillerdendir. Bizde de *vurgu* diye ad verilen *ton* hâdisesi vardır. Bu bir ses uzatması değildir, üyelerden birinde ses perdesinin yükseltilmesidir. Her iki dilde *tonun* bir anlatış vasıtası olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Pek eskiden geniş oranda kullanılmış olduğu şüphesizdir, çünkü *ton* ile sözün anlatırlığı artar. Şimdi de, *ton* manayı tayin için kullanılır. Örnek olarak grekçe *tomos* (= kesek, kıt'a, cilt) ile *tomos* (= kesici) birbirinden yalnız *tonun* birinci veya ikinci üyede olmasıyla ayrılır. Gr. *ποδός* (= ayağın), *πόδα* (= ayağı) gibi bir adın iki hali hem belgiden hem tondan anlaşılır: *Podà* diye söylenmiş olsa işitenin zihni manayı kavrayamaz, başka bir sözün söylenmesini bekler. Rusçada da *dobro* (= iyilik) ve *dóbro* (= iyi, iyi olsun) gibi tonla birbirinden ayırt edilebilir pek çok sözler vardır.

Biz de de *ton* dilimizin kullandığı bir söyleyiş tavrıdır. Sesellerden birinin ses perdesini yükselterek sözün tonunu veririz; bu, manayı ayırt etmeğe yarayan bir ses unsurudur. Yazıda birbirinin aynı olan sözlerde veya menfi gibi, soru gibi gramer kategorilerinde *ton* büyük bir anlatış rolü oynar. Bizde *ton*'un kullanıldığı yerler bellidir; bazıları şunlardır:

Menfilerde: fiillerin - *me*, - *ma* şekli ya isim veya emrin menfisi olur. *Koşma*, *Sürme* gibi sözlerin manası ancak tondan belli olur. Tonu birinci üyeye verirsek *Koşma*, *Sürme* menfi emir, ikinci üyeye verirsek *Koşma*, *Sürme* bir türlü manzume, göze sürülen madde manasıyla ad olur. Fakat menfilerin yalnız basit emrinde değil her sigasında tonu kullanırız, kullanmayacak olursak zihin manayı anlamada şaşırır, başka bir sözün söyleneceğini sanarak beklenti halinde kalır. (*Görmeye* gitmek, *Görmeyecek* sözleri mukayese olunsun). *Kuzumu* gibi bir sözün de manası ancak tonunu vererek anlatılır: Tonu son üyeye verirsek *Kuzumu* benim olan kuzuyu anlatmış olurum; sondan evelki üyeye verirsem *Kuzu mu* konuşulan hyvanın kuzu olup olmadığı sorulur. Bütün soru şekillerinde ton belgiden önceki üyeye verilir, böylece zihin derhal manaya intikal eder. -*se*, -*di*, -*miş*, -*de* şekilleri de ikişer kategorinin ifadesine yaradıklarını tonla ayırt ederiz. (*Gelirdi*, *giderdi*; *evirdi*, *çevirdi*; *bizde*, *biz de*; *babamda* *babam da*; *gelse*, *gelirse*; *gelmiş*, *gelirmiş* gibi); *a*, *e* ile biten yabancı sözler türkçenin mütemmim şekillerinden bir ikisiyle karışırlar, bunun için dil bunları da *ton* vasıtasıyla ayırt ettirir ve bu isimler tonlarını iltibas olmadığı zamanlarda dahi saklarlar. Bu da *Analoginin* tesiriyledir. Bu sayede zihin şaşarmaktan kurtulmaktadır. (*varda*, *yarda*, *posta*, *pasta* gibi).

Görülüyor ki bizde *ton*, grekçede ve umumiyetle Hint - Avrupa

- 6) *Kaval, kavlak, kavuk,*
kovuk
kof
kevek Çağ. = boş, oyuk, mağra; kevel = hafif v. b.
- 7) *Taşra, taşmak, taşkın*
tış, dış, dışarı
tiş, diş
deşmek, deşik; v. b.
- 8) *Arın Çağ. = akar su,*
arna Çağ. = su kanağı,
ark, arık = su yolu, kanal
ırmak = akan büyük su, ırmaçuk = küçük ırmak
erkeş Çağ. = dalga
ördek = b. t. su kuşu
ering Çağ. } = yaradan akan pis su; v. b.
irin }
- 9) *Sıra, sırma, sırik, sırim,*
tire, tirek - direk,
terek = kavak ağacı, ağaç (yk. diraht "fars.,"),
tizik (= dizi), dizi,
tüz, düz; v. b.
- 10) *Tur = yavru, oğlak*
tor = deve yavrusu
torun, toraman
türemek = doğmak, husule gelmek
türemen = yavru, fidan
- 11) *Enek, ekek, ene = (ç) ene*
anak, yanak
iğek, ikek = çene
- 12) *Bala = çocuk, yavru; palaz = kuş yavrusu;*
bele Anadolu = kardeş çocuğu; piliç (= tavuk yavrusu),
pele Alt. Tel. = köle, uşak; v. b.
- 13) *Bekçi, beklemek; bek, beg, bey;*
bakmak, bakıcı, bakuy = reis, bey
bik = bey; v. b.

sidir; bu değişmelerin mazbut kaideleri yoktur. Bu hâdiseler yalnız görölüp tespit ediliyor; umumî bir kanuna tâbi oldukları bulunamamıştır.

Bu hâdiseyi gördükten sonra türkçemize gelelim.

Türkçe için umumî kanaat kökün sabit olduğu, asla değişmediğidir. Halbuki bu sabitlik ancak tasrif belgelerine nispetledir, yoksa türlü ekler ulanmasıyla dilde türemiş olan sözlerde kökün seseli en çok değişen bir unsurdur; bu sözlerde sesel almasını Hint - Avrupa dillerinin en almasınlı olanlarında olduğu kadar boldur. Buna dair istediğiniz kadar örnek verebiliriz. Denilebilir ki her kökün yaratmış olduğu söz oymağı baştan başa almasınlıdır. İşte gelişi güzel birkaç örnek:

1) *Su*

sıvık = su gibi, sulu;
sık (*sag.*) = nemli;
sır sıklam = ıslanmış;
savun (*çağ.*) = kırmız, içki;
sağrak = kadeh, kaynak;
ıslak = suya batmış, v. b.

2) *cop, sopa*

çöp
çubuk
çıbık
sebik = çıkıkçı çıbığı;
sebike = madenî çıbık, (altın sebike = scèptre); v. b.

3) *kap, kapak*

küp, küfe
kopur *çağ.* = toprak kap
kopka *çağ.* = koğa; v. b.

4) *Yokuş*

yukarı
yuca
yüksek
yüce; v. b.

5) *Çan (g)*

çingirak
çöğ - ür = bir çalğı; v. b.

SESELİK ALMAŞININ NEDEN İLERİ GELDİĞİ

Bu hâdisenin üç menşei var, görülüyor:

- 1) Etnik söyleyiş ayrılığı;
- 2) Geriye benzeşme (assimilation régressive);
- 3) Fizikopsişik âmil; en az çaba türesi (l. du moindre effort).

Medeniyetin en eski çağlarında, insan gruplarının birkaç köy, avul halkından ibaret olabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Zamanımızda Dağıstanın yüksek vadileri dar bir alan içinde yirmi otuz insan öğretinin (=cemaatinin) nasıl yerleşebildiğini ve herbirinin ayrı ayrı diller ve lehçeler konuşabildiğini pek güzel gösteriyor. Bu gibi komşu grupların eski çağlarda ve başka yerlerde aynı dilin birbirine yakın ağızlarını kullanmış olması da pek tabiidir. İşte bu gibi gruplar içlerinden birinin siyasal erki altına geçmiş olsa ve müşterek bir kültür dili geliştirebilse bu müşterek dil şüphesiz sesel almaşınları ve başka türlü ses karşılaşmaları ile dolu olur. İşte aynı dil içinde ve oldukça geniş lehçeleri (ulus ağızları) arasında görülen sesel almaşınlarının birinci sebebi budur, etnik ve diyalektal mahiyettedir.

İkinci menşein bir benzeşme (assimilation) amili olduğunu söyledik. Örnek olark *sıvık* sözünü düşünelim. Bu söz *su* (v) + *ık*'dan çıkmıştır; *suvık* yerine *sıvık* olmuştur, yani ekin *ı* seseli kökün seseline erkini yürüterek onu kendisine benzetmiştir. *Gün* + *eş*'den "güneş,, çıktığı halde *ot* + *eş*'ten *ateş* çıkmıştır ki bu da bir geriye benzeşme eseridir. Anadoluda, *çoğ* + *a*'dan hem *çoğa* = hayvan yavrusu, hem *çağa* = çocuk, insan yavrusu çıkmıştır... v. b.

Demek ki ilk dağınık ve küçük gruplar arasında dil yaratıldığı ve yayıldığı çağlarda, başlayan bu iki hâdise, söyleyiş ayrılığı ve tersine benzeşme, bugünkü dillerde izlerine rasgeldiğimiz sesel almaşınlarının menşei teşkil eder.

Sesellerde *almaşın*"*alternance*,, hadisesinin menşei olmak üzere başka mahiyette amiller daha vardır. Bunlar fizikopsişiktir; "en az çabalayış,, kanunu (la loi du moindre effort) adıyla anılırlar. Bu kanunun seslerde husule getirdiği değişiklikler büyüktür. Başlıca şekilleri ikidir:

- 1) Ağır, geniş sesellerin daha yüngül (hafif), daha dar olması;
- 2) Ündeşin erkiyle seselin dudaklaşması.

Bunların ikisi de aynı etnik grup, aynı diyalekt içinde vukubulurlar; ulanıp gelen (tevali eden) çağlarda, eskimeye nisbetle daha yeni olarak gözükürler.

- 14) Kor = yanmış kömür,
köz, kömür,
kūymek = yanmak; v. b.
15) Kamu (-k, -ğ), hep, hem v. b.

Bu örnekler kolay anlaşılabilirler, derin ve uzak çözümlere gitmeye yer bırakmayanlar arasından alınmıştır. Yoksa daha derin ve geniş çözümlere baş vurulduğu zaman şaşılacak örnekler karşısında kalınmaktadır. Başka yerde su ve hayvan kavramlarını anlatan sözleri toplamıştım, burada onları tekrara gereklik yoktur. (Bk: Türk Dili sayı 5)

Sesel almaşınını lehçeden lehçeye takip edecek olursak her kökün ve her sözün bu mahiyette bir ses değişimine rastgeliriz. Köklerin türlü lehçelerde uğradıkları bu sesel almaşınları, o lehçelerin herbirinde türemiş olan söz ailelerinde kalır, böylece almaşınlı sözlerin mevkii son derece büyür.

Lehçeden lehçeye olan sesel almaşınları kökleri o derece değiştirir ki tanılmaz olur; örnek olarak "avuç,, sözünü alalım. Bizim türkçede *apaz-hapaz* şeklinde de görülen bu sözün başka lehçelerde uğradığı değişimleri gösteren şekiller şunlardır:

- Avuç: Kırımca (ve bizde)
Avıç: Azeri
Auts: Küerce
Auç: Çagatayca
Üç: Kazanca
Uts: Tobulca
Ôş: Şorca
Üş: Altay, Teleut lehçelerinde
Ôç: Tarancı
Ûs: Kırgızca
Ôs: Sagay, Koybal lehçelerinde v. b.

Burada yalnız kökün değil, ekin de seseli ve ekin konsonu değişiyor. Bunlar, lehçeleri birbirlerinden ayıran karakteristik ve umumî değişimlerden değildir. Yine söz getireceğimiz serpmeye *sporadique* değişimlerden, sesel almaşınları mahiyetindedir. Bunlardan istenildiği kadar örnekler verilebilir.

Hâdise hakkında, bol misallerle, görümüz kurulduktan sonra, menşei kolayca anlayabiliriz. Bu izah, Hint-Avrupa dillerini tetkik edenlerin hiçbiri tarafından ileri sürülmüş değildir; sürülmüş olduğunu biz bilmiyoruz, hiçbir kitapta tesadüf etmedik.

Lât. occip + o yerine occup - o,
• aucip + o yerine aucup - o, v. b.

Türkçede de bu hâdise birkaç görünüşle vardır :

En az çabalayışla söyleyişte yüngülleşme (tehaffûf) kılınından bahsetmiştik ; işte dudak ündeşleri bu kılına mânidir ; bu seslerin bitişiğinde çok defa u seseli ı olmaz : Kabuk, yağmur, gibi. Kapu, avlu, avcu gibi sözlerin de iki türlü okunduğunu hep biliriz.

Son çağda İstanbul ağızında *euphonique* bir rol oynayan “y,, sesinin tesiriyle gövdenin son seseli değişmeye başlamıştır :

Söyle - den söylüyor gelmesi gibi. Bu yeni hâdise pek eskiden başlamış olan bu hadiselerin bir devamıdır.

Görülüyor ki, sesellerin her türlü değişimleri, her iki dil oymağında, aynı yolları takip etmiş ve etmektedir. Batı dil bilimcileri Bopp'un açtığı çığırdan ayrılmamış, mistik görüşlere sapmamış olsalardı bu gelişme birliğini görmede hiç güçlük çekmezlerdi, ve çoktan görmüş olurlardı.

Sesel almaşınında mana ve ifade maksadiyle, şuurlu, bir tanzim görmek iptidaî insanlara *akademik* bir zihniyet isnat etmekle müsavidir.

ALMAŞININ İLERİ GELİŞMESİ

Seselik almaşın hadiselerinin ilk ve ikinci dil türümü (*formation*) çağlarındanberi dilde görünmeye başlamış olduğu şüphesirdir. İntizama girmeye başlaması eklentinin kök üzerine *benzeştirici* “*assimilateur*,” tesiriyledir. Türk lehçelerinde ve Hint - Avrupa dillerindeki sesel almaşınlarına bakarak şimdiden hükmediyoruz ki, en eski türkçe ile en eski Hint - Avrupa dili müşterek bir menşede - bizce Altay mıntakasında - türümün ikinci çağına, yani hakikî eklerin inkişafına kadar birlikte yaşamışlardır. Ayrılma, ikinci türüm çağından önce olmamıştır.

Sumer, Elam, Med gruplarının aynı kökünden kopup ayrılmaları, Hint - grupunun ayrılmasından birkaç bin yıl ön olmuştur.

Hint grupundan Avrupa grubu veya grupları ayrıldığı zaman üçüncü türüm çağı, yani gramatikal denilen gelişme safhası, *belgiler* (*désinences*) çağı epiy ilerlemişti ; fakat morfoloji sistemi bu gruplarda henüz bir intizama girmemişti. Sanskritçe ile grekçe arasında bu kılınların karşılaşmaları çoktur, grekçe ile lâtince arasındaki karşılaşmalar daha azdır. Lâtince de intizam, kökün değişmezliği yönlerinde kendini göstermeye başlamıştı ; kök, ileride Roman dillerinde kazandığı sabitliğe doğru, kıvamını bulmağa çalışıyordu.

Bu kılın, türkçenin anayurdunda yani asıl müşterek kökünde, Altay-

Örnekler istediğimiz kadar çoktur, herkes için bulmak ta mümkündür. Türkçede bu türlü değişimlerin en yaygını *u* ların *ı*, *ü* lerin *i* olmasıdır; “ı,, nın gelişmediği ulus ağızlarında *u* sesi *i* ye değişir:

Anun, anın, anin Çağ.

Aru, “Alt., arı, ari Çağ.

Arşun, arşın, arşin Çağ. v. b.

Ulus ağızları bu basamakları birden aşmadıkları için bugün lehçeleri ayıran fonetik karakterlerden biri gibi görünürler. Fakat hadise gereğince irdelindikte (mütalea olundukta) *sporadik* serpmeye olduğu anlaşılır.

Bu fonetik kılımları en önce ve en iyi Bopp aydınlatmıştır; Hint-Avrupa dillerinde de buna benzer kılımlar vardır. O büyük bilginden birkaç örnek getiriyoruz:

Lât.	manufectus	tan	manifectus’a;
„	sacrufico	dan	sacrufico’ya
„	maxumos	tan	maximos’a
„	alumentum	dan	alimentum’a
„	decumus	tan	decimus’a geçilmiştir.

Bu örnekler irdelininince (mütalea olununca) görülür ki değişim birinci eki köke bağlayan seselde olmuştur; bizde de öyle olmuştur (yukardaki arşun, arşın; anun, anın; aruk veya aru, arık, arı örneklerinde olduğu gibi).

Lâtince de bir *préverbe* alan köklerin de değiştiği vardır:

Abjac	+ i o	dan	abjic	+ i o
perfac	+ i o	dan	perfic	+ i o
abjac	+ tus	tan	abjec	+ tus
perfac	+ tus	tan	perfec	+ tus, v. b.

Bizde *préverbeler*in köklere ulanması henüz birinci basamakta olduğundan hâdisenin bu türüsü yoktur.

Fakat *almaşın* örneklerinde görüldüğü gibi köklerin sesellerinde husule gelen değişimlerin bir çoğu da hafifleşme, kolaylaşma eseridir:

Aka	ile	eke,	yukarı	ile	yüksek
asra	ile	esre,	kor	ile	köz, v. b.

Bu kılımları en çok gösteren Türk lehçesi kazancadır. Bunlara dudak ündeşlerinin tesiriyle olan değişimleri katarsak sesel değişimlerinin menşei ve amillerini bir basamak daha tanımış oluruz. Bopp’un verdiği misaller arasından:

nayı anlatan ve dil biliminde “sémantème,, *çemtem* denilen üyeye sözün türünü (kategorisini) anlatan *sintam* “morphème,, ulanırdı ki gramerde ek “*suffixe*,, dediğimiz budur. Gramerde *çemtem* unsuruna *kök* denilir. Sintamın (morphème'in) sıfır olması da mümkündür. Kökle ek tasrif alametlerini almağa hazır olur, buna dil biliminde *thème-gramerde*, *Radical* «kökel» yeya «gövde» denir. Gövdeye tasrif alâmeti olan “*désinence*,, *belgi* ulanır. Belgi dahi sıfır olabilirdi; fiilde sıfır belgili *gövde* emrin tekel (müfret) sayısı olurdu (Sanskritçe *àya*, grekçede *ἄγε*, lâtince *age* = sevk et gibi). İsimde de gövde belgisiz olabilir (haykırma halinde “münada da,, olduğu gibi). (A.Millet, Grammaire comparée des langues classiques, s. 150).

Hint - Avrupa dilinin söz türümünde gördüğümüz bu unsurlar, tıpatıp, türkçenin söz türümünde de vardır:

1. Türkçede, Hint - Avrupa dilinde olduğu gibi, söz türümünün üç unsuru sıra ile kök, ek ve belgidir.
2. Türkçede, fiilin belgisiz gövdesi (eski tabir ile aslî maddesi) müfret emirdir (Hint - Avrupa dilinde olduğu gibi).
3. Türkçede ismin belgisiz gövdesi (eski tabiriyle mücerredi) fail (subjekt) halidir. (Grekçede haykırma halinin *mücerret* olduğunu az yukarda gördük).

Bopp ise sanskritçede de, nadir olmak üzere, mot - racine namını verdiği mücerret yani belgisiz isimler bulmuştur: *bî* = korku, *yud* = savaş, *müd* = sevinç gibi.

Farsçada ve bugünkü roman denilen dillerde ise isimler, aşınmalar yüzünden, hemen bütün belgilerden mahrum bulunurlar; sonlariyle (cem'den başka) hiç bir gramer kategorisini belirtmezler.

FLEXION

Bundan yüz yıl ön “flexion” un mahiyetini tayin için batı bilginleri arasında başlayan münakaşa denilebilir ki daha bitmemiştir. Yüz yıl ön türeme ve üremelerde (yani iştikak ve tasriflerde) dilin kullandığı sesler ve üyeler mahiyetleri gizli aygıtlar (edatlar) dı. Bunları aydınlatmak için bilginler mistik deyimler (tabirler) kullanırlardı, “bunlar dilin *dehasından* doğmuş” derlerdi. *Deha* tabiat ötesinde tasarlanan mefhumlardandır. Bu gibi tabiat ötesinde düşünülen amillere bırakılan her aydınlatış bilimlik (ilmî) değil mistik olur. O devirde Schlegel bu mistik yorumun başında bulunuyordu; Sehlegel o derece mistik bir aryanist ve germanist idi ki arapçanın flexionunu bile flexion saymıyor, bütün dehayı aryanlara veriyor-

larda ve buradan yayıldığı komşu mıntakalarda, gelişme yönleri (istikameti) değişiyor:

Eklentinin kök üzerine benzeştirici tesiri yerine kökün eklenti üzerine benzeştirici tesiri geçiyor,

Bu yöntemler değişimi şüphesiz basamak basamak olmuştur, ve sonunda Batının “*alternance vocalique*,” dediği değişimler bizde “*harmonie vocalique*,” denilen manzarayı kazanmıştır.

Yürüttüğümüz değişim bize açıkça gösteriyor ki, *ses düzeni* “*ahenk*,” denilen kaideler “sesel almaşını,” denilen kaidesizlikler içinden çıkmıştır; böylece bizim *ahenk* öbür kardeş dillerin varamadığı pek ileri bir gelişme merhalesidir. Sözün fonetik birliğini en kıvrak bir surette ikmal ediyor. Bu inkişafa varmayan Hint - Avrupa grupları, fonetik aşınmalar ve zayıflamalar neticesinde, eski *alternance*'in gerek formasyonda gerek flexionda görülen tesirleriyle Hint - Avrupa sözünün kazanmış olduğu vahdet ve kıvraklık kayboluyor, kundağı namlusuna uymayan silâha dönüyor; hakikaten, bugün, Fransızca gibi az çok bir flexion muhafaza etmiş bir roman dilde sözlerin kökleriyle belgileri arasında hiç bir fonetik uygunluk yoktur. Fransız fiilinin tasrifinde, kökle belgi arasındaki manzara böyledir. Her “*timbre*,” ünlenişten birer vokalle birkaç *thème* alalım: All -, ven -, port -, lis -, cour -, jur - ... Bunların hepsine cemi birinci kişi belgisi olan - *ons*'u verelim:

Allons, portons, courons, venons, lisons, jurons olur ki bir çoğunda iki kısımları birbirine uymaktan uzaktır. Hint - Avrupa grupunda flexion çağının en *ösümlü* (feyizli) mevsiminde her bir *thème*'in üremesinde görülen kıvraklık ve esneklik yozlaşa yozlaşa (tereddi ede ede) biçimsiz bir morfologiden başka bir görey gösteremiyor.

İşte, bizim görüşümüze göre, “*alternance vocalique*,” ile “*harmonie vocalique*,” arasında böyle derin ve eski bir ilişik vardır; inkişafın seyirleri bu aydınlatmağa çalıştığımız istikametlerde olmuştur. Batı bilginlerinin de aynı yoldan gidip sorağı değiştirmelerini dileriz.

SÖZ TÜRÜMÜ

Hint - Avrupa dilinde *söz türümü* ulama “*affixation*,” yoluyla; bu ulamalar sondan olurdu; demek ki söz türümünün birinci karakteri *sondan ulama* “*suffixation*,” dır. Baştan ulama “*préfixation*,” Hint - Avrupa dilinde yoktu. İç ulamanın “*infixation*,” da yalnız bir yerde mevcut olduğu kabul olunmaktadır. (A. Millet, *Grammaire comparée des langues classiques*: ss. 148 - 149).

Hint - Avrupa dilinin sözleri sıra ile şu üç üyeden türüdü: Asıl ma-

Bundan başka Bopp lâtince tasrifin *amabam*, *amabo* gibi şekillerindeki *bam* (imp.), *bo* (futura) belgilerini de *bol* - mak (=olmak) manasına gelen, sanskritçe kökü *b'û* olan bir yardımcı fiilden ve zamir kökünden çıkmış buluyordu. Ona göre almanca *bin*, *bist* ve anglosaksonca *beo*, *bys* de bu yardımcı fiilden çıkıyordu. (Bu yardımcı fiilin bizim *bo* (l) - mak (= olmak) köküne yakınlığı üzerine dikkati çevirmeden geçemiyorum; bizdeki "l" sesi eklemedir, zamir *o* → *ol* da görüldüğü gibi.)

Dilin bu türüm yolu bir *ulama* yoludur; fonetik aşınmalar ve kaynaşmalar, türlü zayıflamalar ise yanyana getirilen iki üç üyeyi birbirinden ayrılmaz tek bir söz haline getirir. Hem öyle bir deracede ki ulamaların eski manaları büsbütün unutulur. Bunların ancak bir kaçının, belki en yenilerinin, keşfi mümkün oluyor, fakat bu keşfolunanlar bize yolun kendisini aydınlatıyor.

" Bu pek aydın ispattan sonra mistikliğin dayanacağı ne kalır" mı diyeceksiniz? Onu da görelim. Mistikler dil türümünün ikinci merhalesine gramatikal değildir, ancak üçüncü merhalesi gramatikaldir, diyorlar. Ve yalnız bu merhalenin kılınları diller arasındaki akrabalığı ispat edebilir, iddiasında bulunuyorlar.

Yeni mektepler ise her iki merhalenin gramatikal olduğunu söylüyorlar ve her iki merhaleye ait dil kılınlarının akrabalık ispatına aynı derecede yarayabileceğini mudafaa ediyorlar.

Gerçek şudur ki, ilkin köklerden *ulama* yolu ile çıkmış olan sözlerin türümünü de flexion saymaktan başka çare yoktur. Çünkü türlü ad ve san (isim, sıfat) kategorilerinin türümüne yarayan ulamaların da bugün manaları duyulmuyor ve bu ulamalar müstakil olarak, manalı sözler gibi kullanılmıyor.

Avcı sözündeki *cı*, *avcılık* sözünde buna ilâve olunan *lık* mahiyetçe fiilde kişi, isimde hal belgelerinden farksızdır.

Yeni mekteplerin reisleri Albert Cuny, Trombetti, N. Marr v. b. vardır. Bunlar *gramer*in şumulünü pek haklı olarak tasrifte munhasır görmüyorlar, kelime teşekkülüne de şamil tutuyorlar.

Mistik saydığım eski muhafazakâr mektep, Hint - Avrupa dillerinin flexion'una üstünlüğü vermek için onda türlü karakterler arayıp bulmağa çalışıyorlar. Flexionlu birçok dilleri ve bunlar arasında türkçeyi de Hint - Avrupa dilinin flexion'una nispetle aşağı görmede bir zevk buluyorlar. Fakat bugünkü türkçenin gerek iştikakta gerek tasrifte flexion'u Hint - Avrupa dillerinden bu gelişmeyi saklamış olanlar derecesindedir. İşte bunu bütün açıklığı ile gözler önüne koyacağız.

du. Ona karşı Fr. Bopp fonetik türeler ve karşılaştırmalı irdelerle (mukayeseli étude'lerle) bu kılımların neden ileri geldiğini gösteriyordu; mistiklere göre, insanlar dilde kullanılan sözlerin köklerini yarattıkları gibi türlü eklentilerini de hep yeniden ve yoktan yaratmışlar ve bunlarla türlü mana ve gramer kategorilerini anlatmışlar, yoktan ve yekten dili mükemmel bir gramer sahibi kılmışlardı.

lik olarak veya kendisinden önceleri unutturacak derecede en mükemmel olarak Bopp dil türümünü fonetik ve fizikopsişik sebeplere dayandıran aydınlatışlarla çin (hakikî) dil bilimini kuruyordu. Bu büyük Alman bilgini flexion eklentilerinden bir kaçının nasıl agglutination'dan doğduğunu göstermekle işe başlamış, bunların eski manalı köklerden türemiş olduklarını açık açık ispat etmişti.

Bopp en önce sanskritçenin fiil tasrifi sistemi üzerine bir kitap yazmış ve bunda şahıs belgelerinin köklere eklenmiş eski zamirlerden başka bir şey olmadığını güzelce anlatmıştı. Şöyle diyordu:

“ Dil zamir kökleriyle zenginleştikten sonra bu işaretleri her ihtiyaç duyduğu yerde kullanmak tabiidir. Bunları kullanmayıp yenilerini icat etmeğe kalkışmak için zaruret yoktu. İnsanlar “ben” “sen” diyebildikten sonra *varım, giderim, varsın, gidersin* gibi manaları anlatırken de aynı “ben”, “sen” sözlerini kolay kolay kullanabileceklerdi. Bunun için “var olmak” olumunu, “gitmek” kılımlarını anlatan köklerle yanyana *zamir* köklerini kullanmaktan başka bir şey istemezdi. Bu kolay yol dururken yeni kökler yaratmağa ne ihtiyaç vardı?”

Bu görüşün doğruluğunu artık inkâr eden kalmamıştır, bununlabera-ber flexion mistikliği ortadan kalkmamıştır.

Bu aydınlatışı biz pek kolay kavrayabiliyoruz, çünkü hâlâ bazı Türk lehçelerinde şahsî tasrif doğrudan doğruya *Ben, Sen* (min, sin); *Biz* (miz), *Siz* zamirlerinin fiil gövdesine ulanmasıyla temin olunur. Sanskritçede dahi fiillerin sonundaki *mi, ti* belgelerinin *mam* (ben), *tam* (o) zamirlerinden gelişmiş olduğunu görmek Bopp için güç olmamıştı.

Bopp sanskritçe ve grekçe tasrifte, *aoriste* (belirsiz ötkün) ve gelecek zamanlarındaki “s” sesinin cevheri fiil olan *es, as* kökünden bir kalıntı olduğunu görebilmişti. Verdiği örneklerden biri:

Gr. *ol+es+o* (ὀλέσω) = mahvolurum fiilidir.

Not. *ol* kökü türkçe *öl - mek* ve Anadoluda kullanılan *ul - mak* (= bozulmak, tefessuh etmek) fiillerinin kökü ile birleşir; buna göre gr. *oleso*'nun üç unsuru türkçe *öl + er + min* (ölürmin→ölürüm) ün üç unsuru ile karşılaşır.

BİR EK ZENGİNLİĞİ MİSALİ

SIFAT TEŞKİLİNE YARAYAN EKLER

1. a, e : kısa, kaba, ince, gebe, koşa (muvazi), v. b.
2. ay : atay (Çağ) = mahsus, kıray = yakın, kolay, tırbagay [Kar.] = mağrur, v. b.
3. av : sakav (Çağ) = dilsiz, uyav (Kaz) = uyanık, yaklav (Kaz) = taraftar; bütev = bütün, v. b.
4. (a, u, ı) r : kaynar, yanar, uçar, okur, yazar; kısır, çukur, bodur, sakur (bahil); v. b.
5. ır (= siz) : anır (anlayış = siz), sağır (sağ olmayan kulak), tuğur (doğurmaz, kısır), v. b.
6. tar, dar (ta+r, da+r) : altar (aldatıcı), gıcırdar, kıkırdar, v. b.
7. (a, e, ı, i) l : inal (mutemet), kopal (çağ) = kaba, biçimsiz; çatal; kural, çıdamal (= sabırlı), güzel, çepel, engel; kızıl, yeşil, v. b.
8. lı : tatlı, benizli, boyalı, gönüllü, tartılı, varışlı, okunaklı, dikili, biçimli, içli, sürekli, ipekli, v. b.
9. rak : katrak (= müşkil), amrak (= sakin, halim, lûtuflâr), çemrek (= iş becerir); yeğrek, incerek, ufarak; v. b.
10. ri : iğri, bûğrû, doğru; bayrı; v. b.
11. lık : yazlık, kışlık; tamuluk (cehennemlik), uçmaklık (cennetlik), küfelik (sarhoş), ellilik, içlik (= dahilî), okuşluk (= tahsil görmüş, münevver) v. b.
12. lam : aklam (= mail), sağlam, özlem v. b.
13. lek, leç : aylak, kavlak, dızlak; dişlek, ıslak, işlek, toparlak, tekerlek, yuvarlak, etleç, v. b.
14. nç : gülünç, korkunç, inanç, iğrenç, kıskanç, koşanç (= kehanet eden), sığınç, üşenç, ikinç (uyg.) = ikinci v. b.
15. kak: batkak, baskak, aygak, v. b.
16. an: yalan, oğan, yaman, yasan (=geniş: yas+sı); ören v. b.
17. un/ın : uzun, bütün, üstün, astın (= madun), yakın, tolun, kutun (= mukaddes), sagun, sayın (muhterem), yalın, yeğın, belin (şaşkın), tekin, v. b.
18. ik: yarık, kopuk, kaçık, sapık, delik, çabuk, batık, çalık, sarkık, gücenik; güdük, pürtük, sıvık, cıvık, potuk; v. b.

Hint-Avrupa dilinde sözün morfolojik karakterlerini Meillet'den alalım: (Grammaire comparée des langues classiques, ss. 158 - 160)

" Hint - Avrupa dilinin morfolojisi son derece gür ve sıkı olmaydı. O derece ki Veda dilinde ve Homer'ın eserlerinde görülen o türlü türlü türümler bile en eski morfoloji hakkında ancak eksik bir fikir verebilir...„

" Birçok tanıklıklar bir araya getirilerek Hint - Avrupa dilinde birçok morfemlerin aynı veya benzer bir rol oynadığı anlaşılmıştır. Böylece şekilleri ayrı birkaç ekin aynı kategoriye ifade ettiği vardır. Karşılaştırma metodunun müsaadesince edinebildiğimiz fikir gösteriyor ki, Hint - Avrupa morfolojisinde, yapma diller uyduranların kendi yarattıklarına vermek istedikleri kurallık ve yeknesaklık yoktur..„

Türkçenin morfem bolluğu ve türlü kategorileri ifade etmek için birkaç morfem kullanabildiği bizim de bol bol ve aydın aydın ispat edebildiğimiz bir davadır.

Başka bir yerde (kelime teşkili anketinin ön sözünde) aksiyon isimleri teşkiline yarayan morfemlerimizin yirmiden fazlasını saymıştık; bugün ise bunlara daha başkalarını da katabiliyoruz. Bu morfemler Fransızcanın aynı rolde 9 morfemiyle karşılaştırılınca Türk morfolojisinin zenginliği meydana çıkar. Neşrine bir anket lâyihası olarak başladığımız ekler lûgatçesi morfemlerimizin zenginliği hakkında küçük bir fikir verebilir. Aynı kategorinin türlü türlü morfemlerle gösterilmesi elbette bir zenginliktir, ve bu zenginlik bol bol Türkçede vardır. Alet isimleri, mekân isimleri, nisbet sıfatları... Üç dört değil, beş altı değil, sekiz on ve daha çok şekillerle ifade olunmaktadır. Farsça ve Arapçadan miras olarak aldığımız nisbet yesine karşı ondan fazla morfemimiz bulunduğu yine kelime teşkili lâyihasında gösterilmişti. Türk Dili Bülteninde ise buna dair yazdığımız iki makalede Büyük Başın ilham ettiği yeni şekilleri arzetmiştim. Bunlara -el, -il şekli de katılabilmıştır; hasılı, morfem zenginliği Türkçenin en inkâr olunmaz bir karakteridir. Yeni bir misal olarak aşağıya sıfat teşkiline yarayan ekleri misalleriyle, veriyoruz; bunlar kırkı aşkındır, ve birbirlerine ırcaları imkânsızdır[*].

[*] Bu eklerin sonradan tarafımdan yapılan bir irdelden 56 olduğu anlaşılmıştır. Bunlar yakında basılacak olan Ekler Dergisi'nde gösterilecektir.

Skr. <i>asmi</i> (varım),	gr. εἶμι	(yk. ir + min)
„ <i>bara</i> (taşırım)	gr. φέρω	[yk. (a) par + min]

Bizde buna karşı çoğul birinci kişinin üç belgi ile teşkil olduğunu gösterebiliriz:

geliriz ve benzerlerinde	-iz,
geldik, gelsek	„ -k
gelelim	„ -lim

Sebeup sıgasında da bir kategorinin iki morfemle anlatıldığı vardır: *gelmediğinden*, *gelmediğiçin* ve benzerlerinde olduğu gibi.

Türkçenin, tüştülemeye (*déclinaison*), bildirimlik (*accusatif*) belgisi olarak *-ik* (-iğ), *-(y)i*, *-ni* morfemlerini geliştirmiş olduğu da malûmdur. Bizde yalnız *-(y)i* kullanılıyorsa da uygurcada *-ik* ve *-ni*, azeride *-ni* kullanılmaktadır.

Görülüyor ki burada da türkçeyi Hint-Avrupa dili geçemiyor.

BİR BELGİ, BİRKAÇ KATEGORİ

Bir morfemin birkaç kategoriye birden anlatması Hint-Avrupa dilinin kuruluş karakterlerinden sayılıyor; bu karakterler de türkçede vardır. Meillet mütalea ettiği oymağın bu karakterlerine misal olarak grekçe φέρεις “feris,, (= taşıyorsun) kepini getiriyor; bu şekil ikinci kişi tekil kılğan (aktif), emti (hal) kategorilerini ifade eder. Fakat türkçede de “okur,, “okudu,, gibi *thème* “gövdeler,, üçüncü kişi, tekil, kılğan (aktif), belirsiz (muzari) ve ötkün (mazi) kategorilerini birden anlatırlar, birinde morfem sadece - r, ikincide sadece - di dir.

Bu hâdisenin menşei aranırca, morfemin önce bir kategori anlatmak için geliştiği, zamanla öbür manaları kazandığı anlaşılıyor; bizde *-ti*, *-di* belgisi öyledir: en önce üçüncü kişi belgisi iken daha sonra zaman ve tekil sayısına tahsis olunmuştur. Yapı belgelerinin gelişmesiyle de *aktif’e* delâleti tekarrür etmiştir.

Meillet burada da fuzuli olarak türkçeye üstten bakıyor:

“Bu usul türkçedekinden daha hafif, daha kıvrak, daha zariftir,, (Le procédé est plus léger, plus souple, plus élégant qu’en turc) diyor. Fakat *okur*, *gelir*; *okudu*, *geldi* gibi *thème*lerden daha kıvrak, daha kolay söylenir, daha zarif söz olabilir mi? Usulün mahiyetine gelince, her iki oymakta aynidir, çünkü ikisinde de “suffixation,, “sondan ekleme,, ile dir.

19. (s,ş) ak,k: korkak, kıvrak, kaçak, aksak, kağşak; erkek; v. b.
20. cek: erincek, gökçek, yalınca, tartınca (=çekingen), v. b.
21. ç, iç, eç: önüç, eğiç, güleç, kıraç; dinç, tınç; v. b.
22. ci: alıcı, satıcı, okuyucu, yargıcı (=hâkim), bitikçi, çapulcu, çalgıcı; v. b.
23. cil, cin; çil, çin: ölümcül, balıkçın, akçıl, kırçıl, gökçül; v. b.
24. tam, dam: ökte (= öğülecek derecede yeğit, cesur), tıldam, (=fasahat sahibi), v. b.
25. ez, iz, iş, is: eğez (ek, ik = maraz, illet'ten); ikiz; oflaz, (A.); geniş, engis (sağ) = enli; v. b.
26. k1, ki: dünkü, yarınki, aşağıki, içeriki; v. b.
27. kil: içkil, üçkül, v. b.
28. kın, kan: kaçkın, dalgın, seçkin, girgin, keskin, kızgın, salgın, alışkan, çekingen, çalışkan, kudurgan; v. b.
29. nti: uyuntu (uyan, tabi), boğuntu (aldanan), okuntu (da-vetli), v. b.
30. pak, pık: kaypak, yalpak, yalpık (dalgalı su), yaypak, v. b.
31. pe, be: körpe, züppe; tilbe (deli); yalba (Uyg) = basit, yk. yalın
32. piri: yanpırı; vari: haçvari, sıravari; v. b.
33. ma; kakma, takma, uydurma, düzme, kabartma, eneme, v. b.
34. ı, u: yabı (Tar.) = yabancı, yası, yarı, çiri (=çürük), acı, diri, ölü, iri, yaru (Tel.) = çabuk yarılr, kuru, dolu, v. b.
35. geç, giç: utangaç, dalgıç, bilgiç, v. b.
36. miş: okumuş, görmüş, bilmiş: çok bilmiş, (elini) çekmiş, v. b.
37. man: dalaşman, yelmen, delişmen, dızman, kocaman, v. b.
38. dik, medik: bildik, bilinmedik, tanıdık, görülmedik v. b.
39. vaç: yalvaç,
40. beği: yanbegi,
41. maç, baç: dilmaç, tilbeç,
42. at, it: kubat, binit, yeğit; v. b.

TASRIFTE BİR KATEGORİ, İKİ BELGİ

Türkçenin bir kategoriye birkaç morfemle anlatması yalnız türetmede (iştikakta) değil üretmede (tasrifte) de görülür. Meillet Hint-Avrupa dilinin bu karakterlerine misal olarak müfret birinci şahıs belgisinin sanskritçede *-mi* ve *-a*, grekçede *-mi* ve *-o* olduğunu getiriyor.

“-ler,,in katılması halini görelim: Geldi, geldiler; gelir, gelirler... gibi şekiller Hint-Avrupa dilinde yoktu ve bu oymağa giren dillerde rastgelelinmez deniliyor. Bir kere fillere *-ler* belgisinin gelmesi sonraki bir gelişimdir. Eski betilerde *thème* bir şekilde hem tekil hem çoğul sayısını anlatırdı: “*Biş tümen su kelti., silik kız oğlun küng buldı.,*” gibi cümlelerde çokluk bir şekilde gösterilmeyor; fakat tamamıyla anlaşılıyor. Bu *arhaik* karakter bugün bile türkçeden silinmiş değildir, birçok yerlerde fiillerin ceminde *-ler* kullanılmaz.

Birinci ve ikinci kişilerde ise tekil ve çoğul için ayrı ayrı şekiller vardır;

Tekil *gelirim*, Çoğul *geliriz*
„ *geldim*, „ *geldik*
„ *geleyim*, „ *gelelim*, v. b.

Hint-Avrupa dilinin tasrifinde ise iki ekin arka arkaya gelmesi vardır. Bopp’tan aldığımız şu misallere bakılsın:

gr. *genos* (γένος) = doğuş, nesil
sözünün bağlamlık tüştüşünde (izafet halinde)

genesos ve bundan *geneos*

gelir ki Bopp bunda sıralanmış iki belgi görüyor (*gen+es+os*→*gen+e+os*).

gr. *tevh-os* (= alet, silâh), çoğul datif’te:

tevh-es-si (=aletlere) olur.

Lâtinçe: *genus*, *gener+is*; *opus*, *operis* (= iş);

Veda dili: *uş-as* (= şafak), *uşas-as* (şafaklar);

Zentçe: *mâo* (= ay), *mâon-hem* (= ayı); v. b.

misallerinde ikişer belgi vardır.

Görülüyor ki bu karakterlerin mevcudiyeti, her iki dilde nisbîdir; “flexion,,un Hint-Avrupa dilinde en esaslı karakteri sondan ekleme yoluyla, başlı başına manalı mevcudiyeti olmayan morfemlerle gramer kategorilerinin anlatılmasıdır; bu karakter türkçede bütün gerçekliğiyle şumullü ve esaslı olarak vardır. Türkçenin flexion’unu görmemek güneşe gözlerini yummaktan başka bir şey değildir.

İçekleme

“Infixation,,

Hint - Avrupa dilinin morfolojisinde *çekleme*, “infixation,, pek küçük bir yer tutar, o da bir - n - sesinin katılmasından ibarettir. Bizde basit bir şekle nisbeten daha mürekkebi çekleme sayılabilir bir kılınış gösterir.

Gördü’ye nisbetle *göründü*, *görüldü*, *görüştü*;

evi „ *evini* gibi.

Hint-Avrupa sözünün morfolojik karakterlerini takip edelim. Bu karakterlerden birini daha Meillet şöyle anlatıyor:

“Hint-Avrupa sözünü karakterize eden şey cümlede oynadığı rolün alâmetini kendisinde taşımasıdır,,.

Mösyö Meillet bunda biraz eksik söylüyor; Hint-Avrupa dillerinin en flexionlu olanlarında bile kökten ibaret sözler bulunduğu gibi *nominatif* ile *vocatif*'i bir şekilde olan isimler de vardır. Bopp bunların birincisine *mot-racine* diyordu. Türkçede kök sözlerin umumiyeti teşkil etmesi erlik - tişilik belgileri bulunmadığındandır. Demek ki bu karakter iki oymakta ancak nisbîdir. Çünkü türkçede söz, onda dokuz, cümlede oynadığı rolün alâmetini üstünde taşır: Çocuk, çocuğun, veya çocuğu, çocuğa veya çocuktan... şekilleriyle ad cümledeki vazifesini anlatıyor. Hele sondaki sert seslerin tasrifte yumuşaması “subjekt,, halini öbür hallerin çoğundan ayırt eden esaslı bir karakter teşkil ediyor. “Çocuk,, mücerret bir *mot-racine* ise de çocuğu, çocuğa, çocuğun hallerindeki “çocuğ,, şekline nisbetle kendine mahsus fonetik bir şahsiyete maliktir (evi, eve, evde... tüştülerine göre de *ev* hususî bir varlık gösterir).

Bu karşılaştırım türkçenin bugünkü gelişmesine göredir, elimizde pek eski betiler (metinler) bulunmadığından hiç olmazsa ikinci türüm merhalesindeki dil vasıflarını karşılaştırmaya yarayacak nisbet esaslarımız yoktur. Bunun içindir ki, Hint-Avrupa oymağına giren ve üç bin sene-denberi pek basit bir flexion kullanan, erlik tişilik belgileri olmayan farsça gibi dillerin o tasarlama ana Hint-Avrupa diliyle nisbet derecesi hakkında bir hüküm vermeye ne kendimizi ne de başkalarını salâhiyetli görürüz. Yalnız tarihî vesikalara dayanarak yürütülen karşılaştırmalar sonunda türkçenin en ilerlemiş bir flexion merhalesine çıktığı ve onda berk tutunduğu görülür.

EK VE BELGİLERİN SIRALANMASI

İki dil oymağında karşılaştırmakta olduğumuz kuruluş karakterlerinden biri de ek ve belgilerin arka arkaya gelebilmesidir. Bu karakter, sanıldığı gibi, türkçeye mahsus değildir.

Türetme eklerinin sıralanması bizde olduğu kadar Hint-Avrupa dilinde ve bu oymağa giren dillerde vardır: Lât. *fortitudinem* de dört ek vardır: *for+ti-tu-du-in+em*. Bunun gibi *multitude*, *perfection*, veya *constitutionnellemet* gibi sözler, lâtineden, bütün roman dillere ve bir basamağa değin başkalarına da geçmiştir.

Tasrifte belgilerin sıralanması da Hint-Avrupa dillerinde vardır. En önce fiillerde tekil ve çoğul (müfret ve cem) üçüncü kişilerde, *thème'e*

FLEXION'UN İLERİ GERİ GİTMESİ

Bundan önce gördüğümüz gibi Hint - Avrupa dilinde flexionlu ve almaşınlı kuruluş sonların aşınmasından basamak basamak ve oldukça çabuk bozuldu, son asırların yarattığı birkaç dilde (fransızca, ingilizce) ondan iz bile kalmadı Türkçede ise bozulma eserleri ancak bazı kategorilerin ifadesinde görülmüştür.

Hint - Avrupa dillerindeki kavşama (harap olma) akımına karşı türkçede flexion'un, birçok kategoride, gittikçe daha büyük bir kıvraklık kazandığı görülüyor.

Fiillerde Arapların "bina,, , Batı gramercilerinin "sada, voix,, dediği türetme yolu Hint - Avrupa dillerinin hiçbirinde vazih bir sistem haline gelememiştir. Kılınganlık ve ettirgenlik (*passif, causatif*) belgileri bir basamağa kadar sanskritçede doğmuş ise de oymağın başka dillerinde bu kategorilerin ifadesi ancak serpmeye "*sporadique,,* hadiseler olarak kalmıştır. Türkçe ise basit fiillerde t, l, n, ş, r, z, s, ... gibi basit sesler kullanılarak ve dénominatif olanlarda bunları *thème* belgisi olan - le ile terkip ederek hayret verici derecede inkişaf etmiş bir kuruluş sistemine varlık vermiştir. "Gidildi, soruldu, edinildi, gücendirildi,, gibi üç veya dört üyeli birer sözle bir yığın mana anlatış yolu kıvrak, esnek, zarif değil de roman dillerde bu ifadeler için dizmek lâzımgelen uzun cümleler mi kıvraktır?

Flexion inkişafı türkçede hala ileriye doğru devam ediyor :

Kılın adlarını menfi, bina, manzara kategorileriyle birlikte flexion'lu tek bir söz olarak anlatabilecek türkçe ayarında hiçbir dil tanımıyoruz. Böyle bir kıvraklık roman dillerde bulunsaydı aryanistlerin böbürlenmesine sahifeler değil ciltler yetişmezdi.

İki dilin türüm ve kuruluş karakterlerini, ses sisteminden isim ve fiil tasrifine kadar, kısaca karşılaştırmış bulunuyoruz. Akrabalığa mani olacak hiçbir uygunsuzluğa tesadüf etmedik. Bilâkis, Hint - Avrupa oymağından sayılan diller nisbetinde, ve çok yerde daha bariz şekillerde, yapılış karakterlerine rastgeloik. Bu mutabakatlar kendi başlarına karabet isbatına kâfi görülmeseler dahi, bu karşılaştırmada ilk maksat türkçe ile Hint - Avrupa dilleri arasına sokulmak istenilen sahte maniaları yıkmaktı. Şimdi, bundan sonra, Türkçe ile Hint - Avrupa dilleri arasında başka türlü karşılaştırmalar yürütebiliriz ve buna başlarken aynı türüm ve kuruluş karakterlerine malik iki dil üzerine ameliyat yaptığımızdan emin olabileceğiz.

Bundan sonra yürüteceğimiz karşılaştırmaların sahası gramatikal ve fonetik - semantik (sesçemlik) olacaktır.

KADARLAMA "Redoublement,"

Hint-Avrupa dilinin tasrifinde büyük bir rol oynayan bu karakter pek ilkin bir türüm vasıtasıdır. Türk dillerinden yalnız sumercede çok kullanılan bu tasrif yolu bizde ve öbür çağdaş (contemporain) lehçelerde hiçbir tasrif (conjugaison) rolü oynamaz; ancak çokluk ve tekit ifadesinde bu prensipe müracaat olunmaktadır:

1. Büyük büyük, çok çok, ufacık ufacık, çuval çuval, teneke teneke, sıra sıra, yığın yığın, dizi dizi, v. b.

2. Apaçık, kapkara, koskocaman, yemyeşil, çıırçıplak, sırsıklam, v. b.

Bundan başka bazı adların türümünde kadarlama hâdisesi görülmektedir: düdük, titiz, v. b.

CÜMLE İÇİNDE SÖZ

Meillet Hint-Avrupa dilinde sözün nahvi alâmetini üstünde taşıması sebebiyle cümle içinde *savin* (müsnedin), *iyenin* (müsnedün ileyhin), *nersenin* (objektin) bir sıraya tâbi olmadığını söylüyor; örnek olarak şu lâtince cümleyi dört beş şekilde getiriyor:

Petrus	Paulum	ferit
Paulum	Petrus	ferit
Paulum	ferit	Petrus
Ferit	Petrus	Paulum
Ferit	Paulum	Petrus

fakat bu cümle türkçede dahi bütün bu şekillerde yasanabilir ve hepsinde üyelerinin rolü karışmaz:

Ali	Veliyi	dövdü
Veliyi	Ali	dövdü
Veliyi	dövdü	Ali
Dövdü	Ali	Veliyi
Dövdü	Veliyi	Ali

Cümlenin türkçe şekillerinde üyelerin rolünde bir karışma olmadıktan başka her şekilde duysal (affectif) bir değer anlatıyor ki her Türk bunu pek güzel duyar; bu değerın kazanılması tarihî bir inkişaftır.

Dilimizin bugünkü gelişiminde muayyen olmayan nersenin (objekt) belgisi yoktur, böylece iye (subjekt) haliyle karışır; ancak bunun sonraki bir gelişme olduğu anlaşılıyor; yoksa eski metinlerde daima cümlede nerseyi (objekt) - (i)g, - (i)n, veya - ni şekliyle buluyoruz.

Görülüyor ki *nahiv* kıvraklığında dahi türkçe, lâtince gibi, flexionu ileri bir Hint-Avrupa dilinden bugün bile geri değildir.

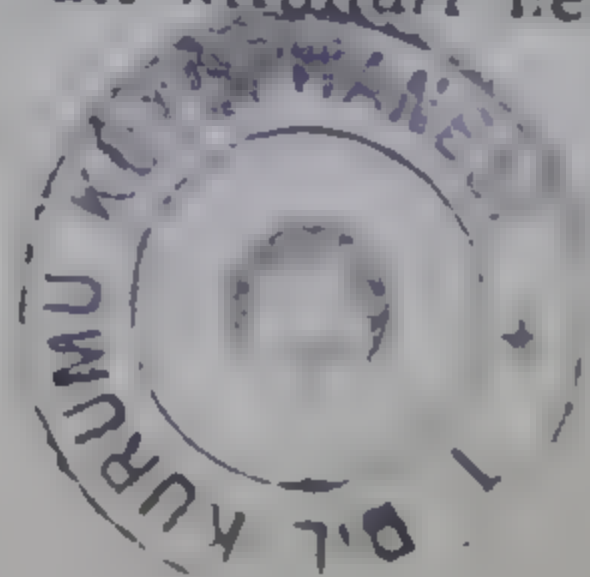
lar roman diller ailesini teşkil ederler: hepsinin ana dil latince'dir, bunlar da kardeş dillerdir.

Buna, böyle toptan itiraz eden yoktur. Ancak dünya dilleri arasındaki akrabalıkları her yerde ve her zaman böyle tarihin yazdığı ve anlattığı kılınlar içinde tesbit etmek mümkün değildir. Tarihin ve yazılı vesikaların anlattığı çağlar ve yerler onun dışında kalan çağlara ve yerlere nisbetle azdır. İşte ancak on dokuzuncu asırda, ya on sekizinci asrın sonlarında, sanskritçe edebiyatı, Veda edebiyatı, Bâhsütündaki eski Fars dili bulunduktan ve bilindikten sonradır ki eski lâtince ve eski grekçe ile, aynı zamanda Lâtinlere göre barbar sayılan kavimlerin konuştuğu Cermençe ile, bu eski Hint ve İran dillerinin yakınlığı görülmüş ve kabul olunmuştur; bu akrabalık yavaş yavaş slavcaya, keltçeye, lituancaya teşmil edilmiş ve en son, büyük mücadeleler neticesinde, Fin - Uğriyen denilen dillerin de bunlarla akrabalığı hemen umumi tasdika mazhar olmuştur.

Bu akrabalıklar, hemen toptan, eski mektepçe de kabul olunmuştur. Halbuki bu akrabalıklar tarihin verdiği bilgiler ve vesikalarla değil ancak dil kılınlarının kandırıcı kuvvetile ispat olunmuştur. Asırlarca birbirleriyle temas ve muâşeretinde bulunan Grekler ve Lâtinler, asırlarca birbirleriyle kavga eden Lâtinlerle Cermenler veya Cermenlerle Slavlar birbirlerinin akrabası olduklarını bilmiyorlardı ve bir zamanlar müşterek bir tarihî hayat yaşamış olduklarını asla hatırlamıyorlardı. Böyle iken eski mektep dil bilimcileri dahi bütün bu diller oymaklarının akraba olduğunu, yani hepsinin pek eski bir ana dilden kopup geliştiğini, o ana dile nisbetle birbirlerinin kardeşi olduğunu kabul ediyorlar. O pek eski dile de, bildiğimiz gibi, Hint - Avrupa dili adını veriyorlar. Bu ispata vücut veren diller salt dil kılınlarıdır; bunda tarihin hiçbir tanıklığı yoktur. Yani bu dil şubelerinin müşterek eski hayatı hakkında tarihî vesikalar yoktur: bu gruplardan birinin, söz gelimi Cermen veya Grek grubunun ne zaman, nereden, hangi yoldan Avrupaya geldiği, dilini nasıl inkişaf ettirdiği Hint - Avrupa diline nisbetle içindeki yenilikleri birer birer nasıl geliştirdiği kimsece belli değildir. Eski mektebin en muhafazakâr hocasına, söz gelimi, grekçeden berklere ne zaman ve nasıl gevşediğini sorsanız size cevap veremez.

Fransızca'yı Roma İmparatorluğunun Gol memleketinde siyasal erkini yürütmesi sebebiyle konuşulmağa başlayan *vülger* lâtincenin bir temadisi sayıyorlar, fakat eski *golca* dilinin ne olduğunu, Fransızcaya ne kadar karıştığını bilmezler; eski golcanın Ural - Altay ve başka Asya dilleriyle ne gibi münasebetleri olduğunu tahkik eden de yoktur.

O halde dillerin akrabalığını kabul ettiren dil kılınları nelerdir?

İKİNCİ KISIM

TÜRKÇENİN HİNT-AVRUPA OYMAĞI İLE MUKAYESESİ

I. GRAMATİKAL MUKAYESE

Dil akrabalığı meselesinin, şimdi geçen asra nisbetle, yeni ve türlü görüşlerle ispatına çalışılmaktadır. Bu görüşleri eski ve yeni mektepler görüşleri diye ikiye ayırmak mümkündür. Eski mektebin kendi bakış köşesinden aldığı sahadaha dar, yenilerinki daha geniştir. Heriki mektep, görüşünü bilim gerçekleri sırasına getirmeye çalışıyor. Yalnız eski mektep, aryanist ve *germanist* mektep, Avrupalıların on dokuzuncu asır imperiyalizmi duyularıyla işleyen bir zihniyet gösterir; tutmuş olduğu yerleri kolay kolay bırakmak niyetinde değildir. Ancak adım adım çekilmek mecburiyetinde kalıyor. Bu görüşlerin ikisini de kısaca görmeden kendi mukayesemize geçmemeliyiz. Bunun için önce eski mektebin görüşünden başlayalım:

Urukluuk bölümlleme "classification généalogique,,(türkçesini beğenmeyenlere arapçasını söyleyelim: *tasnifi-nesebî*) denilen bu meselenin izahını Fransız mektebinin baş hocası Mösyö Meillet'den dinleyelim:

"*Urukluuk bölümlleme* dillerin tarihi üzerine kurulmuştur; prensipi ma-lümdür: geniş bir saha içinde konuşulan bir dilin birliğini devam ettiren bağlar kesilince o sahanın muhtelif yerlerinde dil değişimleri başlar ve bunlar birbirlerinin aynı olmaz. Ahvale göre uzun veya kısa bir zaman sonunda eski müşterek dili konuşmada devam edenlerin lehçelerinde öyle büyük farklar hâsıl olur ki, artık bir yerin insanları daha uzakta yaşayanların söyledğini anlamaz olurlar. O zaman yeni diller doğmuş olur; bu diller eski müşterek dilin kızları ve birbirlerinin kardeşi olurlar.,,

Buna misal olarak Meillet eski Romanın resmî dili olan lâtinceyi ve imparatorluğun dağılmasından, Roma medeniyetinin yoyulmasından (inkirazından) sonra doğan Roman dilleri gösteriyor. İmparatorluk uçurunda (devrinde) konuşulan eski diller yerine yavaş yavaş *vülger* denilen bir lâtince konuşulmağa başlamıştı. Bu dili devam ettiren siyasî ve medenî bağlar kesildikten sonra, eski imparatorluğun türlü ülkelerinde yeni şerait altında yeni yazı ve kültür dilleri gelişti. Fransızca, provansalca, italyanca, ispanyolca, portekizce, romenca... bu dillerdendir. Bun-

dillerin Hint - Avrupa dilleriyle akrabalığını ispata çalışan bilginlerdir. Ascoli, Delitsch, Müller, Nölke, nihayet Trombetti, Cuny (Klein) bunların en mühtemleridir. Bu semitik irdelere "études, Fin-ugruların, N. Marr ve telmizi Meşşaninof gibi kafkasçılara, çabalarının, prensip ve nazariyelerini ilâve etmeliyiz. Bu nazariyeler dillerin *tekteğüsüne* "monogénisme" kadar varır. Yeni mekteplerin hiçbir grammatikal karşılaştırmaların ehemmiyetini inkâr etmez, fakat yeniler "grammatikal" denilen karakterin tayini için eskilerin prensipleriyle mücadele ediyor ve etmekte devam ediyorlar.

Yeni mekteplere göre gramer tasrif belgileri ile başlamaz, *thème* ekleri de grammatikal kılınlardır; hatta kök tû ümlerinde dahi grammatikal mahiyet vardır. İşte semitik dillerde köklerin üç sesli (*sūlâsî*) veya iki sesli (*sūnai*) olması meselesinin esası budur: Yeni mektep kökleri iki sesli sayar, hatta onların bir sesli olabildiğini kabul eder; bu mektebin mensupları üçüncü sesin ek olarak ilâve olunduğunu ve grammatikal bir türüm rolü gördüğünü iddia ediyorlar. Yani diyorlar ki: eski iki sesli veya bir sesli köklere sonradan katılan bir veya iki ses bir *kategori* anlatmak için getirilmiştir; bu suretle ek mahiyetindedir; bundan dolayı köklerin bu ikinci veya üçüncü seslerinde görülecek uygunluklar *grammatikal* sayılmalıdır. Yeni mektep davasını kabul ettirmek için artıksı (zait) unsurun iki dilde benzemesini ve bunun bir kategori anlattığını ispata çalışır; yoksa, bizde yapıldığı gibi, artıksı unsuru ihmal etmez ve münferit sözlere ehemmiyet vermez. Eğmeler (*parantez*) arasında olarak şunu da arzedeyim ki katma seslerin tayininde semitçede, yalnız son-dan ekleme yolu değil, bu dillerin sonraki türümünde bol bol görülen baştan ekleme (*préfixation*) ve iç ekleme (*infixation*) yolunun dahi eskiden cari olduğu kabul edilmektedir.

Bunun için Hint-Avrupa dili ile türkçe arasındaki karşılaştırmaya yolağına giriyoruz; bu karşılaştırmaya birkaç alan üzerinde olabiliyor: iki dilin kuruluş sistemi, iki dilin türümlük "formatif,, aygıtları (cihazları), iki dilin ilkin kökleri ve yarattıkları söz aileleri birbirleriyle karşılaştırılabilir ve hepsinden inan verici neticeler alınabilir.

Birinci karşılaştırmaya, yapılaş karakterlerine ait olanın, kısa bir *exposé,,* sini gördük. Şimdi de öbür karşılaştırmalara geçebiliriz.

* *

Dilin türüm çağlarının başlıca üçe ayrıldığını hatırlayalım. Birincisi köklerin yaratılış çağıdır. Bu çağ yüz binlerle yıllarca el ve jest dili kullanmış olan, buna homurtular ilâve ederek istediğini anlatan adamım-

Bunlara "concordances" ve "coincidences" karşılıklı uygunluklar veya sadece "karşılaşmalar" adı veriliyor. İki dilde, iki diller oymağında, karşıki olarak kandırıcı uygunluklar tesbit olunabiliyorsa o dillerin akrabalığı kabul ediliyor.

Görülüyor ki, eski mektep, tarihi prensipi bırakmıyor, ancak müşterek bir tarihin yaşanmış olduğunu dil kılınlarından çekilecek karşılaşmalar kuvvetiyle de ispat edilebilir görüyor. Bunun için dil biliminde geniş bir karşılaştırma çağı açılmıştır. Her oymağın kendi dilleri ve iki oymak dilleri arasında karşılaştırmalı gramerler ve etimolojik lûgatler tedvinine çalışılıyor. Bu müsbet saha üzerinde vücuda getirilen eserler ve bunlardan bilimsel değerleri yüksek olanlar çoktur. Bu çalışma sahasında en geride kalan biziz, çünkü hareket bizde yenidir; bu büyük çağı memleketimizde açan Büyük Türk İnkılâbının uluğ yaratıcısıdır. Karşılaştırma metodunu ve etimolojik araştırma yolunu bizlere ilham eden yine kendileridir. Bütün bilim acununun gittiği bu çığır üzerinden o büyük hocamızın kılavuzluğu ile biz de yürümiye başladık; ilk adımlarımızı o yöntemde (istikamette) attık ve sağlam bir toprak üstünde yürüdüğümüze güveniyoruz.

Karşılaştırma (mukayese) metodu nedir? Alanı, sınırı nerelere varır? Karşılaştırmalı gramerin vereceği neticeler ne olmalı ki dil akrabalığını kabule hak kazandırsın veya muhakemeyi onu redde mecbur etsin? Tesbit edilecek karşılıklı uygunlukların bilimsel dereceleri ve ispat kuvvetleri ne ile ölçülecek?.. İşte meselenin *ulluk* "fundamental" sorakları bunlardır. İki mektebi birbirinden ayıran soraklar da bunlardır.

Eskiler, akrabalığı kabul etmek için en önce, sanskritçe, zentçe, grekçe, lâtinçe, cermence, gotça, islavca, arasında Fr. Bopp'un yaratmış olduğu mukayeseli gramer gibi gramerler istiyorlardı. Öyle bir gramerle sıra sıra uygunluklar bulunup gösterilmedikçe diller arasında akrabalık tasdikına yanaşamıyorlardı. Bopp'un gramerinde fonetik sistemleri, köklerin mahiyeti, tüştüleme "déclinaison", fiillerin uğradığı değişimler, üretme "conjugaison", sözlerin türümü... karşılaştırılıyor; çok ehemmiyetli karşılıklı uygunluklar meydana konuyor. İşte akrabalığın tasdiki için hep böyle geniş ispatlar isteniyordu.

Fakat, daha sonra, keltçenin, toharcanın ve daha bazı dillerin Hint-Avrupa dilleriyle akrabalığını kabul etmek için o derece güç beğenirlik göstermez oldular. Bununla beraber yeni mektebin bütün karşılaştırmalı çalışmalarından çıkardığı neticelere karşı da hâlâ mukavemetten geri kalmıyorlar.

Yeni mektep içinde en ehemmiyetli eserler vücuda getirenler semitik

lehçelerde *k* sesi dudak *p* sesine değişerek *po* olmuştur (bu değişim o dillerde çoktur).

Eski *ko* kökünden ve *po* dan çıkmış zamirler ve zarflar vardır.

Kote, pole = nezaman?

kos, pos = nasıl?

kosos, posos, = ne büyüklükte, ne miktarda?

kios, pios = kim?

Lâtincede (*k/qu* karış. ile): *quis, quod, qui, quos* ... soru ve bağlama sözleri de aynı köke ilişki'dir. (Bunların yeni şekilleri *cu, cui, cuius* ...).

Cermen ve İslav dillerinde *ka* kökü:

Gotikte *k* yerine *hv* vardır: *huas* fail halidir. Almancada birinci ses düşerek *wer* çıkmıştır.

Eski saksoncada *hvat* (= ne),

Eski yukarı almancada *hvaz* (= ne) dir.

Hver, hven, hves... (nerede, nezaman) aynı köktendir.

Eski islavcada: *koy, kiy* = kim'dir; tışılı ve cinsizi "neutre, .de *koya, koye*'dir. *Ku* şekillerinden zarflar çıkmıştır:

Skr. *Kutro* = nerede?

kutos = nerden?

kuho = nereye?

kuto = nasıl?

Lâtincede *k* nin düşmesiyle yeni şekiller çıkmıştır.

Uter, ubi, unde, ut, v. b.

Bu ses değişiminin (yani başta *k* sesinin düşmesi) lâtincede başka örnekleri vardır.

ki şekli:

Bundan sanskritçede *kim* (= ne) çıkmıştır. *M* (neutre) cinsinin fail belgisidir.

Türkcedeki "kim,, in pek eski bir türüm yadigarı olduğuna şüphe yoktur. İlk bir cins kategorisinin türkçede mevcut olduğuna veya türülmek sınamalarından geçtiğine tanık tutulabilir; *bikim, hanım* da bu tanıklardandır.

K sesinin *h* ve *g* seslerine girmesi de vardır.

Lâtince *hic*, grekçe *gar* ve başkaları böyle bir değişimle doğmuştur.

Bopp ermenicede *kim* manasına gelen *i* sorusunu da *ki* ye döndürüyor. *K* nin, lâtince *uter, ubi*... de olduğu gibi, düştüğüne inanıyor. Ermenice *inç* = ne sorusunun *kin çit* ve bunun da *kim çit* den çıktığına ihtimal veriyor.

sıların vahşi diliyle ilişkili görünmüyor. Bu çağ, ilk hakiki medeniyeti, davayı alıştırmak ve sürü haline getirmek, toprağı sürüp ekmek, ev bark yapmak, maden kullanmak... gibi insan buluşlarının en büyüklerine dayanan medeniyeti yaratan Altaylıların, bu en eski Türklerin medeniyetleriyle mütenasip olarak geliştirdikleri dilin birinci türüm çağıdır. İkinci çağ birinciden ve üçüncü çağ ikinciden çıkmıştır, her çağın yarattığı malzeme ile onun ardınca gelen çağın dili yoğurulmuştur. Birinci çağa "yaratım çağı,, ikincisine "türüm çağı,, üçüncüsüne de "ürüm çağı,, adı veriliyor.

İşte ilk çağda yaratılan kökler, mana itibariyle, üç büyük kola ayrılır. Bu köklerin en tabii görünen kolu "haykırmalık,, (*interjectional*) denilenlerdir: Kullandığımız türkçe tabiri yadırgayanlara arapçasını söyleyelim "cüzürü-nidaiye!,, bunlar ne derece tabii bir menşeden çıkmış olurlarsa olsunlar, içtimaileşerek yerleşmişler ve öbür dil unsurları gibi yeryüzüne dağılmışlardır. Haykırmalık kökler buyurucu, yasakçı, yürek verici veya korkutucu, sorucu sözler mahiyetindedir. İkinci kol zamir ve işaret kökleridir. Ne için veya kim için söz ettiğini anlatmak veya göstermek en küçük cemiyetleri yaratan insanların duydukları ihtiyaçtır. Köklerin üçüncü kolu *savlık* (*prédicatif*) adını alırlar; fiil ve isimler bunlardan çıkmıştır; ilk *savlık* kökler hem fiil hem isim olarak kullanıldıkları kamuca onanılmaktadır. Büyük bilginler köklerin bu iki kolunun söz türetme ve üretmesine (kelime teşkiline ve tasrife) de yaradıklarını söyleyorlar ki akla pek mülâyimdir. İlk duyuları ve arzuları anlatan seslerin tavır değiştirerek pek çok yerde, her türlü ihtiyaç zamanında, kullanılmış olması pek tabii ve zaruridir.

Biz de karşılaştırmamıza en ilkin köklerden, (nida zamir ve işaret kolundan) başlıyoruz.

SORUYA YARAYAN KÖKLER

Hint-Avrupa dillerindeki soru sözlerini Bopp'tan kısaltarak alıyoruz. Sanskritçede, *ulluk*"fundamental,, sesellerin üçüyle söylenen:

ka, ku, ki

soru kökleri vardır. *Ku* ile *ki* birincinin zayıflamışları sayılır. *Ka* tüştülenir (se décline). Yalnız *kat* hali klâsik sanskritçede bulunmaz; mürekkep *kaççitteki* "ç,, bu *t* den değişmiştir. Bir de *ki thème*'inden *kim* (=ne) çıkmıştır.

Zentçede *kad* sureti vardır. Sanskritçede *kas* şekline tastamam litvanca *kas* uygun gelir.

Grekçede, yalnız ionien lehçesinde, *ko* soru kökü saklanmıştır. Öbür

- *ki*, - *ki* ekinin bundan çıkmış olduğuna hiç şüphe etmiyoruz (benimki, evdeki).

Hint - Avrupa dilinde bu soru kökü soru sözlerinden başka bağlantı zamirleri, tayin ve işaret sözleri de vermiştir. *Kangi* sözü aynı kökün *ka(n)* ve *ki* şekillerinden türemiş görünüyor. Bunlarda gördüğümüz "y, n,, sesleri, bizde umumiyetle *yeğçavlık* (euphonique) rolünü oynayan seslerdir.

"*kim*,, sözü ad gibi tüştülenir; *kimerse* (her hangi), kim olsa; *kimerde*, *kimesne*, *kimildeş*... gibi mürekkepler de vermiştir. *Kimi* gün *kimi* vakit gibi tabirlerde şeyler hakkında da kullanılır.

K nin *h* ye değişmesi bazı lehçelere mahsustur. Bizde serpmeye "*sporadique*,, olarak *hangi* sözünde vardır. *Haydan* gelen *huya* gider "sözündeki *hay*, *huy* da her halde bu soru kökünden gelişmiştir. Eski kitaplarda görülen ve Rum - Elinde son zamanlara kadar tutunan *haçan* da bu kökün zayıflamış bir şeklidir.

Bu kök Altay dillerinde, Ural ve Fin - Uğur dillerinde de vardır. "Trombetti,, den şunları alıyoruz:

Mogolcada : ke, ken

Yukagircede : kanın = ne zaman?; kin?

kot = nereden (yk. skr. kad)

Suomi (Fin) dilinde: *ke* -, *kene* -

Votyakçada : *kin*?

Macarcada : *ki*?

Bu lehçeler arkaik şekli, (*ka*) yı' hemen hiç saklamamış; Ural - Altay dilleri arasından yalnız birinde *ko(t)* şekli bulunuyor. Bütün bu örnekler *k* soru sesinin hem Türk hem Hint - Avrupa oymaklarında aslî bir türüm kökü olduğunu ispat ediyor. Bu pek ilkin ve arkaik kökün ödünç alınmış olmasını akıl kabul etmiyor. En arkaik şekil olan *ka* yı en çok saklamış olan yerler Altayların Ortaasyayı teşkil eden kısımlardır.

Grekçenin *tis, ti* (kim, ne) sözleri de, Bopp'a göre, *k/t* almasını ile *ki* den çıkmıştır. Bu türlü almalara örnek olarak *panka* dan *pente* (=beş) çıktığını gösteriyor.

Aşağı yukarı "k., sesinin Hint-Avrupa dillerine verdiği soru sözleri bunlardır.

Şimdi de Türk lehçelerinde bu *k* sesinin verdiği soru sözlerine bakalım.

Türkçenin bütün Altay dillerinde, kırgız ve kazancada *ka (y)* soru sözüdür.

Yalın kullanıldığı gibi ad tüştülemesine de girer;

"*Kay* yakının kişisi,, = ne yanın (nerenin) adamı?

"*kayga* çettre? » ,, = nereye kadar?

"*kay* çakta? » ,, = ne zaman?

kaya? kayda? kaydan? kaydın?

Bunun ikinci şekli *ka (n)* dır. Bu da tarançı, teleut, altay, kırgız, kazan ve uygur lehçelerinde kullanılır. Bu şekil de adlar gibi tüştülenir (se décline):

Kana "Tel.,, = nereye, nerede; "*Kaz.,,* nasıl?

kantı "Uyg.,, = hanı, hanıya?; "*Tel.,,* nereye?

kanday "kır.,, = hangi? *kandak* "Tar.,, hangi?

kandan, kaçça (ne kadar), *kaç* (ne kadar), *kangı hangi* ve *hangi*, v. b.

Bundan *kancamak, kancanmak* (= nasıl etmek) gibi fiiller ve *kangıp* gibi sigalar bile gelmiştir.

Bunlardan başka bizim *kaç* soru sözümüz vardır ki Altay dillerinin *kaçça* ve *kaç* sözlerine muadildir. Eski kitaplarımızda ve bugün Altay lehçelerinde kullanılan *kaçan* ise *kay + çağın* dan gelmiştir.

Bütün bu soru sözleri sanskritçenin "ka,, şeklindeki soru sözüyle ve öbür Hint-Avrupa dillerinde gördüğümüz eşleriyle birleşirler.

Bizde, uygurcada, kuman, tarançı, kırgız lehçelerinde kullanılan "kim,, soru sözü de sanskritçenin "ki,, siyle birleşir. Bunun Altaylarda *kem* şekli de vardır.

Bağlantı zamiri olarak kullandığımız *ki* nin farsçadan alınmış sayılmasına yer yoktur. Bu "ki,, bütün Türk lehçelerinde kullanılan "kim,, in yalını ve *ka* soru sözünün zayıflamışdır. Sahiş anlatan "ki + si → ki + ši,, adı da bundan çıkmıştır.

Görülüyor ki en *arkaik* şekil olan *ka* en çok Türk lehçelerinde saklanmıştır; bu kök yalnız *ke* suretinde zayıflamış ve bundan *ki* ye geçmiştir (*ku, kū* şekline rastgelmiyoruz): *key* (kırgızca) = ne, o ne?, *kem* = kim (Altayca).

Sanskritçede: *ud*

Avestada : *us*

Gotçada : *ut, us, v. b.*

Grekçenin “o,, tarif sözcüğü ise bir işaret kökünden başka bir şey değildir, ve bu şekliyle bizim “o,, ya uygun gelir.

Demek ki işaret kökü her iki dilde *u/o* iken *-l* sesi *ek* olarak gelmiştir. Bu katma sesin bir iki oymakta olması gramatikal benzeyiş çizgisidir.

Şimdi yine ek mahiyetinde gördüğümüz *s* (*t, d*) sesi de bizim işaret sözcüklerimizin yabancıları değildir. Bu sesin fışıltilisi bizim eski *uşbu* yeni *işbu* ve işte sözcüklerimizde vardır.

Uş ile *ol* birleşerek *şol* verdiği gibi bunun *l* siz şekli (*şu*) da vardı.

“Ş,, nin kırgızcada ve daha başka Altay lehçelerinde *s* olduğu ma-lûmdur. Bizim *şu* ve *şol* işaret sözcüklerimize karşı kırgızcada *so* ve *sol* vardır. Buna göre *arkayık* şeklin bizde de *s* li olduğu anlaşılıyor; uygunluk tamamlanıyor.

Çok ileriye varabilen bir yaklaştırmaya daha yer görüyoruz: Hint - Avrupa dillerindeki işaret sözleri arasında lâtince *tali* (= ol kadar); rusça *dal-i* (= uzaklık), islavca *veliy* (= ol kadar) *dikkati* çevirmeye deyimlidir. Bizde de *t(a), t(e)* sesi işaretle kullanılır: “*te* şurası,, dediğimiz gibi “işte,, dahi deriz. Ural ve Fin Ugriyen dillerinde ise *te* ve *se* işaret için kullanılır. Mordvinede *te, se* (= bu), *to* (= şü); suomi (Fin) dilinde *teme* (= bu), *to* (= şü) dur.

Islavca *vel-iy* “*vel-ik*, (= büyük) ten gelir ki (ol kadar, na şü kadar) gibi bir işaret ifadesinden çıkmıştır. Bu islavca sözü bizim aynı manadaki (*ul-uk*) sözüyle yaklaştırmayı hiç te aykırı bulmamalıdır. *u + (e) l* den islavcada *vel* bizde *ul* çıkmıştır. Üçüncü unsur olan *k*'nin kullanılması ise yakınlığı bir basamak daha yukarıya çıkarmaktadır.

Şimdi, bir de işaret sözcüklerindeki *r* sesine bakalım:

En önce işaret kökünün seselini tayin hususunda derim ki *u, o* şekillerini alan bu vokalin en eski ünlenişi (*timbre*'i) *a* dır. Eski kitaplarımızda *anın, ana, anlar...* suretlerindeki hallerde görülen *a* asıldır; “o,, şekli bunun zayıflamışdır.

İşte *r* unsuru bu *a* şekline gelerek *ar* olmuştur ki Türk lehçelerinde bundan *art* ve *ort* çıkmıştır.

Altay lehçelerinin bazılarında *anar* şekli de vardır, buradaki *n* *yeğçavlık* (euphonique) dir.

Bunlar (*i*) ve (*a*) ile uzatılırlar: *arı, anarı; ara ora* gibi. Altay lehçelerinden mogol şubesinde bunların zayıflamış *e* şekilleri de vardır:

SORU VE ÇELGİ (NEFİ, SELP) KÖKLERİ

Türkçede soru için kullandığımız iki kök daha vardır :

1) *Ne? ni* (Çağ.) 2) Fiil sonunda: *mi?*

Şey manasına gelen *neng* bu "ne,, den, 'genizleme ile, çıkmış görünüyor (*ki* den *kim* çıktığı gibi); *kim* in *kimerse*, *kimesne* mü'ekkepleri gibi *ne* nin de *nerse*, *nemerse*, *nesne* mürekkepleri vardır. *Mi?* yi *me?* şeklinde kullanan lehçeler de eksik edgildir.

Bu soru kökleri *çelgi* (nefi) sözcüğü olarak da kullanılır.

1) *gelmedi*, *gelmez*; *kalmadı*, *kalmaz*; *gelmiyecek*, *kalmıyacak*;

2) *ne o ne* başkası; *ne yedi ne* içti; v. b.

Ne? sorusu hoşnutsuzluk tavrıyla söylendiği zaman katı bir yasak anlatır.

Bu *m* li, *n* li kökler Hint - Avrupa dillerinde de *çelgi* (nefi, selp) ve *kadagan* (yasak, nehi) için kullanılır :

Sanskritçede *ma*, Avestada ve eski farsçada *ma*, grekçede *mi* (μή), ermenicede *mi*, arnavutçada *mos* *çelgi* ve *kadağan* (nefy, nehy) sözcüğüdür. Bunların *n* lileri de vardır :

Sanskritçe *na*, lâtince *ne*, gotçe *ni*,

İslavca *ne*, *ney* (nye) v. b. grekçenin *mi* sine muadildir.

Macarca *ne-m* (= hayır) dır. Votyakçada da nefi ve nehi için *ön* kullanılır. Buradaki *protez* bizce de meçhul değildir.

Haykımalık kökleri, her iki dilde, biraz daha izleyelim :

Bu köklerden *soru*, *çelgi*, *kadağan* anlatan sözcükler çıktığı gibi göstermeye yarayan kökler de çıkmıştır.

Lâtince, göstermek için, sesellerle *l* sesinden yasanılmış sözcükler vardır :

Eski *ol-le*, daha yenisi *il-le* bizim *ol* ile derhal yaklaşır; ikisi de işaret sözcükleri, gösterme adımsıdır.

Ombrien dilinde bu sözcüğün şekli *ul-s*'dir. Lâtince mürekkep olarak bu kökten *uls*, *ulter*, *ultimo* gibi sözler de çıkmıştır.

Bu sözcüklerdeki *l*-sesinin ek olduğu anlaşılıyor, çünkü oymağın başka dillerinde işaret sözcüklerinin *l* yerine başka sesler (s, d, t) aldığı da görülüyor :

ORUNLUK KÖKLERİ

“*Racines Pronominales*,”

Köklerin mana yönünden ikinci kategorisi kişi gösteren ve kişi yerine kullanılan *orunluk* “zamir,, kökleridir. Bunların gösterme dolayısıyla (*haykırmalık*) köklerle ilişkileri büyüktür.

Zamirlerin şekilleri çoktur. Bunlardan kişi belgileri yani (şahıs gösteren belgiles: *désinences personnelles*) çıkmıştır. Gramerin bu pek mühim aygıtlarında (*outils*), her iki dilde, büyük yakınlıklar vardır.

Bu bahsin anlatışına bizim *ben* den başlamak en tabii yoldur. Ancak *ben* manasiyle Hint-Avrupa dillerinde kullanılan sözcüklerin türemesi ve şekilleri hiç te basit değildir. Önce bunları görelim:

Fransızca fiillerin ürümünde (tasrifinde) başa getirilen *je* yū bilmeyen yoktur. Buna karşı italyancada *io*, almancada *ich*, İngilizcede *I* vardır. Başka dillerde ise şekilleri şunlardır:

1. Sanskritçede: *aham*,
2. Zentçede: *asem*,
3. Eski islavcada: *azu*,
4. Grekçede: *ego* (ἐγώ),
5. Lâtince: *ego*,
6. Lituvancada: *as*,
7. Ermenicede: *es*.

Lâtince “*ego*,, ya italyanca *io* bağlanır.

Bu sözlerin birkaçında üç, birkaçında iki ve bir kaçında bir unsur vardır:

Sanskritçe: *ah + a + m*, veya *a(s) + ha + m* zentçe: *as + e + m*;

Eski islavca: *az + u*, gr.: *ἐγώ*, lât. *eg - o*;

Lituvanca: *as* ermenice: *es*

Bunlarda:

Kök: *ah; as, az, eg; es*

Ek: *m*

Bağlayan sesel: *a, e; u, o*

Kök, a seselliğindedir, ündeşi *s/z* den *h/g* ye geçmiş bir sestir; yahut *h/g* ayrı bir ek olarak köke katılmıştır.

Tunguzcada: *er* (= bu).
Mançu dilinde *ere* (= bu) dur.

Yine bu dillerde bunların "t,, unsurlarıyla birleştiklerini görüyoruz:

Tunguzcada: *tar* (= o)
Mançu dilinde: *tere* (= o) dur.

Şimdi bu *r* sesini Hint-Avrupa dillerinin işaret sözlerinde de buluyoruz. Mesafe ve uzaklık manasıyla Vedalarda görülen *are* sözünü Bopp işaret kökünden çıkmış gösteriyor. Bizim mesafe anlatan adımsı *ara* buna yaklaştığı gibi *ırak* ta bu köktendir. Burada kökün *r* ünleyişine ("timbre,, ine) girdiğini görüyoruz.

Hint-Avrupa dilinde bu kökün *t* ve *th* unsuruyla birleştiğini de Bopp gösteriyor:

Sanskritçe: *tar-hi*

Gotça: *thar* gibi

İngilizce *there* (= ora) da bu köktendir ki bunların tunguzca ve mançu dilindeki *tar* ve *tere* ile yakınlıkları aşikâ dır.

Mana yönünden ise *there* ile bizim orun adımsılarımız (yani mekân zarflarımız) *ora*, *bura*, *şura* arasındaki uygunluk ve karşılıklık son derece bakılmağa değer bir yakınlıktır. Birkaç türüm üyesinin yanyana gelmesi pek ilerlemiş bir gramatikal çağa kadar birlikte yaşanmış olduğuna delâlet eder.

Türkçede de bu iki basamaklı zayıflamayı, fiillerde görüyoruz:
Körür - *men* den görür - *ü - m e* geçilmiştir.

Birinci şekli şimdikiye dek kullanılan Türk lehçeleri vardır.

Hint - Avrupa dillerinde bu iki belgi ayrı zamanlara tahsis olunmuş görünüyor, fakat tahsisi her halde tarihin bir oyunu olmuştur. Böylece türkçe burada da en *arkaik* şekilleri saklamış dil oymağıdır. Birinci kişi zamirinin *thème*'i Hint - Avrupa dillerinde, *ma* (m), bizde *men* ve belki daha eskisi *ben* dir; farsçada dahi sonunda bir *n* sesi gelişmiştir; bu da bugün farsça konuşanların ataları olan kabilelerin, *Hint* grupuna nisbetle, ana kökünden daha sonra ayrılmış olduğuna delâlet eden anlıklardandır. Çünkü -*n* li şeklin sonraki bir türüm olduğu dil hâdiselerinin tanıklığı ile anlatılmaktadır.

Çoğulda sanskritçe *mas*, lâtince *mus*, grekçe *mes* (μεσ), daha sonra *men* (μεν) kullanır; örnekler:

Sanskritçe: *bara - mas* (= taşırız); *sarpa mas* (= sürünürüz)

Grekçe: *fero mes* („); *erpo mes* („)

Lâtince: *ferimus* („); *serpimus* („)

Bu belgi türkçe *miz* (biz) in aynıdır; sonraları *b/m* aşınarak - (*i*) *z* kalmıştır. (*Z* yerine *s* kullanan türkçe lehçeler de vardır.)

Bu belginin menşei, Bopp, Pott, Curtius gibi âlimlere göre, iki zamirin kaynaşmasıdır. “Biz,, demek “ben ve sen,, demektir:

mi(n) + si (n) den *mis* (miz) çıkmıştır.

Bopp i e Pott arasındaki fark biri bu belginin birinci ve ikinci kişi zamirlerinden, öbürü birinci ve üçüncü kişi zamirlerinden çıktığı üzerindeki direnmeden ibarittir.

Bize birinci ve ikinci kişi zamirlerinin, ilk ündeşleri sebebiyle, menşe teşkil etmiş olması daha muhtemel görünüyor. Bununla beraber *sa thème*’; de üçüncü şahıs zamiridir ki az sonra ondan söz açılacaktır.

İkinci kişi gösteren zamir “*thème*,, i *tva* dır; grekçede bu *tem* (su) σ, s (F)σ → so σσ dur.

Kopumluk “ablatif,, *tüştüsünde* (halinde) σειθεν (se - then) = senden dir ki türkçe şekle mutabıktır. Burada - *θεν* belgisinin de türkçe *den*, *ten* belgisine uygun geldiği dikkate layıktır. Bu münasebetle bir, *tv*, *th*, *s* karşılaştırması tesbit edebiliyoruz. Sanskritçe *tv*, gotikçe *th*, grekçede σ, türkçede *s* oluyor.

Grekçede birinci kişi zamirinin çoğulu ἡμῖς (imis) dir ki “prothétique,, yani baştan katma olan (η) *i* çıkınca kalan “*mis*,, doğruca türkçe *miz* (*s*) - *biz* (*s*) le birleşir.

Son eklenti *m* birinci kişi belgisidir. Bu belgi yalnız sanskritçe ile zentçede saklanmış, öbürlerinde düşmüştür. Fakat grekçe, lâtince ve eski islavcada bu birinci kişi belgisi aşınmakla beraber onu köke bağlayan sesel (o, u) kalıyor ve söz iki üyeli oluyor.

Demek ki, birinci kişi zamiri olan bu söz *kend-i-m*, *öz-ü-m* manasındadır. Grek, lâtın, eski islavca şekli ise *kendi*, *özü* gibi bir türüm gösterir. Bayık ki bu söz türkçe *özüm*'ün *özü*, ta kendisidir. (Şekilce *kendi* = *özü ego* ve *azu* ya çok benzer). Bizim *öz* kökü az yukardaki kökler dizisine, bağlayan sesel *ü* de karşılıkları olan o, u seseller serisine girer.

Kökte: *a* dan *ō* ye, bugün varlığı gösterilemeyen bir *o* dan geçilmiş olmalıdır. Bağlayan seselde de *a* dan *o*, *u* ye geçilmiştir; “*u*,” nun türkçede şekilleri, ahenk icabiyle, *u*, *ü*, *ı*, *i* dir

“*Özüm*,” şimdi bazı Türk lehçelerinde, özlemlikle bizde, *kendim* ile değiştirilmiştir. Fakat tekitli olarak *ben* manasiyle *özüm* kullanan lehçelerde vardır.

Görüldüğü gibi türkçe *özüm* sözü sanskritçe *aham*, grek ve lâtince *ego*, dolayısıyla italyanca *io*, almanca *ich*, fransızca *je*, ingilizce *I* ile birleşiyor; hepsinin tek bir, aslı vardır; hepsi bir kökenden çıkmıştır.

Bopp sanskritçe *aham* grekçe ve lâtince *ego* daki *h g* sesini kökten ayrı, bir eklenti görüyor. Eski şekli *ha*, *ga* olan bu eklenti saklayan sözler kalmıştır: grekçe *ōγe* (*oge*), Vedalarda: *sa-ga* (= *celui-ci*) bunlardandır ki bizim *öz-ge* ile birleştirilebilir (manadaki değişim müstesna bir hal değildir).

Bu halde asıl kökün *o - a* vokalizminde bir sesel olduğunu, işaret köklerinde gördüğümüz “*s*,” nin bunda da geliştiğini kabul etmek lâzım geliyor. Buna göre gerek *özüm*, gerek *aham* sözleri eski bir *a* (*o*) *s + ka + m* dan çıkmıştır, ve bu ilkin unsurlardan türlü sözler türemiştir. Bütün bu unsurları her iki dilde müşterek bulmaktayız ki ehemmiyet bundadır.

Şimdi birinci kişi belgelerine “*désinences*,” geçelim:

Türkçede adların sonuna onları kişilere bağlamak üzere getirilen belgi, tekilde *m*, çoğulda *miz* dir; adlık bir niteliği (mahiyeti) olan fiillerde de birinci kişi belgisi tekilde *m*, çoğulda eski bir *-biz -miz* den çıkan *-(i)z* dir.

Bopp, Hint - Avrupa dilinde, ve bu oymağa giren dillerde birinci kişi belgilerini uzun uzun gösteriyor. Ona göre bu belginin *thème*'i, tüm şekliyle, *ma* dır; birinci bir zayıflama ile *mi* şeklini alıyor. İkinci bir zayıflama ile *m* olmuştur.

BİRKAÇ EK

TA Eki

Bu ek sanskritçe ve zentçede kılın adları ve sanları (fiil isim ve sıfatları) türetmeğe yarar. Farsçada da ismi - mef'ul ekidir (- sahte, puhte... gibi).

Grekçede bu ek - *to* şekliyle fiil isimleri türetir:

po - tós = içilir«şay», içki; *pó - tos* = içme işi, içiş;

fili - tos = sevilen; *timitos* = tahmin ve takdire bağlı; gibi

Lâtincede - *tu* şeklini alır: (g) *no - tus* = bilinmiş, *datus* = verilmiş gibi.

Lâtincede bu ekin (*i*) *d - us* şekliyle türemiş sıfatlar vardır; *fervidus* = kaynar, harareti; *lucidus* = parlak, parıldar, gibi.

Türkçede:

“T,, li ve yumuşağı olan “d,, li ekler iştikakımızda büyük bir rol oynar. Türettiği sözler arasında kılın ad ve sanları (fiil isim ve sıfatları, partisip mahiyetinde sözler) çoktur.

Ses, hareket ve ışık fiillerinden - *ti* ile türeyen adlar 'geniş bir kümedir:

Gürültü, gıcirtı, parıltı, sallantı, kımiltı, deprenti v. b.

Bunların fiillerinde eki en tam şekliyle, ancak « t » si yumuşayarak buluyoruz (gürül- demek, gıcirdamak..)

Sıkıntı, bıkıntı, gibi fiil isimleri de çoktur. *Yaktı / caktı* (kırgızca) = ışık, *öktü* (Uygurca), = sena, *cartı* (kırgızca) = yanı gibi isimler ötekilere yakın başka bir kategori teşkil ederler. Hatta mutlak mazinin isimleştiği de vardır: bir yerin *girdisi çıktısı* gibi. Alet ve fail ismi manasiyle de bu şekilde isimler vardır: *döğdü* gibi ki döğen alet veya aletin döğen kısmı demektir.

Türkçede yalnız - (*t,a*) *t* eki de mücerret fiil isimleri ve partisip mahiyetinde isimler teşkil eder; bunların büyük bir kısmı *orun* (mekân) ismidir, fakat *kılınmışlık* (mefuliyet) manasiyle anlaşılırla:

Binit (Dede.) = binilen, binilecek (şey); *çaput* = çapılıp eskimiş (şey), paçavra; geçit, aşut; donat = incimat, basat = mühür, sıvat = sulama yeri, öğet = medih; v. b.

Üçüncü kişi zamirinin temi *ta* ve bundan çıkmış *sa dir*.

Grekçede *to* ve "t,, nin düşmesiyle *o* şekillerindedir ki bizim "o,, ile mutabık gelirler (o erkek, *to* cinssiz "neutre,, şeklidir).

Ta, sa, "thème,, inden türkçede pek mühim iki kalıntı vardır:

Biri-füllerde *-tı*, isimlerde *-(s)ı* belgileridir.

Birinci belgi fiillerimizde "mazii-şuhudı,, *aoriste* (çın ötkün)(zaman)-ının üçüncü kişisini gösteren üyedir; ikinci *-(s)ı, -(s) i* belgisi de adları üçüncü kişiye bağlayan morfemdir (yani üçüncü şahıs muzaf zamiridir). Bizim "su, u,, grekçede aynı rolü oynamakta olan "tu,, ile birleşmektedir. "t,, nin "s,, olması veya düşmesi bu münasebetle de tesbit edilen bir fonetik nâdisesidir. İlafette bu "s,, sesinin asli olduğunu, ündeşlerden sonra söyleyiş ağırlığı sebebiyle, düşmüş iken seseller arasında saklanıp bir *yeğçavlık* (euphontque) rol oynadığını kabul etmeliyiz.

Fiillerde üçüncü kişi belgisi: Ta teminden olduğunu Bopp tasrih ediyor.

Sanskritçe ve zentçede *t* saklanıyor, *a* da zayıflayarak "i,, oluyor. Lâtince ve gotikte "i,, düşüyor. Örnekler:

Sanskritçe	zentçe	grekçe	lâtince	gotik	eski islavca	
asti	asti	esti	est	ist	yesti	(irmek fiilli)
dadâti	dadaiti		dat		dasti	(vermek fiili)

Hint - Avrupa tasrifinde, hikâyede, bu belgi daha kuvvetli bir sesel iledir: skr. *abarata* gr. *efereto*, v. b.

Görülüyor ki bu belgi zaman değil üçüncü kişi ifadesine yarar. Bizde mutlak mazinin tarih içinde kullanılışı ayrı bir tetkika muhtaçtır. Ancak şimdiden biliyoruz ki, özbekçede *-ti, -di*, ve kazakçada *-t, -d* emti (hal) zamanında üçüncü kişi belgisidir: özb. *aladı* = alıyor, kazak. *alat* = alıyor.

Lâtince: *amam, amas, amat* ile

Kazakça: *alam, alasın, alat* karşılaştırılsın, uygunluk göze çarpar. Zamanla.ın teşekkülü şimdi bile tamamlanmamış gelişmelerdendir.

değişiyor; sanskritçede: - a (s), grekçede: - o (s), lâtince - u (s) oluyor; bizde ise bununla, dar şekilde olursa - u, - ı (ve i, ü), geniş şekilde olursa - a, - e karşılaşır. Bunu hatırlattıktan sonra, skr. - ta (s), gr. - to (s), lât. - tu (s) ekinin nisbet anlattığını ve bu rolde dahi türkçe - tı, - tu (- dı, - du ve bundan gelişen - lı, - lu) ekiyle birleştiğini gösteren örnekler getirelim:

Skr.	pâli -	tas =	yemiş-li
»	mudri -	tas =	mühür-lü
Lât.	barbâ -	tus =	sakal-lı
»	ala -	tus =	kanat-lı
»	hones -	tus =	namus-lu
Gr.	odonto -	tos =	diş-li
	amaksi -	tos =	araba-lı (arabası olan)
	avlo -	tos =	kamışlı, kamış şeklinde v. b.

Türkçe - lu, - lı daki l nin eski bir t/d den geldiğini kolayca kabul edebiliriz, çünkü şimdi dahi Altay dillerinin en muhafazakârlarında bu eki ve onunla ilişkili olanları bu t/d dış ündeşiyle görüyoruz.

saptı	(Kırgızca) =	saplı
çaptu	(Altayca) =	şöhretli (çavlı),
caktı	(Kırgızca) =	yanlı; yanaklı,
candı	(Kırgızca) =	canlı: diri mahlûk, v. b.

Türkçede bu dar şekiller şimdi dört seselle ahengi tamamlayorsa da eskiden yalnız "u, ü," ile olduklarını hâlâ bu vokalizmi aşmamış lehçelerin bulunmasından anlıyoruz. Böylece türkçe ekin u seselile de lâtince ve grekçenin o/u seseline yakınlığı daha göze çarpıyor. Daha eski şekli saklamış olan sanskritçenin a seseli de aynı vokalizm içinde kalıyor.

- Tı ekinin nisbet rolü oynaması islavcada dahi vardır; bu Hint-Avrupa dilinde - tıy ve tiy şeklindedir:

Rusça	rogatıy	=	boynuzlu
»	volosatıy	=	saçlı
»	gorbatıy	=	kanburu olan, v. b.

Bu ekin islavca şekli türkçe şekline bir basamak daha yakındır, vokalizm u dan ı ya geçmiştir ve -ıy, -iy şeklinde olması bir ahenk başlangıcına delâlet eder. Bundan başka -iy şeklindeki "y," nin bizim "ğ," ye yakınlığı meydandadır; bu delâletle bizim eski şeklimiz olan -tuk, -tuğ, -tık, -tiğ in Hint-Avrupa dilindeki karşılıklı şekillerde bütün seslerini bulmuş oluyoruz. Kırgızcada, altaycada şimdi dahi -tiğ, -tık şekilleri kullanılır:

NT Eki

Bu ek Hint - Avrupa dillerinde mühim bir rol oynar. Partisiplerin en başlı belgisidir. Sanskritçe *barant-*, grekçe *feront-* (taşıyan), lâtince *ferent-* (mütehammil).

Lâtince bu *nt* eki "-i," ile uzanır, o zaman bizim *sıkıntı* gibi fiil isimlerimize benzer sözler türetir:

ferenti-a, *ferenti-um*, gibi.

Türkçede bu ek iki suretle aynen mevcuttur:

1. -i ile uzanmış olarak bulunur: *boğuntu* (boğulan, çabuk aldanan), *okuntu* (okunan, davet olunan), *uyuntu* (uyur gibi duran, iradesiz, hep başkasına tâbi olan) sözlerinde olduğu gibi ki *kılğan* ve *kılıngan* (yani aktif, pasif) olarak anlaşılır partişiplerdir. Bunların fiil isimleri gibi anlaşılmalari da vardır: *boğuntu* (boğulacak gibi rahatsız eden hal), *sıkıntı* (içi sıkılan duyu), v. b.

Bunların da manalarında *kılğanlık* aşikârdır. *Akıntı* gibi bir fiil ismi de *akıcılık* manasiyle anlaşılır.

2. "t," sesi ön damakta yumuşayarak ç olur; *nç* ile biten, *kılğan* ve *kılıngan* (aktif, pasif) partişip mahiyetinde birçok türkçe isimler, ve bunlardan *ettirgen* "causatif," olarak manaları anlaşılabilirler vardır:

Korkunç (korkutan, korkmağa sebep olan), *gülünç* (güldüren, kendisine güünen), *kıskanç* (kıskanan), *inanç* (kendisine inanılan), *koşanç* (= *kâhin*), *sığınç* (sığınan, müteci), v. b.

Bu son örnekler, şekilce, tastamam, sanskritçe, grekçe, lâtince, lituvancadaki partişiplerle birleşirler..

Türkçede bunların "i," ile uzanmışları vardır: "dilenci," gibi ki her halde fiilden olduğuna göre, eski bir "dilenç," den çıkmıştır. *Tarançtı* da böyledir.

Bu *nç* eki ve "i," ile uzanmış olan *nçi* sayılara da gelerek onları sıra sıfatları haline getirir: *ikinç*, → *ikinci*, *üçünç* → *üçüncü*, gibi.

Hint-Avrupa dillerinde bu vazifeyi gören ekte *n* sesini görmüyoruz; yalnız *t* sesi ve *th* varyantı bu sıra sayılarını teşkil eder: grekçede *pro-t-os*, *tri-t-os*; lâtince *quartus*, *quintus*; sanskritçe de *caturthe*, v. b.

nt ekinden *n* sesinin düşmesi partişiplerde bile görülen bir hâdisedir. Bize göre, bu kategoride de, türüm sözünün (morfemin) esası "t," dır; "n," ikinci bir ulamadır ki *t* nin ç ye değişmesine sebep olmuştur.

T-nin nispet eki olması:

Daha yukarıda görüldüğü üzere, iştikak eklerinde, sesel dilden dile

saymağa hakkımız vardır, bu da her iki diller oymağında, (hal ve keyfiyet) olum ve nitelik adları denilen *mücerret isimlerin* teşkilinde aynı *ta* ve *tık*, *lık* eklerinin kullanılmasıdır.

Örnekler:

Skr.	Sokla (= ak)	tan: saklata	= aklık;
„	Sama (=denk)	ten: samata	= denklik, müsavat;
got.	Diopa (=derin)	den: diupitha	= derinlik;
„	Hauha (=yüksek)	ten: bauhitha	= yükseklik;
isl.	Dobro (=iyi)	den: dobrotā	= iyilik;
„	Teplo (=ılık, sıcak)	tan: teplota	= sıcaklık, v. b.

Yukarıda gördüğümüz gibi, *ta* nın bizde aldığı şekil: *-tık* tür ki bundan *-dık*, *-lık* ve bir derece daha aşınarak *-tı*, *dı*, *lı* çıkmıştır.

Şimdi de, aynı *ta* eki ile Hint-Avrupa dillerinde ifade olunan *nitelik* (keyfiyet) kategorisinin bizde bu ekin ortalama şekilleriyle ifade olduğunu görüyoruz:

Kul'dan : kulduk (kır. , T.) = kulluk;

Kam'dan : kamdık (Altı.) = Şamanlık (kamlık), v. b.

Bu uygunluk Hint-Avrupa dillerinde iştikakın türlü vazifelerinde, kullanılan *ta*'nın bizde aynı vazifelerde kullanılan *tık*, *dık*, *lık* ile bir olduğu kanaatini teyit eder.

Fiillerden mücerret isimler teşkilinde kullanılan *tak* şekli de vardır:

Kıstak (Rad. Osme.) = cebr, tazyık gibi.

Bu gibi örnekler de *tık*'ın daha eski şekli *tak* olduğuna delâlet eder. Sondaki *k* lerin nekadarkolaylıkla aşındığı kimsenin meçhulü değildir.

Mukayese eki:

Türkçede, sanskritçeye ve aynı oymağa giren başka dillere nisbetle, ekin bir *-k* ile ulanması başka yerlerde de vardır. Bunlardan biri de sıfatlarda mukayese ekidir.

Bu ek sanskritçede *tara*, grekçede *ter*-dir. Türkçe bu eki biraz daha hafifleterek ve sonunda kadim *k* yi saklıyarak *-tirek* ve yeğçavlık (euphonic) bir rol oynayan geniz sesiyle *-mtirek* haline koymuştur.

Sanskritçe : suçī - tar - a = daha saf,

Grekçe : gliki - ter - on = daha tatlı,

„ : pikro - ter - on = „ acı,

Türkçe : tatlım-tirek, ekşim-tirek, v. b.

Türkçede bu şekil, fazla ağırlığı sebebiyle olsa gerek, ilk üyesini atmış, *-rek* kalmıştır: küçürek, ufarak, ulurak... gibi. Daha sonra, bu

saptıĝ (Sagaca, Şorca) = saplı;
candık (Kırgızea) = canlı, v. b.

Bu ekin kullanılışında daha hususi bir yakınlık gösteren ufak bir iki çizgi daha görüyoruz: bu ekle fiil köklerinden gelen sıfatlardan *tema* (thème) bir *-i* veya *-iş* veya *-im* ile tamamlanıyor: *yazılı, yapılı; yağışlı, buluşlu, sevimli* gibi. (Getirdiğimiz örnekler yenidir, fakat türüm kuralı eskidir.)

Buna benzer bir türüm gösteren sanskritçe, grekçe, islavca örnekler vardır:

Sanskritçe : mudr -i- tas = mühürlü (araya i giriyor);
Grekçe : amaks -i- tos = arabalı („ i „);
„ : aku -s- tos = anılı („ s „);
Islavca : kamen -is- tiy = taşlı („ is „);

Bu ek rusçada, fiillerden de kılınan isim (ismi - mefu'l) mahiyetinde sanlar (sıfatlar) teşkil eder:

bitiy (= dövülmüş - dövülü), *razbitiy* (= kırılmış, kırılı), *probitiy* (= dökülmüş - dökülü) v. b.

Türkçede *-(i)lmiş* partisipiye *-(i)li* şekillerindeki sıfatların manaca yakınlığı, islavcanın bu şekli önünde durulmağa değer bir çizgidir.

Islavcada ise, türkçenin daha sonraki *t, d-l* değişimini aynen buluyoruz. Bopp islavcanın *lu (lo, la)* ile biten sıgasını sanskritçenin *tas (tam ta)* ekiyle olan partisiplerine bağliyor, ancak bu sıga islavcada aktif bir mazi manasını kazanmıştır. Böylece, *t* nin *l* ye değişmesi hâdisesinde türkçe lehçeler Hint-Avrupa dillerinden ayrılmış bir halde kalmıyor; islavca da, türkçe gibi, aynı fonetik hâdisesini göstermiş bulunuyor.

Bu ekin eski *-tik, -dik* şekli bizde yalnız fiillerden teşkil edilen ve *sıla* ismi denilen san adlarında saklanmıştır; bunlar partisip mahiyetinde fiilden türemiş, adlık sözlerdir: *sevдик: sevdiğim, sevdiklerden; tanıдық: tanıdığım, tanıdıklarımız...* v. b.

Altay lehçelerinde bu şekil adlık mahiyetini daha çok saklamıştır; meselâ: *kaldık* bakıye, kalan kısım, kalan parça demektir. Bunların manaca denkleri sevilmiş, tanılmıştır. Bunun gibi islavcada dahi hem *lo* ekiyle bir mazi, hem *-tiy (-to, -ta, -t)* ekiyle bir partisip vardır; bu hâdiseler bir dilde hem eski şekillerin hem de ondan sonra gelişen şekillerin saklanıp kalabildiğini gösterirler.

İki oymak dillerinin istikakında, birkaç ses unsuruna ve ses değişimine şamil olabilen bu kurallar birliğini en mühim yakınlık anlıklarından

Bundan sonra, lâtincede c (k) ile başlayan birçok eklerin sanskritçe kar köküne döndürülebildiğini da anlatıyor:

lât. *volucer* (-ke:) = uçar, uçan gibi

Cul (um) da bunlardan biridir:

lât. *ridi culum* = gülünç: güldüren v.b.

Bu açıklayış göüldükten sonra, bu ekin bizdeki mūmessillerini (oruntaklarını) arayıp bulmak kolay olur.

Türkçede tar ve mūmessilleri:

Aynı fail manasiyle *-tar* ekine türkçede de tesadūf olunmaktadır:

Altar (Bar.) aldar (Bab.) = al yani hile eden;

fiili de *alta-mak* ve *aldamak*'tır.

Sanskritçede, nominatif "r,, siz olduğu gibi bizim de fiillerimizde gövde "r,, sizdir. Grekçenin *-tir* ekinde "r,, varsa da *-ti(s)* ekinde "r,, yoktur. Bu son sesin ekleme olduğu aşikârdır.

Ta ile teşkil edilen fiillerin sayısı yoktur, hepsinde de bir *icra* manası vardır, bütün bu fiillerin muzarileri fail manasiyle partisipler mahiyetindedir. Bizim lehçemizde *-la* ile teşkil edilen fiillerin çoğu Altay ve Kırgız lehçelerinde *-ta* ile yasanılır.

Bizde basit *ta* şeklinde de fail manasiyle isimlerimiz vardır: *usta* gibi ki *uz* (yani meharet) gösteren, *mahir* demektir; alet isimlerinin fail manasiyle anlaşılan isimler olduğu malūmdur, *balta* adı bu mana iledir ("bal, bel, bil,, kökü kesmeklik anlatır).

Türkçede zayıflamış *-tir* şeklinde fail manasiyle isimler vardır:

Kırgızca *batır* adını kahraman manasiyle anlamağa alışmışız; fakat bunun asıl manası riyaset ve kehanet edendir. Bunun *ba(ğ)mak* = büyü etmek fiiliyle ve Orhon bitilerindeki *bağa* sözüyle birleştirmelidir, bu sözün manası *riyasettir*. Bu irtibat aynı sözün *bağa-tır* şeklinden daha kolay anlaşılır. (Bağmak gibi bağamak fiilinin de varlığı anlaşılıyor).

Kelime bu manasiyle grekçe *patir*, sanskritçe *pitar*, farsça *peder* ile birleşir: Bopp sanskritçe *pitar* sözüne riyaset ve idare eden manasını veriyor. Böylece, türkçenin zannolunduğu gibi akrabalık isimlerinde de Hint-Avrupa dilinden uzak kalmış olmadığını görmüş oluyoruz. Anlatışımızın son kısmında bu mevzua bir daha döneceğiz.

Bu ekin *-tir*, *-tur* şekli tek üyeli fiillerimizi ettirgen (*causatif*) yapıya çevirmeğe yarar: attırmak, döktürmek, durdurmak, yedirmek, kazdırmak, yazdırmak, v. b. Bu rolde *yapmak*, *'icra etmek* manasiyle ilişiği kolayca anlaşılır; bilindiği üzere, bugünkü Avrupa dillerinin çoğu bu binayı yapmak manasında bir yardımcı fiille yasarlar: *faire voir*, *faire battre*, v. b.

Bu ekin grekçedeki *ti(s)* "-τις,, şekli bizde *-çi* dir. Bu ek fiil isimlerinden, grekçede olduğu gibi, fail manasiyle, isimler teşkil eder;

kategori müstakil edat ile ifade olunmuş ve dilde kalan eski tafdillerin manası da tadile uğramıştır.

Edat ve zarflarda mukayese eki:

Bopp mukayese ekinin edat ve zarflara girdiğini söylüyor: lâtince (içeri, ikisi arası) manasına gelen *inter* ve bir şeyin alt tarafı demek olan *subter*, v. b. Bu büyük âlim bunları da grekçe *uper*, lâtince *super*, gotik *ufar* ile birleştiriyor. Sanskritçesi *upari* dir.

Türkçede *içer(i)*, *dışar(ı)*, *yukar(ı)* gibi zarflarda görülen *-er(i)*, *-ar(ı)* ve bundan bir ulama olduğu aşikâr olan (ı, i) atıldıktan sonra kalan *ar*, *er* bu eklerle birleşir. Sanskritçe *upari* türkçe şekille en çok mutabıktır.

Bizde eski olmak üzere, *içkeri*, *tışkarı*, *yukkari* şekilleri tesbit olmaktadır. *K* nın *t* ile alması (tabadülü) nadir ise be vakidir: *kilemek*'ten *tilemek* olabildiği gibi. Bu değişime bir "ç,, aralamasından irişildiği anlaşılıyor: *kilemek* yanında *çilemek* (rıca ve şikâyet etmek) dahi vardır. Değişim serisi: *k*, *ç*, *t*, *d* olur.

Uzeri'nin kökü olan *uz* da Hint-Avrupa köklerine, islavca *vuz-* vasıtasıyla birleşir. (Bu da lâtince *sus*'a ulaşır ki aşağıdan yukarıya hareket manasınadır). Böylece bu zarfın hem kökü hem eki Hint - Avrupa oymağındaki mütenazırlarına ayniyetle uygun gelir.

TAR eki

Sanskritçede *tar* eki fail manasıyla isimler, partisipler yaratır.

Grekçede zayıflayarak *tır* ve *tor*, lâtince *tor* ve *tur(us)* ve islavcada *-tel* şekillerine girer:

Skr. *datar* (nominatif'te "r,, düşer), gr. *dotir* (δοτίρ), lât. *dator* ve *datur* (us) = veren, verir, verici; islavca: *datel*.

Skr. *genitar* (nominatif: *genita*), gr. *genetir* (γενετήρ), lât. *genitor* ve *genitur* (us) = doğuran, doğurucu.

Bopp grekçede *-ti(s)* (της) şeklindeki fail manalı, fiilden türeme sözlerin ekini de bu *tar*'a irca ediyor. Misaller:

machitis = muharip, döğüşçü ve döğüşken;

piitis = şair, koşukçu, koşuk düzen;

dikastis = hâkim, yargıcı, v. b.

Bu ekin menşei:

Bopp bu ekin "aşmak, geçmek, hareket etmek, yapmak, icra ve ifa etmek,, manalarına gelen *tar* kökünden alındığını söyledikten sonra, bütün hareket anlatan sanskritçe fiillerin *icra ve ifaya* dahi delâlet ettiklerini bildiriyor. Misal olarak *kar* fiilini anarak bunun: 1. gitmek, 2. ulaşmak, 3. yapmak, icra ve ifa etmek manalarına geldiğini söylüyor.

ÜÇÜNCÜ KISIM

KÖK VE SÖZ KARŞILAŞTIRMASI

Uluğ Başkan,
Reis Paşa,
Hanımlar, Beyler

Dünkü anlatışta dilimizin sesçe ve şekilce yapılış karakterlerinden başlayarak söz türetme ve üretme (iştikak ve tasrif) eklentilerine değin her yandan Hint - Avrupa dilleriyle karşılaştırmını bir sinema şeridi gibi gözönünden geçirdik. Aldığımız son uclar türkçenin nasıl bir dil olduğunu bize ve bütün bilim acununa (dünyasına) açık açık tanıttırmaktadır.

1) Türkçe, Hint - Avrupa dili gibi, ulama *agglutination* yoliyle yetişmeye başlayarak "flexionnelle,, *bükülgen* bir türüm ve ürüm kazanmış bir dildir; ve bu kuruluşu yüz yıllar ve bin yıllardanberi gösterilmektedir. (Bükülgenlik başlı başına manası olmayan yalın seslerden yapılmış *sıntamların* "morfemlerin,, kök sonunda gelişmesi ile doğar).

Hint - Avrupa dillerinin çoğu bükülgenlik belgelerini yitirmişken (kaybetmişken) türkçe birçoğunu saklamış ve bugün rusça veya almanca gibi bükülgen kalmıştır.

Türkçenin, Hint - Avrupa dilinden artık olarak morfemleri (sıntamları) sıralıyabilmesi bükülgenlikte bir iki basamak daha ileri gitmesindedir.

2) Hint - Avrupa dilinde öndenekleme *préfixation* yolu yoktur; bu hâdiseler Hint dilleri anakökenden ayrıldıktan sonra başlar. Bundan dolayıdır ki öndenekleme Hint - Avrupa dilinin türetme özlemliklerinden (hususiyetlerinden) sayılmaz. Ana kökende, Ortaasya Altaylarında ve komşu ölkelerde kalan türkçenin bu gelişme yoluna girmemiş olması onun, türkçenin anadili, ayrılımdan önceki karakterleriyle devam ettiregeldiğini ispat ediyor.

Préfixation'un doğması kök azlığından ileri gelir; mesela farsçada *ameden* (= gelmek) *ber* ve *der préverbe*'leriyle *girmek*, *çıkmaq* mefhumlarının da ifadesine hizmet etmiştir, çünkü bu dilde bu mefhumların ifadesi için ayrı kök yaratılmamıştır; fakat türkçede bu kökler, ayrılımdan sonra, doğduğundan, bu kök zenginliği *préverbe*'lerle yeni mürekkep fiiller yaratmağa ve *préfixation*'u inkişaf ettirmeğe lüzum bırakmamıştır. Dilimizin bu karakteri işte böyle bir sebepledir.

bunların yumuşak, çınlayıcı şekli bizim lehçede, sesellerden sonra kullanılır; alıcı alıcı; satıcı/satıcı gibi.

Bütün bu örnekler ekin türlü kullanışlarında, her iki dilde, tam bir uygunluk gösterirler.

Bopp bu eki, gördüğümüz gibi, sanskritçe *kar* = yapmak kökünden çıkan tâtince köklerle birleştiriyor. Türkçenin bu *kar*, *ker* ve zayıflamış olan *kır*, *kir*, *kur*, *kür* köklerini ve bunların yumuşaklarını da "causatif,, veya icra manasiyle anlaşılır fiiller ve fiillerden fail manasiyle isimler teşkilinde kullandığı görülmektedir: misaller:

Kırgızca *atkar*'mak = kendinden atmak, uzaklaştırmak;

Teleütçe *atkarmak* = atlandırmak, ata bindirip sevk veya teşyi etmek;

Kırgızca *baskarmak* = riyaset etmek;

Osm.Rad. *ergirmek* = erdirmek;

Çağatayca *içkürmek* = içirmek, v. b.

Teleütçe *algır*, çağatayca *alğur*, *yıkılğur* ve benzerleri de alıcı, alan, yıkılan, yıkılmak üzere olan, manasındadır. (Bunların menfileri çağataycada tıpkı fiillerinki gibi *ma* iledir: *almagur*, *yıkılmagur*, v. b.).

Bu *tar* ve *kar* köklerinin fiil olarak kullanıldığı da vardır. *Tar(a)*mak (Çağ.) ve *tar(ı)*mak (Uyg., Alt.) = toprağı sürmek demektir ki, ilk medeniyetin en mühim işidir. Ziraat sözlerinin çoğu bundan yapılmıştır. Bu kökün işlemek, yapmak manasiyle ilk olarak kullanıldığı anlaşılıyor.

Karmak fiili de hareket ifade eder; *kar*, *karu* ve *karuça* el ve kol demektir ki bu sözler de *kar* kökünün yapmak, tutmak, hareket etmek ve ettirmek manalarıyla kullanılmış olduğunu gösterirler.

Kair (kayır)-mak şeklinde ise yapmak manasiyle azeride; çevirmek, bilmek, döndürmek gibi hareketler manasiyle muhtelif lehçelerde vardır. Grekçe *kheir* (= el) bizim *kair*, *kayır* şeklindeki kökü ve *kar* = el sözünü temsil eder; bu grekçe ismin türkçeden başka dillerde mütenazırına rast gelinmiyor.

Asıl kök *ka* olduğuna göre bizde hem *ka + r*, hem *ka + ir* ve *ka + y + ır* şekillerinde bulunması eşsiz bir türüm değildir. Bu hâdise başka Hint-Avrupa dillerinde de vardır.

Bu kök türkçede bir de *ar* şeklinde bulunur, muzari, şekillerindeki fiil ve partisiplerimizin teşekkülüne yaramıştır. Bu manasiyle *ar* ve varyantları ileride bizi tekrar işgal edecektir.

İki dil oymağı arasındaki gramatik karşılaştırım bununla bitmekten uzaktır. Yalnız bu *étude* kendi başına bir cilt teşkil edebilir; önümüzdeki iki yıl içinde bu pek mühim "*étude*,"lerle en esaslı bir surette uğraşılacağını ve dilimizin Hint-Avrupa lehçelerinin ayrılmasından önceye varan tam bir mukayeseli gramerinin ikmaline çalışılacağını hepimiz ümit edebiliriz.

Ernout - Meillet lügati ses, gürültü anlatan ve içlerinde kl-, kr- bulunan bütün köklerin bu seriye bağlanabileceğini söylüyor.

Dil bilimcilerinin birkaç yıl içinde görüşlerine epey genişlik verdikleri bu örnekten de anlaşılıyor.

L/r karşılaşması tabii görüldüğüne göre, türkçede seslenmek, bağır-mak anlatan şu köklerin de bir gün aynı etimolojiye bağlanmayacağını kim iddia edebilir?

Kır - (Şor, Sagay lehçeleri), kığır - (Koybal leh.);

Kağır - (Uygurca); v. b. ve buradan çağır, çâr köklerine geçilebilir.

Hele uygurca kağıl + a - (= gürültü etmek) fiilinde lâtince cal + a - fiilinin eski şeklini görmek pek mümkündür. Altayca kağıl + da - (tavuklar gıgıdak etmek) fiili de ses ve çem (mana) yönünden bu örnekler dizisine girebilir.

Rasgelişe veya borçlanmaya yorulan (hamlolunan) örnekler arasında Trombetti yakutça sette = yedi sayısını alıyor. İtalyancada dahi yedinin sette olduğu malûmdur. Dil bilimcilerden Halévy yakutça sette ile italyanca sette a arasındaki benzerlik hakkında " foncièrement illusoire et ne mérite pas la moindre attention,, diyor; bu benzerliği kökünden mevhum ve en küçük dikkate değmez görüyor; Mankacsi ise rasgelişe yormuyor ama sanskritçeden alınmış sayıyor. Öbür yandan, Trombetti fonetik ve semantik bir tahlilden geçirdiği bu sayı isminin çin (halis) yakutça olduğuna inanıyor. Bakınız bu müellif, yakutça sette'yi hangi dillerin yedi anlatan sayıları ile yaklaşıyor:

En önce sette'nin p - t benzeşmesiyle septe den çıktığını hatırlattıktan sonra, protouralik şeklin septe, septe olduğunu söylüyor; bunu söylerken Budenzin Szotarına (s. 134) bakmış olduğunu işaret ediyor; öbür yandan, Hint - Avrupa dilindeki ve ondan önceki şeklin de sep - te olduğunu imleyor. "Yedi sayısındaki seb, sep unsuru sami dillerde, eski mısır dilinde ve daha başka dillerde de bulunur,, diye ilave ediyor. Gerçek arapça seb - ğa'nın birinci unsuru bunun aynıdır. Bundan başka Trombetti şu yaklaştırmayı veriyor:

Vogulca: Sât

Macarca: Het, hete -

Ostyakça: Tâbet = sab + et v. b.

Bunlar hep Ural dilleridir. Bunlardan Altay dillerine de geçebiliriz:

Türkçenin bu lehçelerinde yedinin şekli yetti dir ki ikiz t eski - pt grubunun bir kalıntısıdır. Baştaki "s,, yerine gelen "y,, şaşılacak bir değişim değildir; yukardaki misallerde, macarcada "s,, yerine h ve ostiyakçada t geldiğini görüyoruz. Grekçede ise epta = yedidir ki bunda

3) Haykırmalık köklerde, gösterme sözcüklerinde, orunluklarda (zamlarda), kişi belgilerinde "*désinences personnelles*„ birçok türüm eklerinde "*suffixes formatifs*„ bulduğumuz *aynılık* "identité„ Hint-Avrupa dilinin ikinci türüm çağına (ek-belgilerin kullanılmaya başlanmasına) değin türkçe ile birlikte yaşayıp gelişmiş olduğunu gösterir.

Şimdi başka bir karşılaştırmaya geçeceğiz. Bundan ne beklediğimizi ve bu son uca varmak için hangi yoldan yürüyeceğimizi, görelim.

Kök ve söz karşılaştırmayı iki dilde veya iki diller oymağında benze-yişler ve yakınlıklar aramak için yapılır, ancak elde edilecek benze-yişler ve yakınlıkların hepsi akrabalık ispat etmez. Rasgele benze-yişler de vardır. Bunun içindir ki muhafazakâr mektep bilginleri önlerine sürülen yaklaştırma ve karşılaştırma verimlerini rasgele benze-yişlerden sayarlar, kolay kolay akrabalığı kabul etmezler. Bununlaberaber o muhafazakârlar dahi kandırıcı ispatlar karşısında eski dediklerinden dönüyorlar. Nice sözler vardır ki benze-yişleri eskiden rasgele sayılırken şimdi bu benze-yiş bir "ayninet,, izi kabul edilmektedir.

Benze-yiş bir de diller arasındaki borçlaşmalardan "*emprunt*„ ileri gelebilir. Bu kılınlar pek boldur. Her çağda kültür karışımından diller, borçlaşma yoluyla, birbirlerinden söz alırlar, zamanla ve fonetik tesirile bu sözler dilin eski sözlerinden ayırtsız olur; açığa çıkarılan benze-yişlerin yorumu (tefsiri) güçleşir.

Bunlara dair birer misal verelim:

Meselâ ingilizce (to) call (çağırma) fiilinin grekçe kal-e-o (çağır-mak, davet etmek) fiiliyle bir kaynaktan olmayacağı ileri sürülüyordu. Şimdi ise bu iki fiilin ve daha birkaç şeklin bir kökenden (asıldan) çıkmış ol-duğu onanılıyor (kabul olunuyor). Çünkü şimdi karşılaştırma (mukayese) işleri çok ilerlemiş, bir sıra dillerde "bağırma, çınlamak, çağırma,, kavramını anlatır sözler bulunmuştur:

Almanca: hallen, holen; Eski almanca: holen, halen;

Almanca: Schallen, schall (= ses), Es. almanca: skellen;

Almanca: Gellen, eski almanca: galen;

İrlanda dili: Gol; eski İrlanda dili: Kalla;

Grekçe: Kaleo, kelados; Lâtinçe: calare;

İngilizce: Call.

Bunlara başka lûgatlar şunları da ilâve ediyor:

Fransızca: Héler; İspanyolca: halar; eski İrlanda dili: cailech;

Bretonca: Kilek (= horoz); eski İslavca: klakol (= çan);

Sanskritçe: Uşa - kalah (= horoz: şafak çağırma); v. b.

Serpme (sporadique) denilen bu değişimlerin ehemmiyeti i.k bakıpta düşünülmediğinden artıktır.

Bizde, bu işlerle uğraşanların çok defa iki yönden (cihetten) yanlışlığa düştüğü görülüyor: ya yalnız türeli oldukları anlaşılmış olan değişimler kabul ediliyor, serpme değişimlere bakılmıyor; ya da serpme değişimler için hiçbir sınır tanılmıyarak her türlü yaklaşımlara geniş bir yer veriliyor. Artık bir sesin döndürülemediği, evirip çevirilemeyeceği hiç bir uzak ses kalmaz. İlk, türeli değişimlerin mutlak olmadığı bilinmelidir: Örnek olarak bizim lehçe ile çağatayca arasında görülen "vokal = y + vokal", karşılaşmasını alalım: gerçek, çağataycanın bir çok sözü vokal ile başladığı halde bizde y + vokal ile başlar: Çağataycada: ilan, bizde: yılan; çağataycada: üz, bizde yüz; çağataycada: yüksek bizde yüksek; v.b.

Öbür yandan ise çağataycanın birçok sözü "y,, ile, bizimkiler "vokal ile başlar:

Çağataycada: yip, bizde ip;

Çağataycada: yırak, bizde irak;

Çağataycada: yuku, bizde uyku; v. b.

Hem çağataycada hem bizde y veya vokal ile başlayan sözler ise değişenlerden pek daha çoktur: İki lehçede,

1) Y ile başlar sözler:

Yaz, yarım, yas, yük, yol, yumak, yeğit, v. b.

2) Vokal ile başlar sözler:

Üç, uçmak, arka, ordu, odun, ödünç v. b.

Bu örnekler önünde, sözlerin başında görülen y - vokal karşılaşmasının ancak nisbî bir delâleti olduğunu, y ile başlayan bir sözün bu, vokal ile başlayıp aynı manada olan sözün ise şu lehçeye kestirme olarak isnat edilemeyeceğini kabule mecburuz.

Türeli ses değişmeleri arasında daha istisnasız olanlar da vardır: Meselâ kırgızca, kazanca gibi lehçelerde birçok sözlerin başında görülen c bizim lehçede ve başka lehçelerde bir y veya bir vokal ile karşılaşır:

Kırgızca, Kazanca: calgan,

Çağataycada: yalğan, bizde: yalan ile karşılaşır; bu gibi örneklere çok rasgelinir, ancak bunlarda intizam derece derece bozulur; daha bu calgan sözü kazancada yalnız sıfat olur, isminde yalğan kullanılır ve böylece, çağataycadan başka yalğan diyen öbür lehçeler (Koman, Baraba, Tobul, Uygur, Karayım) ve yalan diyen azerî ve bizim lehçelerle y li zümreye girer. Birkaç "c,, li söz ise kazan ve kırgız lehçelerinde aynı olduğu halde manaları ayrıdır; Castı kırgızcada yaşlı, yaşında; kazancada yassı; cün kırgızcada yün; kazancada yön, yöntem (yol, vasıta) anlatır.

“s., in sadece hemzeye döndüğü görülür. Başlangıçlarda “y., nin seselle (vokale) karşılaşması türkçenin geniş fonetik kurallarındandır. Bizim lehçede “t., çınlak sonore oluyor: fakat rusçada sed-moy (= yedinci) sözünde ikiz t yerine çınlak d olduğu gibi grekçe evdh-o-mos sözünde de sürekli ve çınlak bir dış sesi vardır. Böylece yakutça sette (= yedi) den başka gerek Ural gerek Altay dillerinin hepsinde ve bütün türk lehçelerinde bu sayı adının Hint-Avrupa ve Sami diller oymaklarındaki mümessilleriyle müşterek fonetik etimologisi sağlanmış oluyor; manası ise en değişmezlerdendir, çünkü belli bir sayıdır.

Demek ki, kök ve söz karşılaştırımında tutulacak yol çok doğru, sağlam ve emniyetli olmalı ki bizi rasgele sayılmıyacak ve bir borçlanma verimi olmayacak benzeyişlere götürsün. İşte bizim tuttuğumuz “ses ve mana ile kontrol yolu,, kamuca (umumen) bilinen ve üstünden yürünülen yoldur. Ancak, tek tek sözler, bugün kullanılan veya birkaç yüz, belki de birkaç bin, yıl kullanılmış olan sözler alınır da tek tek benzedikleri gösterilmekle iş geçirtilmek istenilirse gerçeklik ispat edilemez. Bu gibi karşılaştırmaların verimleri haklı olarak rasgele sayılabilir.

Bizim bulduğumuz ve kullandığımız metod *sözlerin tenasülü*, ilmî tabiriyle *polisemi* (bolçemlik) prensipine dayanır. Ana kökenden kopup ayrılabili geçen on bin şukadar yıldanberi, dilde yaşayıp gelmiş bir kök sesçe ve *çemce* (manaca) türlü değişimlere uğrar, türlü ekler yeni yeni sözler doğurur; çağdan çağa, kültürel gelişmede konaktan konağa yeni benizlerle yeni manalara bürünür. Bu doğan yeni sözler eskisinden ve birbirlerinden ne kadar değişik olurlarsa olsunlar aralarında yine sesçe ve manaca benzeyiş çizgileri kalır. Eski bir kökün dilde, dilin lehçeleri içinde doğurmuş olduğu söz ailesini bulup çıkarmak bizim metodumuzun esas *procédé*'sidir. Ayrıksı (münferit) sözlere karşı biz de, muhafazakâr mektep gibi, pek ihtiyatlı davranırız.

Bir mana oymağı içinde seslik karakterlerini saklamış birçok, hiç olmasa birkaç söz birleştirilmedikçe *ayniliğe* hükmedemiyoruz.

Bu işlerde yüzleştığımız güçlükler çok ve ağırdır; sesler o kadar değişir ki çok defa takip ettikleri değişim kaideleri bulunup gösterilemiyor. *Sporadik* (serpme) değişimlerin kaideleri bulunamıyor. Etnik karışımlar üstüste geldikçe; bir grup içinde fonetik aşınmalar, hafifleşmeler; zayıflaşmalar ve kaynaşmalar üstüste yığıldıkça fonetik düğümlerin çözümlü güçleşir. Bu gibi yerlerde bizim kullandığımız ölçek klâsik ve muhafazakâr ölçeklerden daha geniştir, ve daha geniş olmak zaruridir; bununla beraber inan ve güven verecek derecede ihtiyatlı ve sağlamdır.

Bu ô, û şekilleri ise bizim ev ve ağ isimlerimizin başka lehçelerde gösterdiği varyantlarla karışır:

Av (bizde, Çağataycada) ismi: ay (Kırgız, Kazan), ağ (Lebedi),

Ağ (av aleti): û (Teleut), anğ (Altay, Kırgız, Sagay), ô (Traançı) şekillerine girer.

Ev isminin ise aldığı şekiller bundan pek daha çoktur:

Ep, eb, em (Şor), üy, öy, û (ince okunacak), üg, iv.

Bir de boynuz isminin aldığı şekilleri görelim:

En uzağı Altay dillerindeki müs (uzun ü ile), Lebedi dillerinde püs (uzun ü ile), kırgızcada müyüz, çağataycada müğüz - müngüz dür.

Bunlar öyle birbirlerinden ayrı şekillerdir ki hepsi için umumî fonetik türeleri aramak ve onları oraya bağlamak şimdilik sonu gelmez, başarmaz bir teşebbüs görünüyor; bunların herbiri, dahil olduğu seri içinde, zihne kendisini belli eder ve bedihi olarak ayniyetini kabul ettirir.

FONETİK DEĞİŞİMLERİ SERİLER ALTINDA TETKİK VE TAHLİL

İşte kendisinden, şimdiden, en verimli neticeleri alabildiğimiz ve tükenmez tatlı yemişlerini devşireceğimizi umduğumuz metod budur; bu metodla dilimizin kendi lehçeleri ve muhtelif dil oymakları ile karşılaştırım ve yakınlaştırmalarını yapabileceğiz; en eski türkçenin birçok dillere belki de bütün dünya dillerine, kaynaklık ettiğini yine ve ancak bu metodla ispata muvaffak olacağız.

Fonetik kaidelerin değeri büyüktür. Birçok kılınlar o kaidelerin gösterdiği ihtimaller dairesinde çıkabiliyor; fakat en kat'î riyazî kaideler bile bütün ihtimalleri kucaklayamaz. Laplace bile heyet riyaziyesindeki ihtimalî hesaplarda yanılmıştır, kendisinden sonra keşfolunan peyklerin, ileri sürmüş olduğu ihtimal hilâfında hareket ettikleri görülmüştür. Klasiklerin de buldukları pek değerli fonetik kaidelerin ihtimalier alanı çokluk gerçeği kucaklayamıyor, ve hergün yeni hakikatler ister istemez kabul olunuyor. (Bizim türkçenin diyalektal fonetikte tesbit ettiğimiz fonetik kaideleri vardır, yenilerine de hep rasgeliyoruz. Bunların başlıcaları ulama olarak sona konmuştur.)

Mana değişimleri için ölçü bulmak ses değişimlerinin ölçüsünü bulmaktan da daha güçtür. Dil işareti denilen söz biri maddî, öbürü ruhî olmak üzere iki yüzlüdür. Dil işaretinde, bir kurdelânın yüzü tersi gibi, madde ile ruh birbirinden ayrılamaz. Bir sözün doğurduğu oymağa giren bütün fertlerde eski ses ve mananın izleri mutlaka kalır. Fakat

Öbür yandan, y li zümrede c ile başlayan sözler de eksik değildir: bizim bir türlü sesler çıkarmak manasiyle kullandığımız cırlamak, mana yakınlığı ile, başka lehçelerde taganni etmek manasına gelen ırlamak, yırlamak serisi içinde kalır.

Tarançı lehçesinde, gece muharebesi manasile, cink, muharebe etmek olan kazanca cingişmek, zafer manasına gelen kazanca cingü ve bizde kullanılıp farsçadan alınmış sanılan cenk aynı etimoloji serisine girmez mi? Ve bunların yenmek / yinmek (galebe çalmak) manasiyle ilişkileri yok mudur? Yenişmek fiili cingişmek ile birleşmez mi?

Bizde şimdi hasis, fakat eskiden bedbaht, zavallı manasile kullanılan cimri, ses ve mana yakınlığı ile, kazanca cimrik (= mahvolmuş, harab olmuş) sözüne etimoloji bağları ile bağlıdır; bu manayı ifade eden yemirmek fiilini ise Teleüt dilinde buluyoruz.

Şimdi buradan daha geniş ses değişimlerine geçebiliriz:

Yüz (1. sayı 2. bet, beniz) isminde kırgızcanın cüz'den başka düz şeklini de kullandığı gö ülüyor; böylece üz, yüz, cüz, düz şekilleri, bu isimde, türelî değişimlerden ziyade, serpme (sporadique) değişimler bölüğünden oluyor.

Az yukarda yün manasiyle getirdiğimiz kırgızca cün isminin başka lehçelerde karşılaştığı şekilleri alacak olursak türelî değişimlerin dar alanından büsbütün uzaklaştığımızı görürüz :

Ük (Çağatay) = "insan bedenindeki kıllar,,;

Üg (Sagay) = kıl;

Yüng (Uygur, Çağatay, Altay, Koman) = yün, tüy;

Yün (Türkçe, Azeri, Karayım, Lebedi) = yün;

Tük, tüğ, düğ (Çağatay, Uygur, Altay, Lebedi, Kırgız, Tarançı, Soyun) = yün, saç, kuş tüyü;

Tüy (Türkçe, Kırım) = kuş tüyü, kıl;

Tüs (bizde) = İnce tüy (tüy tüs'te olduğu gibi).

Bu misalde bir sıra ses değişimleri görüyoruz ki onları kestirme olarak lehçevî türelere bağlamaya imkân yoktur; bunlardan her halde başka yargılar (hükümler) çıkarmağa, geniş bir bakımdan manalarına nüfuz etmiye çalışmak gereklidir.

Lehçeler arasında görüp türelî sayılan ses değişimlerinin dışındaki serpme (sporadique) değişimlerin verdiği örnekler pek çok, sayılmıyacak kadar çoktur.

Meselâ ağu (zehir), (Küer lehçesinde) ua, (Teleut, Altay, Kırgız lehçelerinde) û, (Lebedi, Şor, Sagay, Koybal, Karakırgız lehçelerinde) ô şekillerine giriyor.

haledeki ruhî haletten doğar; bunlar ayrı ayrı dillerde tetkik olunursa yakınlık ispatında yeni yeni deliller elde edilir. Bunun için sözlerin ne gibi münasebetlerle, daha geniş veya daha dar bir düşünüşle mana değiştirdikleri son derece tetkika değer bir meseledir. Buna nüfuz etmeden, etimoloji hâdiselerinde mana kontrolunu doğru tatbik etmek güç olur. Bu sebeptendir ki bir sözün aynılığı üzerine hüküm vermek için mana kontroluna müracaat etmek zarurî olduğu kadar. bazı tasarılanmaz hallerde tehlikelidir de. Subjektif görüşlerde varışlı olmak için birçok dilde (polisemi) hâdiselerinin tetkikiyle uğraşmalıdır. Bu hususta çivi yazısının kaynağı olan sumer ideogramlarının polisemisiyle meşgul olmak çok faydalı olur.

Meselâ Barto'nun (Babil yazısı)nda 92 numaralı işaret bir kamyş piktogramından ibarettir. Elli bir yerde muhtelif manalarla kullanıldığı tesbit olunan bu işaretin anlattığı kavramlar arasında ilk bakışta birbirini tutmayanlar, aykırı düşenler çoktur. Meselâ *sarhoş olmak* manasının yanında zeki olmak, boş olmak manasıyla beraber dolu olmak; hizmetçi kız ve itaat etmekle yanyana kumandan ve kumanda etmek manalarını bulursunuz. Bunun sebeplerini müellif birkaç kelime ile izah ediyor: kamyş boş ve narindir; eğilir, sarsılır, titrer. Buradan sarhoşluk, nahiflik, veya kulluk, hizmetçilik mefhumlarının bu işaretle ifadesi iştikak eder. Fakat kamyşın yazı yazmağa, çit çevirmeğe, türlü şeyler imaline, her şeyi bağlamağa da hizmeti vardır. Bu sebeplerle de zekânın, iradenin, metanetin, kumandanın da işareti olmuştur. Fikrimce bu gibi dillerde semantik inkişafı aydınlatan eserlerin mütaleası bizler için çok faydalıdır. Lévy Bruhl'ün *ilkin us olumlarını* anlatan pek değerli eserlerini okumak ta etimologik ve karşılaştırmalı emekler için pek gereklidir.

Derleme fişleri arasında seçebildiğimiz polisemi hâdiseleri son derece öğretimlidir; ayrı bir kitap telifine yetiyecek kadar zengindir Binbir örnek içinden ekti (ehti, eğdi; ikti...) ismini alalım. Kamusu Türkide: 1) Davetsiz ziyafete giden, dalkavuk, alışık, menus; Radlofta: 2) Tufeyli ve pisboğaz (şikemperver) manalarile gösterilen bu isim sırf bizim türkçemizin müştak bir lûgatidir. Derleme fişleri onu belki yirmi mana ile bize sunuyorlar. Bunlar arasında ihtiyar, kötürüm gibi besleme, hizmetçi; obur, dalkavuk, yetim, bikes; arsız, yüzsüz, anası ölmüş kuzu veya oğlak manaları da vardır. Bu manaları bir sıra altına almak, nereden nasıl çıktıklarını göstermek güç değildir.

Kelime, anlaşıldığı üzere, "ek/eg = maraz,, dan, malûliyet veya ihtiyarlıktan eğilmiş, iki büküm, biçare, bedbaht manalarile dile girmiştir. (Ek/eğ) kökü bunun gibi sözler yaratmak istidadındadır. İhtiyar, kötürüm,

ses düğümü çözülemez bir çapraşıklık kazanabildiği gibi mana da zamanla ve kültürel konaklardan geçtikçe ilkin anlayıştan büsbütün uzaklaşır, yeni manaları eskileriyle birleştirmek son derece güçleşir.

* * *

Mana değişimleri ses değişimlerinden büsbütün ayrı hâdiselerdir. Ses değişimi daha ziyade fizyolojik (telâffuz = ünleyiş güclüğü gibi) ve kelimenin manasına ilişmiyen ikinci derecede psikolojik (daha kolay söylemek ve daha güzel bulmak gibi) amillerden ileri geldiği halde mana değişimi doğrudan doğruya psikolojik (yeni kavramlar ifade etmek, yeni mana unsurları katmak gibi) sebeplerden ileri gelir. Elimizdeki lûgatler dahi bir kelimenin mana değişimlerine uğraması hakkında bir fikir verebilir. Örnek olarak bir lûgat kitabında, Kamusu Türkîde (baş) sözünü gözden geçirelim. Şimdiki halde insan veya hayvan vücudunun üst kısmı manasiyle kullanıldıktan sonra herhangi bir şeyin üst kısmı da onunla ifade olunmuş, hayvanın başı gibi “dağın başı,, denilmiştir. Bundan “çibanın başına,, geçiliyor. İki ucu olan herhangi “bir şeyin her iki ucuna,, da baş denilebiliyor. Köprünün “bir başından öbür başına,, koşarak gittiğini anlatan çocuk farkına varmadan baş kelimesini uç manasiyle kullanıyor.

İnsanda ve hayvanda “baş,, bütün mevcudiyetin vahidi “ünité,, olarak ta kullanılmış, ve bu telâkki eşyaya da teşmil olunmuştur: bir baş soğan, irki baş peynir gibi. Hatta baş muadili olan kelle de bu yerlerde kullanılır (bir kelle şeker). İnsan veya hayvan yürürken başı daima ileriye dönmüş olduğu için geminin hedefe dönen tarafına baş namı verilir. Baş, vücudun ilk kısmı olarak düşünülüşü için, ilklik kavramının da ifadesinde kullanılabilmiştir: aybaşı, yılbaşı, gibi.

İnsan başıyla düşünerek ve başındaki duygu cihazlarıyla her şeyi kavrayarak işlerini çevirdiği ve lâkırdısını söylediği için düşünmek ve iş çevirmek kavramlarını anlatırken de baş sözüne *baş vurulmuştur.* ve daha bunun gibi nice ilişkilerle başın manaları genişletilmiş, çoğaltılmıştır.

Bu sözün girdiği söz koşumları “locution,, da pek çoktur.

Başetmek (= yenmek), başbaşa vermek,
başabaş gelmek, başa çıkmak, baştan çıkmak,
bir yere başını bağlamak, (soğan) hakkında:
baş bağlamak, baş belâsı olmak, başıboş ezmek,
başıbozuk olmak, başı hoş olmamak, baştan bir iş görmek,
baş gelmek, baştan geçmek, başa geçmek v. b. v. b.

Bu tabirler her dilin geçirmiş olduğu merhaleleri aksettirir; her mer-

binlerce yıllar süresince hep birlikte teorilerini yapan bütün bu ameller dillerin etimolojik münasebetlerini karartık içinde bırakıyorlar. Bununla beraber işlere daha yakından bakmayıp yalnız bu güçlükler karşısında bir şey yapılamıyacağı kanaatyle hareket ederler acele etmiş olurlar. Dillerde yüzlerle ve binlerle seneler sebat eden ve mevcudiyetleriyle eski, pek eski münasebetlere, ve ayniyetlere delâlet edenler unutulmuşlardır. *Polisemi* (çok manalılık) ve *polirizi* (çok köklülük) hâdiseleriyle etimoloji annıkları zayıflamış veya sönmüş olursa, tabii olarak, etimoloji tamamıyla meçhul kalır. Tarihi unutulmuş ve tarihten önce geçmiş çağlara ait dil hâdiselerinde bu gibi etimologisi meçhul kalmaya mankûm vak'alar çok olur; bununla beraber ses değişiminin intizamı ve "çem," fenerinin geniş bir saha aydınlatması kuvvetiyle elde edilebilecek neticeler — az da olsa — değerleri büyük olur.

Dilde, en eski olmazsa da eski ve pek eski mana ve ses münasebetlerini saklamış sözlerin devam edebildiğini bize anlatan delilleri yürüttüğümüz deşistirmelerden elde ediyoruz. Pek eski bir dil işaretini tasavvur edelim ki binlerle seneler zarfında, birkaç muhaceret, istilâ, siyasi hakimiyet sebeble, müteaddit dil gruplarına geçmiş ve bunların herbirinde ayrı ayrı inkişaf ve tenasül seyirleri takip etmiş olsun. Böyle bir dil işareti bu dillerin birkaçında binlerle seneler yaşamak fırsatını bulmuş ise tabii ses değişimlerinin birkaçına uğramış olacağı gibi o dillerin herbirinde yeni yeni şekillerde olmak üzere, kavram, iştikak ve terkip aileleri doğmuş olacaktır. İşte bu aile ve seri halindeki sözler, kendilerinde keşfedebildiğimiz ailevî alâmetleriyle, aralarındaki akrabalığı bize anlatabiliyorlar; metodun bütün muvaffakiyet sırrı bu ses ve çem oymaklarının sınırlarını çizmede ve verimleri çetin bir münakaşadan geçirmededir. Bu metodun tatbik sahasını güneşin tayfına benzetebiliriz. Güneşin tayfı bir billûr menşurundan geçen güneş ışığının yedi renge çözümesidir: bu renkler keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılmazlar; ortalarda göze çarpmazlar, kenarlarda iki yandan hafifleşerek birbirlerine karışırlar. Dillerde söz ve mana serileri de böyle derece derece birbirlerinden ayrılan ve birbirlerine karışan gamlar arzederler. Artık bir seri örneklerle hem metodu tanıtmaya hem de devamızı ispata geçebiliriz.

Birinci örnek olarak, en ilkin kavramlardan olmak lâzım gelen ateşi ve sıcaklığı alıyoruz.

ekti, meşim, büyük-kük manaları bu ilk telâkkinin tercümanıdır. Yeten, eksiz, besleme manaları da, ikinci bakımla, ilk manaların iştirak etmiştir.

Anası olan kuzu veya oğlak telâkkinde pek tabii olarak zavallî manasıyla (ekti) denmiştir. Bu eksiz yavru şü veya bu kuzunun anasından süt emdiği için bir davetsiz misafir kalma geçmiş ve buradan davetsiz misafire "ekti,, denmiştir. Artık bu mana ile kullanılan "ekti,, acıma ve seyme hislerini ifade etmekten uzaklaşır. Bu duyular yerine küçüksene, yukardan bakma hisleri geçmiştir. Bunun neticesi olarak (ekti) yuzsüz, arsız, geveze, ukalâ, aptal, dalkavuk, menfaatçi ve daha nekadard fena sıfatlar varsa hepsinin tercümanı olmuştur.

Başka bir yönden ise anasız kuzu veya oğlak veya bu vaziyette kalmış çocuk ve herhangi bir yavru, elden ele gezdirildiği, adeta elde büyüdüğü için (ekti), alışkın, menus muadil olmuştur. İşte misalde aynı lâfız ne suretle birbirlerinden aykırı manalar kazanabildiği seyrini görebiliyoruz. Bir işaretin birçok mana kazanmış olması etimoloji münakaşalarında, mana kontrolünde, düşünülmehtir. Bu işlerin güçlüğü arttıran bir sebep de bir dilde aynı fikrin birkaç türlü ifade olunabilmesi, bir şeye birkaç isim verilmesidir. Bu sebeple dile de çok ehemmiyetli hâdiselere meydan açılmaktadır; bunlardan biri aynı grup dillerinden birinde bir mefhumun ve ailesinin ifadesinde kullanılan lâfız yerine başkasında başka bir sözün geçtiği görülür. (Azeride arka yerine dal, ön yerine kabak; çağataycada bakmak yerine karamak, çift yerine koş-koşa denmesi gibi). Devir devir lûgatlerin değişmesi de bu sebepten ileri geliyor: grekçede: inos yerine kراسى (ş. rap), ikos yerine sipiti, ve ipos yerine alogo (at)... olmuştur ki baştanbaşa lûgat değişmiş bulunuyor.

Çivi yazısı ideogramlarının manaları tetkik olunurken yalnız bir işaretin çok manaya gelmesi değil, bir fikrin çok işaretlerle ifade olunması da dikkati celbeder. Hele yüz yıllar ve bin yıllar ulana geçtikçe dillerde gerek kendi vasıtasıyla yeniden yaratılmış sözler gerek başka uluslarla (milletlerle) olan karışimlarla dile dışarıdan girmiş yabancı sözler öyle çoğalır ki etimoloji tetkiklerini bunların arasından selâmete çıkarmak için çok ihtiyatlı ve dikkatli olmalıdır.

SES - ÇEM ÖLÇÜSÜ

Ses değişimlerinin çokluğu, ses değişimi alanının genişliği, bir işaretin birçok manaya gelmesi, bir mefnumun birçok işaretle ifade olunabilmesi, dilde yeni müştaklar, yeni mürekkepler peyda olması, sıyasa veya kültür münasebetlerle dile yabancı sözlerin karışması...

- Skr. **edh + ah** (= odun), Aves. **aes + man** (odun); fars. **ateş**, **byz + um** (odun), v. b.
Ags. **âd** (hararet, ateş; bücher); es. nord. **eis + a** (ateş); or. al. **es + e** (baca)

İkinci fonetik baz:

Ka — ko / kö, ku / kü, kı / ki.

Buna **s** den **r** ye ve **z** ye varan bir ses katılıyor.

K sesi kendi serisi içinde bozulup değişiyor.

Örnekler:

Türkçede

Ka + ur — (kavurmak); **kar + ak = göz** v. b. (göz de köz = ateş'tendir)

Kos (Alt.) = sıcak, yanmış kömür: **koz** (Çağ.) = aynı m., **kor** (bizde, aynı mana); **kös, köz** (göz) birçok lehçelerde: 1) yanmış kömür, ateş; 2) göz manalarıyla.

Köy — (Sağ., Koyb., Uyg.) = yanmak; **küy —** (Çağ.) = aynı mana; **kō — mür**; **koy + aş / kuy - aş = güneş**; yanan; **kün** (gün), **kün + eş**.

Hint - Avrupa dillerinde

Lât. **Car + bo = kömür**;

Skr. **kudh + ayati** (= yanmış); **kus + aku, kas + aku = yanan** ateş, güneş;

Gr. **kaio** (καίω) = yakmak;

Lit. **kurti** = ateş yakmak; lett. **kuru, kurt**;

Es. sl. **kuriti** = tütün vermek, tütün içmek;

Lit. **kar + ştas = sıcak, kar + ştis = sıcaklık**; lett. **karst = ısınmak**.

Got. **hauri** (= kömür), es. ing. **hurr** (= ateş);

Es.y.al. **herd = ocak**; ags. **he ord = aynı m.**; v. b.

Bunlara **çıra, çırağ**, gr. **keri = mum** v. b., arapça **harr, hararet**, v. b. katılır.

Hayat mefhumunda aynı fonetik baz

Örnekler:

Türkçede

Ku, kü tipinden:

Kurt, kuş (kurt kuş yaban hayvanlarının umumî adıdır);

kur ile başlar birçok hayvan adları vardır: kurbağa,

KÖKLER, SÖZLER KARŞILAŞTIRMALARI

ATEŞ, SICAĞLIK; HAYAT

Bu fikirlerin anlatışında esaslı iki fonetik baz buluyoruz.

Birinci fonetik baz

Birinci tipin sesleri: a-o ile s-t dir.

Sesel ilkin a iken, buradan o ya kaymış ve e-i ile diftong olmuştur; t-i perdesine de böylece geçmiştir.

Ündeş hep dış sesleri içinde kalıyor: Isık sesi ihtimal hakim olarak başlamış, bundan t-d ve ve kimi lehçede bunların süreklilerine geçmiştir.

Örnekler:

a. Türk lehçelerinde

1. (v) as (Alt.) — yaz, yay (birçok lehçelerde); v.b.
2. Ot — ot — ak (otağ/oda), oç — ak (ocak), ot — un / odun
3. Is — is + t, is + t + cak sıcak; is + t + t — /sıtma, sıtık; is + t / is + st; v. b.
4. Iş — iş + ik, iş + il, iş + iv v. b.
5. İs; is + i; is + i + lik, v. b.

b. Hint-Avrupa dillerinde

Lât. aed + es (ocak, oda; mabet); aes + tas (= yaz), aes + tus (hararet) v. b.

Grek. aith — o (αἴθε) = yakmak, alevlendirmek; aith — on (αἴθων) = yanmış, ateş gibi, ateşi) v. b.

Keltçede:

Es. İr. aed (= od, ateş), kimr. aidd (= hararet, sıcaklık), v. b.

Gr. **küon, künos** = köpek, yk. Türk. **kun**; **kun + na** (= köpek veya kısarak yavrulamak);

İr. ve toh.cu (**ku**), izafette con (**kon**) = köpek; lit. **şuon** izafette **şun-es** = aynı mana;

Av. **s + pa**; Herodota göre Med dilinde: **s + paka** = köpek;

Rus. **so + baka** = idem (**paka, baka** eklentileri bizim **kurbaka / kurbağa** daki ve köpek teki eklentilerin aynıdır; bizim **sı + pa** ile **sıp** (D. L. T. = tay) ve **körpe** bunlarla birleşir).

Rus. **su + ka** = dişi köpek.

Germen grupunda:

Got. **hun + ds**, al. **hun + t**, ags. **hun + dr** = köpek. (Bunlar türkçe **kun** tipi ile yaklaşır.)

Kafkas dillerinde:

Hoy (yk. koy), hu (yk. ku), hva (yk. spa) = köpek; oset. **khu + dz**, **khuç** aynı m. Bask. **ho-r** = aynı mana.

Gr. **kü-os** (=döl); Avest. **kutaka**, fars. **kudak/gûdek**, (= küçük), fars. **kûçek** = köpek yavrusu; v. b.

TAVAR DAN BESTİA VE BELLUA SÖZÜNE

Hayvan mefhumu serisini kapamadan meraklı bir karşılaştırmadan kendimizi alamıyoruz.

Lât. **Bes-tia** (= her türlü hayvan; davar, ve canavar)

Hint-Avrupa kökü **dheves-** (= soluk, nefes), (sesleri: dışsesi, a/e seseli, dudak sesi, ıslık sesi).

Kökteki diş sesi lâtinceye düşüyor; dudak sesi **b** ile temsil ediliyor; diş sesinden hafiflenen kök bir heceli oluyor: **bes** (ek ile; bes + tia).

Başka mümessilleri:

Litvanca: **Devesiu** = soluk soluğa gelmek.

Gotça : **Dius** = hayvan

Eski ingilizce : **dyr** = hayvan

Anglosaksonca: **deor** = »

Es. y. almanca : **tior** = »

Bu yaklaşırmalar arzettiğimiz lûgatten alınmıştır. Bunlara grekçede rasgeldiğimiz iki mümessilini ilâve edelim:

I — **Thir** (= vahşi hayvan), II — **Tavr + os** (= boğa). Bugünkü almancada hayvanın «Tier» olduğunu da hatırlayalım.

Burada **s/r** karşılaşması tespit ediliyor.

Türkçede: **tavar/davar** (= hayvan, hususiyle koyun, sığır v. b.) Bu kelime **panturc**'dür (yani bütün Türk lehçelerinde vardır). Hint-

kuran (Alt.) = koyun, **kur anı** (Tel.) = aç hayvan; **kurtka** (Çağ.), **kurtyak** (Tel.) = ihtiyar, yaşlı kadın; v. b.
kun (D. L. T.) = koyun; **kun + an** (Alt.) = tay, **kun + acın** (Çağ.) = kısrak, **kun + day** (Uyg.) = bir kuş, **kun** (Çağ.) = karga, **kuzgun**; **kun namak** (= yavrulamak); v. b.

Kuç + uk (alt.) = köpek yavrusu, **kişik** (moğ.) = aynı mana, **kūç + ük** (aynı mana); **kut + ga** (macar), **kut go** (mordvin) = köpek; **kuzi**, **kuzu**; **kudur** (Uyg.) = yaban kedisi,
kün (Alt.) = irade; **künü** = haset;
küngil köngül; **kin**, v. b. (ruhi, manevî kılınlar).

Ko, kō tipinden:

koy, **kon** (= koyun); **koç**; **koz —ı** (Alt.), **koz —a** (Tarañcı) = kuzu, **koyan** (Çağ.) = tavşan; **koyon** (Alt.) = tavşan: **koduk** (= sipa), **kotur** (Çağ.) = türlü böcekler; **koca** = ihtiyar, yaşlı; **kodaman** = yaşlı, büyük; **kotak** (erkeklik uzvu); v. b.

Köpek; **kō** (Sağ., Koyb.) = gönül.

Ka + r tipinden:

Hayvanın ve halâikın umumî adı **kara** dır. Çağ. **kar kunak** = hayvan meskeni, ağıl. «Halk sözü:kişi yarattı, **kara** yaratmadı».

Kar ile başlayan birçok hayvan adları:

Kartal, **karası**, **karsak**, **karga**, **karınca** (Çağ.) (Kar + inçke -ince = ufak mahlûk); **karça**, (Çağ.) = bir kuş; **karagan** (Kırgız) = bir tilki v. b.

Kar kökü yaşlanıp ihtiyarlamak ta anlatır:

kart, **karı**, **karımak** v. b.

Kan tipi ise, **kun**, **kon**, **kün** ile yaklaşır; bundan **kan + cık** = dişi köpek ve umumî olarak (dişi hayvan) adı çıkmıştır. Hayatın kaynağı olan **kan** da bu serinin tipik bir sözüdür.

HİNT - AVRUPA DİLLERİNDE

Bu dillerde **ka** (ko, ku, ki) ve türlü ulamalarıyla başlayıp hayata ve hayvanlara delâlet eden isimler pek çoktur. Bunlardan, insanın ilk alıştırdığı hayvan olan köpek üzerinde biraz durmakla iktifa edeceğiz. Bu karşılaştırmada **k** sesinin ön damağa ve dişlere doğru giderek **ç/ş/s** serisini takip ettiği de görülür.

Lât. **can + is** = köpek (bu kök bizim **kan + cık** ile doğruca birleşir. Ostyakça: **kanak** = köpek)

Kap (her türlü zarf), kapak, kapı, kabuk, kapçık (çiçek ve tane kapsulu), kapsa (d. f. = parmaklık kapı), kapsak (d. f. = çamaşır sepeti), kabak (bir kutu, bir vazo şeklinde olan maruf yemiş), kabırcık (d. f. tohumu kaplayan kapsul), kaburga (gövdeyi kaplayan kemik kafes); v. b.

Başka Türk lehçelerinde de zarf ve ihtiva eden manasile bu kökten çıkmış sözler çoktur: hertürlü zarflar (torba, çuval, kın, kılıf v.b.) ifade eden **kap** bütün Türk lehçelerinde vardır; bundan başka muştakları da Radlofun lûgatinden alıyoruz:

Çağataycada: Kapuk = kapu; mahfaza; kabuk;

Kapik = örtülü, sarılı;

Kaburcak = balık pulu;

Kapkak = kapak, sargı.

Sagaycada: Kapkıs = sap, kulp, tutacak yer;

Kazan dilinde: Kapçık = küçük torba,

Teleut dilinde: Kabırcak = kabuk, koza, v. b.

İleride, sesle mana münasebetlerini anlatırken bu köke ve yakınlarına dönmek üzere bu misaller zincirini burada kesiyoruz. Yalnız Komandı dilinde «kapsa»nın tastamam lâtinceye olduğu gibi (sandık, çekmece) manasına gelmesini dikkate lâyük buluyoruz.

Türkçede aynı kökten baş ve kafatası ile ilişkili manada muştaklar da vardır:

Çağatayca: Kapa (= kafa) bunlardandır. Azerîde ve Anadolunun bazı yerlerinde «kabak» ismi «alın, kafanın öntarafı» manasındadır.

Çağatayca «kapa» ismini farsça «kafa» isminden alınmış gösterenler olabilir; fakat hakikat böyle değildir: Çağatayca «kapa» başka lehçelerde «alın» manasile bulduğumuz «kapak — kabak» isminin ta kendisidir. Çağatay fonetiğince eskiden «kapak» olmak lâzım gelen bu sözden, —k nin aşınmasile, sonraki «kapa» şekli türemiştir. —ak şeklinde dilimizde, birçok aza isimleri vardır: kulak, yanak, şakak, sakak, bacak, dalak, yürek, bilek v. b. Bundan da ilk şeklin —aklı olduğuna hükmedebiliyoruz. Bu muştaklarda kökün ismî bir unsur olduğu anlaşılıyor, dilde bu yolda teşekkül etmiş başka misaller vardır:

dam / damak, yol / yolak, baş / başak, at / atak (sıyt, şöret), ben-benek, v. b.

«Kap» tan da kapak ve kabak = alın, kapaktan ise çağ. kapa = kafa (baş) olmuştur.

Radloff lûgatının ikinci cildinde şapka manasile «kapaluş» ve bir

Avrupa dilleri için klâsiklerce kabul edilen kökteki mürekkep **dhv** sesinin her iki unsuru (diş t/d, dudak v sesi) türkçe mümessilde saklanmıştır. Ulama olan «s» ise bizde ve germanik grupta «r» e değişmiştir.

Türkçede bu sözün dar vokalizm ile bir mümessili daha vardır:

Tir ik, dir ik = canlı; dudak sesinin aşınması es.in. **dyr** ve grekçe **thir de de** vardır. Türkçe **deve / tive** ve **düve** adlarını da bu kökten çıkmış buluyoruz.

VÜCUT AZALARI

Lâtince: **caput** = Türkçe: baş

Bu lâtince ismin «baş» ile sesçe (lâfzî) hiçbir benzerliği yoktur; fakat teşekkülüne esas olan **kap-** türkçede, büyük bir mana yakınlığı ile vardır. Bu ismin sonundaki «-ut» eki artıksı (zait) dır. Bunun -li bir (thème) gövdesi daha vardır; bu gövdenin bazı mümessilleri şunlardır:

Gr. Kefali = baş (kef + al + i; kef / kap)

Ags. Hafola = baş (haf + ol + a; haf / kap)

Sanskritçede kafatası demek olan **kapalam** ismi, özünde, «saksı kırıntısı, kapak şeklinde kemik» manasınadır. Aynı dilde:

Kapâlî = dilenci keşkülü (kabı)

Kapolî = diz kapağı

Kapolah = yanak

isimleri vardır; kap— kökünün bu müştaklarında hep **kap, zarf** ve **kapak** manalarını buluyoruz. Hofmann bunları zikrederek baş manasına olan lâtince «**caput**», un kökünü **capio** fiilinin kökü ile birleştiriyor. Bu fiilin de ihtiva etmek (**kaplamak**) ve **kavramak** manasile lâtince verdiğî müştaklar çoktur:

capis = bir nevi kupa, vazo; eskiden kullanılırdı, sonra dinî merasime mahsus kalmıştır.

capsa = sandık, kutu.

capulus = tutamak, sap; kabza; v. b.

İşte, baş demek olan «**caput**» un kökü kap— türkçede aynen ve aynı mana ile vardır: Türkçe «kap» ismi kadar «zarf» manası ifade eden söz yoktur. Artıksı -li- ise türkçenin kullandığı eklerdendir.

Türkçede bu kökten zarf ve kapak manalarile iştikak etmiş isimler çoktur:

«Kelek» ve «kelem» adları herhalde kelleye benziyen biçimleri sebeble biri ham kavuna, ikincisi lâhanaya verilmiştir.

Dilde hastalığı hasta uzvun ismile anlatmak vardır: «Çocuk boğaz olmuş» gibi ki burada âza ismi âzanın hastalığını anlatır. Baş manasile kullanılan «kel»in de bu yolakla baş hastalığına işaret olması gerçekten uzak görünmüyor. Nasıl olursa olsun, farsça kadar ve farsçadan daha çok, türkçede lâtince **calva** ve **calvus** ile (her iki manada) ilişikli sözler mevcuttur. Şeklile türkçeliği şüphesiz olan **kalpak** (= b. n. başörtüsü) de bir şahittir.

TÜRKÇE ÇENE, LÂTİNCE GENA

Derleme fişleri bize gösteriyor ki, **çene** Anadoluda şu şekillerde söylenir:

- I — Ekek,
- II — Enek - engek - ,
- III — Ekenk.

Enek şekli Kamusu - Türkide de vardır. Bundan başka Sıvastan gelen bir fiş «ene», başka bir fiş te «en» adını **damak** manasile getiriyor.

Kamusu - Türkide «sakak» adının manası «çene altı, gabgab» olarak tesbit ediliyor ki derleme fişleri arasında da bu mana ile aynı kelimeye rasgeliyoruz.

“Şakak,, ise kulak ile saç arasındaki yerdir.

Bu şekillerden bilhassa «enek» bize derhal «yanak» adını hatırlatır ki bu da yüz kısımlarından biridir.

Gerçek, bu sözlerin hepsi «çene, çene altı, damak, şakak, yanak» gibi yüz ve baş kısımlarına delâlet ederler; hepsinde fonetik değişmelerle anlatılabilir bir ses yakınlığı da vardır.

Bu itibarla bu sözleri iki kısma ayırabiliyoruz:

A: (Konson) **ündeş** le başlayanlar:

«s» akak, «ş» akak, «y» anak, «ç» ene.

B: (Vokal) **seselle** başlayanlar:

ene, enek, ekek, ekenk

Bunu tesbit ettikten sonra «çene» mefhumunu başka-Türk lehçelerinde anlatan sözleri ayıralım. Radloff, Divan ve Şeyh Süleyman lûgatlerine müracaat ederek aldığımız neticeler şunlardır:

İgi (Şor.),

İğek (Kaz; Başk; Kır.),

İnek (Tar; Bar.),

Enğek (D. L. T; Kom.),

nevi serpuş manasile «kapaça» isimleri de vardır ki başla ilişkileri şüphesizdir.

Bu tetkik gösteriyor ki Hofmann'a kadar lisancıları şaşırtmış olan lâtince «caput» isminin kökü olan kap-ın sırrını türkçe «kap» açık açık meydana koyuyor.

∴

Lâtincede kafatası manasile **cal + va** ismi de vardır. Etimologik lûgatler bu kelimenin daha eskiden su testisi, su kabı ifade ettiğini söylüyor. Bu isimle ilişkili **calvus** sıfatı vardır ki başı daz (ayaz, saçsız) ve **kel** demektir.

Bu mana ile başka Hint-Avrupa dillerindeki müimessillerinden islavca **gol-iv** (çıplak), almanca **kahl** (ayaz başlı, kel), eski almanca **calva** v. b. ndan anlaşılıyor ki bu kelimenin kökü **kal kel** - dir; - v - gövde teşkiline yarıyan bir ektir.

Bu kelimeyi türkçenin **kel** ve bu kökten çıkmış daha birkaç ismine yaklaşıyoruz. «Kel» fariside dahi kullanılıyorsa da bundan türkçenin farsçadan ödünç aldığına hükmedilemez. Bu ortaklık menşe' birliğinden ileri gelmiştir. Bununla beraber kelimenin mana tekâmülünü, dallanışını anlatan müştaklara en çok türkçede rasgeliyoruz.

Tetkikimizden anladığımıza göre «kel» hastalıktan ve arızadan evel asıl kafanın kendisine delâlet etmiştir. Her iki lisanda (türkçe ve farsçada) kullanılan «kelle = baş», «kel» den, bir ikizleme (teşdit-**gemmination**) ile çıkmıştır.

Fariside, baş manasını andıracak bu kökten türemiş başka söze rasgelmiyoruz. Halbuki türkçede kullanılan «kelli felli» tâbiri «kel» in itibarlı bir mana ile kullanıldığını gösteriyor. Bunu «kerrüfer» suretinde arapça göstermeğe yeltenenler vardır, fakat bu, yobazca bir tevilden ibarettir; bir yabancı sözün halk ağzına düşmesi için çok kullanılmış olması lâzımdır; mükerrer hücum demek olan «kerrüfer» in edebiyatımızda işgal ettiği yer hiç hükmünde olduktan başka manaca da «kelli felli» ile hiçbir yakınlığı yoktur. Bu tâbiri «kelle kulak yerinde» tâbirile yaklaştırdığımız zaman da «kelli» nin baş ile ilişkili bir mana anlattığını hissederiz.

Bundan başka «keleş» ismi, pek eski bir nisbet lâhikası olan -eş ile «kel» den yapılmıştır (mukayese ediniz: Gün / güneş, sal / salaş). Bunun son zamanlardaki manası «başında kel hastalığı olan» ise de bu kelime masal ve destanlarda «kelli felli» yi andıran bir mana ile anlaşılmaktadır.: «Keleş oğlan» yakışıklı ve cesur delikanlı demektir.

menşe' birliğine hiç şüphemiz yoktur. Bu sözün gelişme ve değişmelerine birkaç örnek getirelim (Hofmann'dan):

Lituanca: **aus-is** = kulak

Hint-Germence: **ausiio-**, **ausi** (kök olarak)

Avesta: **uşi** (iki kulak)

Islavca: **uşi** (iki kulak)

Arnavutça: **veş** (kulak)

Aynı lûgatte kökün **-r-** sesile gelen mümessilleri de vardır.

Kelimenin farsça şekli, bildiğimiz gibi, **gûş** olduğu gibi Vullers'in lûgatinde **ghûş**, ve sonunda **-l-** ile **ghûl** şekilleri de vardır.

İşte bu **ghûl** şekli türkçe **kul** + **ak** adının kökü ile birleşiyor. Bugün artık aynı mâna ile kullanılmıyan basiti **kul** un eski mevcudiyeti **-ak** şeklinden de anlaşılır (az yukarda söylediğimiz gibi türkçede isimlerden **-ak** ile ikinci şekillerini yaratmak geniş bir eski kaidedir.)

Trombetti **kulak** ve **işitmek** mefhumunun ifadesinde kullanılan sözlerin tip kökünü **kul** ve **kur** olarak kaydediyor.

D. L. T. de ise **kü ku** ses demektir ki en basit kök bu olmak lâzımgelir.

Sanskritçede «**kar-na**» kulak demektir; bunun nazari «**kwl-no-**» dan çıkmış olmasına müellif ihtimal veriyor.

KUL tipinin asıl kullanıldığı diller Ural-Altay oymağına girenlerdir. Birkaç örnek:

Suomi [fin dili]: **Kuule** = işitmek, kulak asmak;

Kuulu = itaatli olmak;

Estonca: **Kule-** = işitmek, işitip öğrenmek;

Kulu- = itaatli olmak;

Kula- = istihbar etmek;

Laponca: **Kulle-** = işitmek, duymak;

Kullo- = şöhret, sıyt, şayi olan ad;

Mordwince: **Kulye-** = işitmek;

Çeremişçe: **Kol-** = işitmek;

Vogulca: **Hol-**, Ostyakça: **hul-** = işitmek.

Hint-Avrupa dillerinde **kulu-** şekline **klu-** (Lâtince **clu-o**, = duyulmak, şayi olmak, grekçe **klü-o** = işitmek) kökü tekabül eder.

Bu misaller, dikkatle çözümlenirse, **aur-is** kökü ile **ku-l** kökü

s

r

birleşir; bizim hem **esit** / **işit** hem **kul-ak** köklerimiz bunlarla mutabakatı anlaşılır.

İkek (Çağ.).

Çenke (Çağ.).

Hepsinin manası çene, çene kemiği veya çene altıdır.

Bu «ç» başlangıcı ile bizim türkçeden başka Azeride ve Çağataycada vardır; fakat çeneden gelen çinemek fiili (çaynamak, çeynemek şekillerinde) bütün Türk lehçelerinde mevcuttur.

Bu şekiller tesbit edildikten sonra, aynı sözün Türk oymağına giren bütün lehçelerde aldığı ses değişimleri hakkında bir fikir edilebilir. Türkçe olduğuna asla şüphemiz olmıyan - kimsenin de şüphe etmeğe hakkı bulunmıyan - bu kelimeye artık başka dillerde, hususile Hint-Avrupa oymağına giren dillerde de takip edebiliriz.

En önce onu komşu dil olan Farsçada arıyalım.

Bu dilde çene manasile doğrudan «çane» ve «zenah», ağız manasile de «dehan» adlarına rasgeliyoruz.

Bu son iki isimde, baştaki konsondan sarfınazar -enah ve -eban kalır ki aralarında ancak bir «métathèse» farkı vardır. «Enah/eneh» ile bizim enek arasında ise bir h/k karşılaşmasından başka fark yoktur.

Baştaki «z», «d» sesleri ise, türkçe şekillerde gördüğümüz «ç, s, ş; y» serisini uzatmış oluyor; «z, d» sesleri «s» gibi diş seslerindedir. Yalnız z, d çnlak veya çağlı «sonore» dur. Birçok örneklerle bu fonetik karşılaşmaların türeliliği teyit edilebiliyor.

O halde, aynı kelimeyi, Türk dilleri oymağını aşmış Hint-Avrupa dilleri oymağına geçmiş olarak ta buluyoruz.

Lâtncede, «çene» ile sesçe ve manaca en sıkı bir ilişiği olmak üzere, yanak manasile, «gena», cem'i «genae» adına rasgeliyoruz. Etimologik lûgatler bu kelimeyi başka Hint-Avrupa dillerindeki şu mütenazırlarile karşılaştırırlar:

Sanskritçe	: Hanuh = çene kemiği
Grekçe	: Genu-s = alt çene
İrlanda dili (keltçe)	: Gin (geno) = ağız
Gal dili	: Gen = yanak, çene
Gotça	: Kinn (-us) = çene kemiği, yanak
Almanca	: Kin (eskisi: kinne) = çene
İngilizce	: Chin (telef. Çin) = çene, v.b.

Bu kadar misaller karşısında klâsikler dahi bedaheti tasdik ederler.

Lâtinçe: aur + is — Türkçe: kul + ak

Aralarında hiçbir ses benzerliği olmamakla beraber bu iki sözün

Türkçedeki üç şekil (gövde, kötek, kütük) lâtinedeki iki şekil (codex, caudex) ile karşılaşılıyor. «Codex» in ihtisası manası «ana defter», «ana kitap» dır ki türkçede de «kütük» aynı mana ile kullanılıyor.

(Lâtinede-**ex** (ek + s)soneki türkçenin-(e,i)k şeklile karşılaşılıyor).

Tad mefhumu:

Bu mefhuma ait, iki diller grupunda müşterek bulduğumuz söz, ekşiye anlatan sözdür:

Lâtince «ac-» kökünden çıkan sözler başlıca iki mana anlatır:

1) Ekşi, keskin, nahoş tat; 2) Sivri, delici, keskin.

Lâtince **aceo** fiili «ekşi olmak» demektir.

Türkçe «ac-ı», esas itibarile nahoş bir tattır; denizin tuzlu suyu na acı dediğimiz gibi sirkenin tadına (yani ekşiye) «acı» diyen Türkler de vardır.

Hofmann'ın eserinde G. Meyer, Pedersen'den naklen, **aksh-** kökünü görüyoruz ki bizim «**ekş-i**» buna çok yakındır.'

Lâtince **ac-** kökü -r- sesile uzatılarak yine nahoş bir tat ifade eder ki türkçe (**k**) **ek-re** buna tekabül eder (mukayese ediniz: fransızca âcre).

Bu kökün başka Hint-Avrupa dillerinde mümessilleri vardır:

Gotça: **aket**; Anglosaksonca: **eced**, v. b.

İtalyanca **acido** (= hamız) isminde «c» bize yakın olarak «ç» okunur. Başka türk lehçelerinde mümessilleri şunlardır:

açı (Kırım - Karayım); asi (Yakutça); açi-mak (Çağatayca = ekşi olmak); açu (Alt., Karakırgızca, Kaz.) v. b.

Sivri, uç manalarile birçok müştak söz veren lâtince **ac-** kökünün, bir Hint-Avrupa kökü sayılan **ak-** dan çıkmış olduğunu Er. Meil. lûgatinde görüyoruz:

Acies (= uç, sivrilik; ve bundan: nafiz nazar, gözbebeği, göz), **acus** (iğne), **acer** (= sivri, keskin), v. b.

Bu **ak-** kökü grekçe **ak -r-a** (= uç) sözünde «a» ile ise de İyonya dilindeki **ok -r-is** (= uç) sözünde bu vokal «o» oluyor. Eski lâtinede de **ac-ris** (= dağ sivrisi) vardır.

Bu kökten grekçede gördüğümüz müştaklar arasında **ak-on** (= mızrak), **akan -thoş**, **akan -os** (= diken, deve dikeni) hususî dikkate lâyıktır.

Nahoş veya keskin tat ifadesinde türkçede kullanılan (ac-, aç-, ekş-, (k) ekr-) köklerinin lâtinceye ve umumiyetle Hint Avrupa diline ait aynı mefhum köklerle bağlandığını gördük. Şimdi de sivrilik mefhumunu anlatan türkçe kökleri görelim:

Lâtince: **muc-us**, Türkçe: **(sü)mük**

Bu misalde, okuyucuyu, türkçe şeklin başındaki (s) sesinin şa-
kırtmıyacığını umuyoruz, çünkü bu gibi fonetik hâdiselerinin bütün
dillerde çok olduğunu, şimdiden, gördüğü misallerden anlamıştır.

Bununla beraber Hofmann'ın lûgatinde, «emungo-sümkürmek»
fiilinin izahı sırasında bu başlangıç «s» sesinin başka Hint-Avrupa
dillerinde de bulunduğunu görüyoruz. Bu «s»li şekilleri göstermeden
önce lâtince ve muhtelif dillerde bu kökten müştak sözlerin türlü
manalar kazandığını hatırlamalıyız. Lâtince «muc-eo» fiilinin manası
küflenmek, «muc-us» ise sümüktür; **muc-idus** hem **küflü** hem
sümüklü demektir.

«S»li şekiller: Grekçede, bu kökten, yalnız «m» ile başlayan
sözler bulunduğu gibi «sm» ile başlayanlar da vardır:

mük-tir ve Herod. **smük-tir** = burun (= sümküren)

Bundan başka derisi lüzucetli bir balık anlatan «**mük-son**» adı
«**smük-son**» şeklinde de vardır.

Kimrikçede de bu kök hem «m» hem «sm» başlangıcı iledir:

Yeni İrlanda dilinde: **smug** = küf, **smüc** = nezle

Bu ve benzerleri dolayısıyla Hofmann kökün en eski bir şeklini
kaymak manasile: (s) meu-; (s) meug- olarak kabul ediyor.

Bütün bu tanıklıklar türkçe **sümük** adının Hint-Avrupa gru-
pundaki mütenazırlarile aynı menşe'den çıkmış olduğunu ispat eder.

Son olarak lâtince **caud + a**, **cod + a**, **cod + ex**, **caud + ex**
isimlerinin türkçede bulduğumuz mütenazırlarını gösterelim.

Lâtince **cauda** nın manası **kuyruktur**. Türkçenin kökü olan
kuy- eski bir **kudh-** ve **kud-** şeklinin mevcudiyetine delâlet eder.
(Ayak / adhak / adak ile mukayese ediniz). Kod- imlâsı ile de yazılan
lâtince kökün eski türkçe **kud-** ile ayniyeti barizdir. Türkçedeki
«g-ö-t» ve **güd + ük** isimlerinin de etimologisi, ses ve mâna kontrolü
ile birdir.

Kuy-ruk sözünün başka Türk lehçelerinde mütenazırları şunlar-
dır:

Soyonca: **Kud + ur + uk**;

Koybalca: **Kuz + ur + uk**;

Yakutça: **Kut + ur + uk**;

Çuvaşça: **Kot**, v. b.

Lâtince **caudex** ise **gövde** (ağaç gövdesi) demektir:

Lât. **caudex**, **codex** — Türk. **gövde**

yaklaşması kendiliğinden göze çarpmaktadır. «**Köt-ek**» ve «**küt-ük**»de
çok yakındır.

Ağrı mefhumu:

«Ağrı» ve hastalık mefhumunu anlatan bazı sözlerin kökünde de, iki diller grupunda, ses yakınlığı barizdir.

Lâtince: **aeg - er** (= hasta, muztarip, **ağrılı**); **aegr - um** (= **ağrı**, ızdırab)

Bu **aeg - kökünden** çıkmış lâtince sözleri Hofmann, uzaktan, Hint - Avrupa dillerinden bazılarında bulduğu benzerlerine yaklaştırıyor:

Lituanca: **ing - is** (= gevşek, tembel):

Letçe: **igt** (= pek çok zayıf nahif olmak, kağşamak):

Anglosaksonca: **inc - a** (= rahatsızlık, inilti, şikâyet);

Eski Nor.: **ekki** (= keder, ızdırab) v. b.

Bunların müşterek nazari kökü:

aig - , ing - gösteriliyor.

Grekçe **ektikos** (= sıtmadan bitkin),

iktistos (= acınacak halde olan) sözlerinde ve bu aileye giren başkalarında da aynı kökün varyantları görülüyor.

İngilizce **ache** (telâffuzu: **eik**) = ağrı da aynı kökün bir mümesilidir. Eski Hintçe (sanskritçe) **yaksmah** (= hastalık, bitkinlik; **kağşama**) da bu oymağa girer.

Grekçe: **Kaheksia** (= kağşama, cachectie) de sesçe ve manaca bu ailedendir.

Türkçede ağrı, ızdırab mefhumunu ve ona yakın olanları anlatan kökler Hint-Avrupa dilleri grupunda gördüklerimizle doğruca birleştirilebilir; bu kökler eski bir ana kökten çıkmış görünüyorlar, aldıkları şekiller şunlardır:

- 1) **ağ - , av -**
- 2) (s) **ay - , (ç, k) ağ -**
- 3) **ek - , eğ - ,**
- 4) **ik - , iğ - , ing -**

Bunlardan çıkan sözlerin başlıcaları şunlardır:

ağrı (Yk. lât. **aegru - m**), **avru** (hasta, hastalık; Kır., Kaz.) **sayrı, - ru** (= hasta), **çağşak: kağşak** (= yaştan, hastalıktan bitkin; eskilikten harap, yıkılacak halde), **kağşamak** (Yk. sanskritçe; **yaksmah**, gr. **kaheksia - cachectie**), **ekti, eği** (bitkin, biçare, acınacak halde, Yk. gr. **ektikos**), **ik/ek** (Uyg. = hastalık); **yik** (Çağ = hastalık); **ik + le + mek** (Uyg. = hastalanmak); **ik + lik** (Uyg. = hastalıklı): **eğez, iğez, ingez** (bitkin, hastalıklı, zayıf), **iğ - le** (hastalanıp düşen meyva), **iğ - li** (= sakat, malûl), **iğ - diş**, v. b.

Bu kökler bir vokal ile bir «k - c» konsonundan teşekkül eder; bazı müştaklarda bir başlangıç konsonunun da mevcudiyetini tesbit ediyoruz:

1) uc-

uc-ra (Yk. gr. ok-r-is, ak-ra)

(b) uc + ak (= köşe)

Bu sözün, «ucu bucağı yok» tâbirinde olduğu gibi, uc ile beraber kullanılması dikkate lâyıktır. Vesika tanıklığı olmamakla beraber buc - ak isminin kendisinden çıktığı bir buc ismi mütesavverdir (baş - başak, dam - damak, yol - yolak, ben - benek, bel, bil - bilek, v. b. gibi).

2) ok, uk (Kazanca): (Yk. gr. ak-on = mızrak, ok-ris = sivri uç)

uk (Kırgızca) = yurt damına konan sırtık

3) ik (ig), iğ (= eğirmek âleti; araba iği=okun ucu); iğ-ne; (t, d) ik, (t, d) ik+en (Yk. gr. ak-an-).

Görülüyor ki, vokalizmin daha geniş bir değişme alanı olduğu ve başlangıç seslerinin türlü karşılaşmalara kabiliyeti bulunduğu tanılırsa bu örnekler de iki diller grupunun yakınlığını ispat eden kuvvetli deliller teşkil ederler.

*
* *

« Keskinlik » vasfı ile tatlardan mesafeye müteallik « sivrilik » mefhumuna geçtik. Bu münasebetle yine mesafeye ait başka bir mefhumun ifadesinde, iki diller grupunda bulduğumuz yakınlığı da işaret edelim:

Lâtince: **aequ-or** = ova, deniz

sözünün kökü türkçe «eng-in» sözünün **eng-** köküne ses ve manca yakındır.

Her iki dilde kök «düz, arızasız bir enlilik» (bir müstevilik) ifade eder. Türkçede, daha çok eskiden, bu kökte bir başlangıç «t» sesi görüyoruz: (t) eng+ir=gök ki kökü sumerce ile türkçede müştakrektir. Yalnız türkçede bu kökten (t) eng+ri ve (t) eng+iz şekillerinde iki söz çıkmıştır. (Teng+iz den zamanla **deniz** çıkmış olan son isimde bir z/r değişimi görüyoruz).

Şekle dikkat edilirse lâtince -or türkçe -ir ile birleşir. Vokalizmin ayrılığı bizde gelişen ahenkten ileri gelmiş sayılabilir. Dikkate lâyıktır ki her iki diller grupunda «düz» mefhumu gibi «denk = müsavi» mefhumu da aynı kökten müştak sözlerle ifade edilir:

Lâtince: «**aequ-us**» = müsavi, muadil;

Türkçe: (t) **enk**, (d) **enk**

sevmek fiilinin bir manası da **öpmek** olduğu malûmdur. Bundan başka **ep-mek** ile **em-mek** de birbirine yaklaştırılabilir. (**epmek** Şor., **Leb.** — **emmek.**)

Böylece lâtince **am-** ile türkçe **ep-**, **em-**, (s)**ep-**, (s)**ev-** arasındaki yakınlık meydana çıkar.

Baştaki diş sesi bazı yerde düşmüş, dudak sesi kendi serisi içinde p/b/v/m değişmelerini almıştır. Türkçede en yakın mümessili **am ra** (ğ) ve **em re** = dost, aşık kelimesidir.

Şekil benzeyişi:

Lâtince **am-ic-us** (= dost), türkçe **seb-ük** (= dost, sevgili) ve grekçe **fil-ik-os** (= dost, dostane) müştaklarındaki **-ik** eklentisinin de aynıyeti barizdir.

Düşman ve harp mefhumu:

Lâtince **bell-um** muharebe demektir. Eski lâtince bu kelime aynı mana ile **dvellum** olarak görülüyor. En eski kök **dâv-**, **dev-**, **dû-** şekillerinde tasavvur ediliyor. (Etimologik lûgatler).

Buna mukabil eski grekçe: **dhais** (= savaş), Homer dilinde **dhaği** (savaşta, harpte), **dhai-fron** (= düşmanca), **dhai-os** (= tahripkâr), v. b.

Türkçenin hususî fonetiğinde: d/dh/y/z karşılaşmasına çok rasge linir: (adak, adhak, azak, ayak) gibi.

Buna göre, **digamma** ile, eski grekçe **dhağ-i** tamamen türkçe «yağ-ı» (= düşman) adına mutabık gelir.

Bundan çıkan **yav** çağataycada «**harp, savaş**» manasına gelir. (Şunu da mukayese ediniz: **Yav-** (s)**av-aş**).

Türkçenin yağ-, yav- kökü Hint-Avrupa dilleri için kabul edilen **dav** köküne tetabuk eder.

Bundan başka, türkçe **yan-**, **yak-** (yağ-) köküne mukabil, aynı mana ile, grekçede birçok müştak sözlere tesadüf ediyoruz:

dhan-os (= yanacak şey, yanabilir): **dhağ-io** (= **yakıp** parlatmak), **dha-s** (izafette: **dhadhos** = meşale) v. b.

Böylece grekçe **dha** (ğ,n), türkçe **ya** (ğ,k,n) gövdeleri de birleşiyor.

*
**

Hareket, sevk ve idare mefhumu:

Lâtince (ve grekçede) **ag-** ve bazı yerde **ac-** kökü sevk etmek, gütmek, idare etmek manalarına olduğu gibi her türlü işler, hareketler icra etmek manasına da gelir. «Actor» hem çoban hem oyuncu demektir.

Türkçede **ağ-** kökü yalnız yukarıya doğru değil, hertürlü hareket anlatır: Terazî ağdı, yük ağdı, yıldız ağması, ağsak - aksak, ağman

Zaman mefhumları:

«Zaman - çağ, yaş, yaşama» mefhumları, iki diller grupunda, eskiden müşterek olduklarına kanaat getirilen köklerle ifade olunmuştur.

Lâtincede *aev-us, -um* (= zaman, süreklilik; bitmez süreklilik) şeklinde rasgeldiğimiz sözü etimoloji lügatleri birçok şekiller kabul eden mümessillerle yaklaşıtırlar. Biz burada ancak türkçede yakınlıklarını gördüğümüz şekilleri alıp gösteriyoruz:

Grekçe *aion* (= zaman, ömür, çağ), *aion* (= daima); bunlardan «*aion*» sözü «*digamma*» ile yazılan bir «*aiğon*» köküne bağlanıyor. Gotça *aiws* (= zaman, ebediyet) sözünde de aynı ses unsurlarını buluyoruz. Almanda *ewig* (= ezeli, daimi) vardır.

Sanskritçede ve Avestada *âyu* (= ömür, müddet) vardır ki tasrifte *yava, yavoi, yaos*, şekillerini alır. Keltçe mümessilleri: İrlanda dilinde: *ais* (= yaş), gall. *oes* (= yaş, ömür), *oed* (= yaş, an).

Bu kökün türkçede mümessilleri şunlardır:

- 1) Çağatay: *ödh* (Rbg.), uygurca *öt* (= zaman, an)
- 2) Uygurca: *öd-ün* (= daima), *ödü* (= muvakkat)
- 3) Bizde *öyün*, (= bir öyün yemek, bir *öyün* mektep); *övün övün* (= arasıra)
- 4) Bizde: *öy-len, öy-leyin*.
- 5) Ferhenknamede: ol *uhtun / u(h)t+un* (= o zaman)
- 6) Teleutçe: *öy* (zaman, müddet),
- 7) İbni-Mühennada: *uy* (öy) (= zaman), *uya* (= vaktile)
- 8) *uya* (Nesil, génération; Sag., Koyb.)
- 9) *Üdh, üdh lek* (D. L. T. = zaman).
- 10) **Yaş** (yk. skr. *yaos*, kelt. *ais, oes*)

■
* *

Sevmek mefhumu:

Bu mefhum lâtincede *am-o* fiilinde görülen *am*-kökü ile anlatılmaktadır. Grekçede büsbütün başka bir kökten, bu mefhumla ilişkili, yüzlerle söz türemiştir, bu da *fil*-köküdür.

Grekçede sevmek ve öpmek aynı kökle ifade olunur; *fil-eo* (= severim, dostça-), *fil-ima* (= öpüş).

Türkçe: (s)*ev* kökünün bir varyantı uygurca (s)*ep-tir*: (s)*ebük*, (= dost, sevilen), (s)*eber* (= sever) gibi.

Öp kökünün bir varyantı da «*ep-*» tir (Uygurca: *epmek* = öpmek).

Böylece (s)*ep-mek*, *ep-mek* arasında bir aynılık tasavvur edilir. (Grekçede iki mefhum aynı kökle ifade olunduğu gibi). Türkçede

vanların değil, birçok taneli şeylerin de vahidi olarak kullanılmaktadır.

Sayılarımızdan «otuz» dan başka sekiz ve dokuzun da sonları as/aş ile ilişkili görünüyor. Ot-, sek-, dok- köklerinin etimolojisini sahih olarak bulamıyoruz; «Üç» ün bir «ut-ot» kökünden gelmiş olması muhtemeldir[*]. «Sek» te ise «ek(i) -ik(i)» ile bir ilişik görülüyor. Fin-ugor dillerinin bazılarında «8» in ismi (10-2) terki binde bir sözdür: Zıryanca **kĕkyamis** = 8 (Kik = 2, -mes = 10) gibi. Burada görüyoruz ki bizim «alt-mış (-mıs), yet-miş (-mis)» teki -miş/-mis unsuru, 10 kıymetile, bu grup dillerinde de vardır.

Yine zıryancada «9» un adı **ĕk-mis**, votyakçada **uk-mis**dir. Bu unsurun finugor dillerinde delâleti «bir»dir, ve daha bütün bir unsurdan çıkmıştır (zıryanca: **ĕtek**, batyakça: **adıg**); bu sözün sonundaki **tek**, **dıg** bizim tokuz-dokuz sayısının birinci unsurudur, ve bir (tek) demektir. [**]

Trombetti, bahsettiğimiz eserde, türkçe **yedi** sayısını Hint-Avrupa dillerine ve daha başka oymaklara bağlar. Altay dillerinde yedinin şekli **yetti** ve **cetti**, Yakutçada **settedir**. Trombettiye göre bu (**sette**) p/t benzeşmesiyle eski bir **sebteden** çıkmıştır; protouralik şekil **sebte**, **sevtedir**. (Trombetti bu hükmü Budenz'in Szotar'ına göre veriyor). **Sep**, **seb** kökü Hint-Avrupa ve Samî oymak dillerinde de aynıdır; şu yakınlaştırmalara bakınız:

Lâtince: **sept** + em

Grekçe: 1) ept+a = yedi,

2) evd+o+mos = yedinci,

Sanskritçe: **sept** + a,

Ermenice: **ewt** + n,

Rusça: 1) **sem** = yedi; **sed moy** = yedinci,

Macarca: **het**, **hete-**,

Ostyakça: **tabet**

Görülüyor ki dudak p-b unsuru macarcada büsbütün kalkabiliyor, rusçada **m** oluyor. Birinci diş sesi ise grekçede aşınmıştır. Türkçede ise başta y/vokal karşılaşması vardır ki geniş mikyasta kullanılan bir fonetik hâdisesidir. Kökün sonuna gelen diş unsuru da grekçe **ev-dh** omoş, rusça **sed moy**'da görüldüğü gibi d, dh şekillerine girebili-

[*] Provaları gördüğüm sıralarda elime geçen Trombettinin kitabında hakikaten bizim üç ün eski bir üt, ot tan çıktığına ihtimal veriliyor; bu suretle Ural (Fin-ugor) dillerine bağlanıyor.

[**] Sayılarımızdan **beşin** etimolojisi için Bk. Türk dili sayı 5

(= kusur, doğrudan inhiraf etmiş iş), ağnamak (= «hayvan» yuvarlanmak), v. b. Radlotta ağmak fiilinin çagataycada «öteye gitmek» ve «mevletmek», «aşağıya sarmak» (herabneigen) manalarına da geldiğini görüyoruz. Ak-mak, lehçelerin birçoğunda cereyan etmek manasına geliyorsa da uygurcada yukarıya çıkmak demektir. Böylece türkçe ag-, ak- kökü Lâtince-Grekçe kökle birleşir. Ağa, aka (= reis, şef) müştakında ise kökün, grek-lâtin dillerinde olduğu gibi sevk, idare manasını anlattığı görülüyor.

Sayı Sistemine ait Sözcükler

Lâtince ve Romen denilen dillerde kullanılan sayılarla türkçe sayılar arasında doğrudan doğruya çarpıcı bir benzeyiş yoktur. Fakat bu aldatıcı bir görünüştür. İki grup dillerinde sayı sistemine ait yakınlıklar vardır. Romanın eski bir vahidi olan **as** sözünü türkçede muhtelif şekillerde bulabiliyoruz. İskambil oyunlarında kullanılan fransızca «as» (birli) adı eskiden lâtince kısımlara (hususile on iki kısma) ayrılan şeylerin bir tanesi, daha sora para vahidi-kıyası manasına geldiğini etimolojik lûgatlerde görüyoruz. Bundan «as» in parçalarını veya katlarını gösteren mürekkep sözcükler yapılmıştır ki «as» onların sonunda bir (-s) sesi olarak görülmektedir: Bis, tris, semis, v. b.

«As» sözünü en önce sumercede: **aş** ve **as** (= bir, birinci) olarak buluyoruz.

Buradan asıl türkçe lehçelerine geçince, uygurca **aşnu** = evvelâ, **aşnukı** = birinci (**aşnukı** ata - ilk baba, Hazreti Âdem) sözcüklerinde (ş's) farkı ile, «as» köküne tesadüf ediyoruz; mana hepsinde birdir. Bizde ise «eş» ismi vardır ki birbirine benzeyen şeylerin **herbiri** demektir; böylece eş «unité» manasından uzak değildir.

Sumerced. «on» eski bir «uşu» dan aşınmış «u» dur. (Langdon, S. 118 - Note 4). Böylece **uş** - u aşerat vahidi olur.

Otuz (otus), altmış (atmıs), yetmiş (yetmis) sayılarının sonunda gördüğümüz ıslık sesi «-s»in «aş»tan bir kalıntı (bakiye) olduğuna kani oluyoruz. «as» - «uş» vahidi on parçaya ayrıldığından bu sayılar üç on, altı on, yedi on olur. Altmış ile yetmişteki «m» in izahına gelince, bunun eski bir «b»yi temsil etmesi ihtimalden uzak değildir. Nitekim Karakırgızcada **yetpiş** = yetmiştir. O halde aşla baş karşılaşmasına imkânsız nazarıle bakmamak lâzım gelir. Böylece «baş»ın, tam vahidikıyasî (unité) manasile, (aş, eş) ile ilişkili bir etimolojisi meydana çıkmış olur; türkçenin bütün lehçelerinde baş yalnız hay-

(y)ar-, (y)ar-a-; (t)ar-; (k)ar-;
ay-, (k)ay-, (k)ay-ır-

şikillerini de alır.

Türkçede. Bu kök:

1) ar - şekliyle: ar - pa, ar - ba (araba) isimlerini vermiştir. «ar - pa» lâtince buğday (ar - via) ve ağaç (ar - bos) ile; «ar - a - ba» ve «ar - ba» da grekçe aynı manaya gelen (ar - ma) ile pek yakındır.

Lâtince ar - via ile türkçe ar - pa arasında da p/v karşılaşması ve morfolojik eklenti farkı görülüyor; argın, yorgun sıfatlarını veren ar-, yor- kökleri de emek çekmek manasile kullanılırken şimdi bazı lehcelerde unutulmuş görünüyor.

2) Türkçe (y) ar - kökünden - ak, - ağ ilâvesile silâh ve âlet mefhumu anlatıldığı gibi ay - ve kay - kökünden de ay - gıt, kay - it isimleri çıkmıştır; manaları âlet ve malzemedir. yara - mak fiili ise her türlü iş ve san'atte uygunluk manasile kullanılır, umumî surette sınaî bir mefhum anlatır.

3) Aynı kökün türkçe tar - şeklinden ise:

- 1 — tar - ığ = darı
- 2 — tarığ - lağ = tarla (mezraa)
- 3 — tarımak = ekmek (Çağ.)

sözleri çıkmıştır. Birinin manası zer'olunan şey, ikincisinin manası da zer'olunan yerdir. «(t)ar - ığ - lağ» ismi şekil itibarile de grekçe «ar - u - ra» ile tastamam mutabık gelir.

Bu kökün türkçede or -, ör -, ur - şekillerine de girdiği görülüyor; bu tiplerden yapı, örgü, inşa mefhumlarıyla ilişkili birçok sözler gelmiştir; bunlardan «örümcek» isminin grekçede «ar - ahni», lâtince «ar - ane - us » tur.

Türkçede aynı kökün er - varyantından gelmiş erdem (= sanat, hüner, hırfet) ismi de vardır. Bizde erdem yalnız fazilet manasile malûmdur; halbuki Radlofta Uygurca erdem'in birinci manası hırfet, el zanaati «Handwerk» diye gösterilmektedir; fazilet el hüneri manasından çıkmıştır. Bu sözün er - tem ve ar - tam şekilleri de vardır.

Maharet ve meleke manasına gelen «yor - dam» da bunun bir lehçevî varyantıdır. Artam/yordam nisbeti argın/yorgun gibidir.

Kar, tar kökleri için tar eki münasebeti ile verdiğimiz izaha bakınız.

Pişmek, pişirmek mefhumu (*)

Hint - Avrupa dilinde nazarî taban (base):

pekwe-, pe + k + u dur.

[*] Bu örnekler Trombettinin «Ünita di origine del binguaggio» adlı eserinden alınmıştır.

yor. Artık Türk sayı sistemi Hint-Avrupa ve daha başka diller oymaklarının sayı sisteminden uzak ve tamamen ayrı sayılabilir mi? Tâ sumercede bulunan aş, uş + u'dan lâtincede as'tan başlayan ilişik apaşıkârdır. Lat. pr-i-mus. gr. pro-tos = birinci sözlerimde i. e. pr- ve tür. bir- kökleri birleşmektedir.

Fin-ugor dillerinin Hint-Avrupa dillerine bağlanmış olduğu malûmdur, bizim onlardan ayrı olmadığımızı ispat eden her delil büyük kıymeti haizdir.

Sayı sisteminin bütün dillerde olduğu gibi bizde de heteroclite olması, sayıların sistem olarak birden teşekkül etmemiş olmasından ileri gelir; nitekim yakın zamanlara kadar en büyük sayımız «yük» ismile anlatılır iken Avrupa sisteminden milyon ve milyar ve saireyi ödünç alarak sistemi daha mahlût bir hale getirdik.

San'at mefhumları

San'at bahsinde en önce toprak ve muharebe işleri düşünülmalıdır. Bu ilkin san'atlere ait sözlerde de iki diller grubu arasında yakınlıklar çoktur.

Lâtincede ve grekçede «ar-» kökü toprak ve san'at mefhumlarını anlatmada geniş bir rol oynar.

1 — Lâtincede «ar-ma»nın manası yalnız silâh değildir; bu söz her türlü âletler ve malzeme mefhumlarını da anlatır. Grekçe «arma»nın manası ise «ar (a) ba» dır. Bunda kök (ar/ar) ve ek (-ma/-ba) tıpatıp gelir. (Kırgız ve Kazan dillerinde araba nın şekli arba dır.) Grekçe «ar-men-on» da âletler demektir.

2 — Lâtincede «ar-o» toprağı sürmek, ziraat yapmak demektir.

Grekçede de bu mefhum ar-oo fiilile anlatılır.

3 — Bu iki klâsik dilde sürülen, üstünde ziraat yapılan toprağı (yani tarlaya) aynı kökten yapılmış isimler verilir.

lât. ar-v-us

ar-v-a

gr. ar-u-ra

4 — Lâtincede umumiyetle el işi, el zanaati, «ar-s, ar-tis» söze ifade edilir.

Grekçede de «artizo»: tanzim etmek, hazırlamak; «ar-mozo»: tatbik etmek, uygun getirmek manalarını ifade eder.

5 — Lâtincede başlıca mezruattan biri olan buğdaya «ar(u)via» denildiği gibi «arbos-arbor» da ağaçtır.

* *

Türkçede bu kök doğrudan doğruya ar- olarak bulunduğu gibi,

Karanlık mefhumu

Tip: **Tan** (Tun).

HİNT - AVRUPA DİLLERİNDE

- Sanskritçe: **tam** + as = karanlık, zulmet;
tam - a, tam - ı = gece;
Lâtince: **ten** + ebre = karanlık, zulmet;
Eski İrlanda: **tem** + en = karanlık, muzlim;
Eski almanca: **dem** + ar = karanlık;
Anglosaksonca: **thimm** = karanlık, muzlim;
Eski ingilizce: **dimm** = karanlık, muzlim;
Eski islanda: **dimm - r** = karanlık, muzlim;
Letçe: **tum - st** = karardı;
tum - sa = karanlık;
Eski İslavca: **tma** (**tuma**) = karanlık; v. b.

Ural - Altay dillerinde

- Suomi [fin] dilinde: **tumma** = siyah, koyu renk;
tummene - = kararmak;
Uygurca: **tum - lık** = koyu renkte, dumanlı, (soğuk);
tum lıtmak = dumanlatmak, karartmak;
Çagatayca: **tuman** = duman, bulut;
Yakutça: » » »
Muhtelif lehçelerde: **tün** = gece (buradan **dün**);
Altayca: **tün - er -** = kararmak;
Ostyakça (Yenisey): **tün** = siyah, karanlık; v. b.

Su mefhumu

1. Tip: **Ma** (mu)

(Bu tip en çok Samî, Hami dillerde bulunur.)

HİNT - AVRUPA DİLLERİNDE

- Sanskritçe: **mu - tra -** = sidik;
va - ri = su;

- Sanskritçe: **paka-ti** = pişir-, piş-.
pak-va = olgun.
Grekçe: **peps-o** = pişirt-, pişir-.
Eski İslâvca: **pekan** = pişir; rus. **peç** = fırın, pişir,

Ural-Altay dillerinde

- Mordvince: **pi-**, **piye-** = pişir-, piş-,
pi-si = kaynar, sıcak
Ziryanca: **pös-** = sıcak, ateş gibi,
pi-z = pişmek, kaynamak.
pö-j = yavaş yavaş kızartmak,
Vogulca: **pay-t-**, **pet-** = pişir-, piş-,
Macarca: **fö-z** = pişir-, piş-,
Samoyetçe: **pi-ry-eu** = pişir-, piş-,
Yeniseyce: **fe-ri-abo** = pişmiş.
Mogolca: **buç-al**, Mançuca: **bucu** = piş-, pişir-,
Çuvaşça: **pi-z-er** = pişir-,
Yakutça: **bus-ar** = pişmek,
Uygurca: **biş-** = pişmek, kemale ermek (yemiş);
bişik, **piş-ik** = olgun (yemiş), pişmiş,
Çağatayca: **biş-**, **piş-** = pişmek,
Türkçe: **piş-mek**, **piş-ir-mek**, v. b.

Bakmak mefhumu: Tip: BAK, PAK

- Hint-Avrupa dillerinde, nazari taban: **pek-**, (s) **pek-**
Sanskritçe: **pah-ya-ti** = bak-, gör-,
Avestada: **spas-yeti** = bak-, gör-,
paş-nem = bakış,
Arnavutça: **paşe-** = görüyorum, bakıyorum.
Grekçe: **skep-tome** (spek-ten metatezle) : = dikkatle bakmak,
Lâtince: **specio** = bakmak,

Ural-Altay dillerinde

- Türkçe: **bak-**, **bek-le-**, **bek-çi**;
Çağatayca: **bak-** = dikkat etm., atfı nazar etm.;
Uygurca: **bak-**, **pak-**; **bak-la-** (= bakınmak);
bakıcı = kâhin âlim;
Kırgızca: **bak-sı**, Sartça: **bakşi** (aynı mana).
Altay dillerinde: **pak-** = bakmak, beklemek;
Çuvaşça: **pah-**, **pık-** = bakmak, **observer**;
pık-nı- = teftiş etmek;

Altay dillerinde kök: **utyu/usu**

Moğolca: **usu, usu-n** (Rad. I. **usun** Çağ; mog. **usu**);

Buryak: **oso, uha-n**;

Orhon, Uygurca: **su-b**;

(**sup, suv** «Uyg.» Rad. IV.)

Yakutça: **û**; Çağatayca: **su, suy** (izafette);

Çuvaşça: **şiva = su**;

Başka lehçelerde: **su**, (Rad. ta.): **sû, suğ, suk**;

Yıkamak mefhumu:

Türkçe: **Yu(v)-**, Yakutça: **su-y-**,

Koybalca: **çuğ-** (muzari: **çür**);

Süt mefhumu

Altayca: **üsü = ütyü**;

Kalmukça: **üsün**, Mogolca: **sü, sün**;

Yakutça: **üt**;

Türkçe: **süt**.

Not: Türk lehçelerinde su, nem, nehir, göl v. b. anlatan kök ve sözler ayrı bir makale olarak tarafımdan neşrolunmuştur. (Bak Türk Dili sayı 5)

GENİŞ BİR "SES - ÇEM,, MUADELESİ

Türkçenin diyalektal fonetiği içinde yaptığımız deşistirmelerden elde ettiğimiz birçok ses-çem serileri ve ses-çem muadeleleri arasında bir tanesi, seslerinin mukavemetli ve anlattığı mefhumun teferruata istidatlı olmasından dolayı, geniş bir alanı haizdir. Türkçemizden ve müteaddit Türk lehçesinden alınmış örneklere istinaden, bu muadelenin iki tarafını şu suretle tesbit ediyoruz:

a) Ses tarafı:

Damak sesi (k-g-h; sıfır) + vokal + dudak sesi (p-b-m-f-v)

b) Mana tarafı:

Kap, kav, kavramak, kofluk, boşluk, ihtiva... kavramı ve teferruatı.

Muadelenin ses tarafındaki seslerden teşekkül etmiş bir hece ile başlayan sözlerden bir çoğunun (hepsinin değil) manası mana tarafındaki formüle tevafuk etmektedir. Her türlü zarflar, mahfazalar, meskenler; kısmen veya tamamen kaplıyan, kapayan, kavrayan, kuşatan, saran şeyler; bunların fiilleri, âletleri; içi boş veya kesafeti az şeyler; korumak, ihata etmek, ele geçirmek, avlamak fiil,

Grekçe :	mi-ai-no = kirletmek (işemek, kan bulaştırmak v. b.);	
	mad-aso = yıkanmak, banyo etmek, ıslanmak ;	
Eski İslavca :	mı yan = yıkamak ;	
Lâtince :	ma-re	} = Deniz
Galce :	mo-re	
Eski İrlanda :	mu-ir	
Gotça :	ma-ri	
	ma-rei	
Eski İslavca :	mor-ye	

URAL - ALTAY DİLLERİNDE

Moğolca :	(o) mo = göl ;
Tunguzca :	mu, muya = su ;
Mançu :	mu-ke = su ;
Japonca :	(u) mi , = deniz, (a) me = yağmur ;
Türk lehçelerinde :	(yağ) mur , (ça) mur (birçok lehçede; = yağmur);
	müren, muran (Uyg. Oğ. Moğ.) = su, dere ;
	Murat, Furat nehir adları da bu köktendir.

2. Tip: WAD (Wed, Wod), UD

HİNT - AVRUPA DİLLERİNDE

Sanskritçe :	udan- , uda-ka- = su;
	ut-sa = kaynak ;
Frigi dili :	vedhu = su ;
Grekçe :	udh-or = su ;
Arnavutça :	uye = su ;
Lâtince :	unda , Gotça : Wato ;
Eski İslâvca :	vod-a = su ;
İngilizce :	wet = ıslak .

URAL - ALTAY DİLLERİNDE

Suomi [fin] :	vesi (izafette: ved-en) = su ;
Estonca :	vezi , Mordvince : ved, vedy ;
Çeremişçe :	vüt, vit ; Macarca : viz, ve ügi = su ;
Estonca :	udju = ince ince yağmak ;
Samoyetçe :	Wit = su ; Ostyakça : üt, öt = su ;

(= kapanmak), gömmek, kabarmak, gebermek (= şişmek), kavzamak (= saklamak; Muğla, Kula; d. f.), v. b.

B. MUADELENİN TÜRKİYE DIŞARISINDAKİ TÜRK LEHÇELERİNE TATBİKİ

Bu fonetik ve semantik muadelesini Türkiye haricindeki türkçelerden alınmış sayısız örneklerle teyit edebiliriz.

Bunların birkaçı şunlardır (Radlof Lûgati, cilt 2):

Kelime	Lehçesi (veya lûgati)	Manası
kap	Alt., Tel., Leb.	çuval, torba gibi zarflar; mahfazalar
»	Şor., Sag., Koyb.,	Kavuk
»	Kaç., Küer.	kabuk (fasulye v. b. kabuğu)
kapmak	Krm., Kır., K.kir. Kaz., Tob.	kapmak, tutmak (el ile); — (ağızla) kapmak, ısırarak
kapa	Çağ.	kafa
kapa-mak	Osm., Krm.	kapamak, üstünü örtmek, tıkamak; kuşatmak, muhasara etmek; — hapsetmek.
kapagan	Çağ.	kapıcı, ısırıcı vahşi (hayvan)
kaparmak	Tar.	örtmek, sarmak; kabarmak
kaparmak	Ş. S.	şişmek
kapik	Çağ.	mestur, sarılı, kapalı
kapuk	Çağ.	kapı
kapuk	P. d.C.	kabuk; mahfaza
kaburcuk	P. d.C.	balık pulları
kabuzag	Çağ.	örtü, sarmağa mahsus şey; kabuk
Kapgamak	Çağ.	ihata etmek, muhasara etmek, kaplamak, etrafını çevirmek.
kapkak	Çağ.	kapak, örtü, (sargı)
kapkan	Sag., Koyb. Kaç. Kaz.	kapan
kapkas	Kaz., Bar.	kapak
kapkı	Orhon	torbada, çuvalda saklı şey
kapkın	Kaz.	kapan
kapkar	Kumd.	melce, çatı, hangar, bir nevi kulübe
kapkıs	Sag.	tutacak yer, (tava sapı) kulp

âlet ve vasıtaları, v. b. ifade eden sözlerin birçoğunu bu muadelenin her iki tarafına müspet surette uygun buluyoruz. Tabii, anlatmış olduğumuz sebeplerden, rivazi bir kat'ilikle, bu muadelenin ses formülüne uygun bütün dil işaretlerinin mana formülüne de uygun gelmesi beklenemez ve böyle bir iddiada kimse bulunamaz.

Bu nokta açıkça anlaşıldıktan sonra, ileri sürdüğümüz geniş ses-çem muadelesini ispat edecek örnekleri verelim.

A. BİZİM TÜRKÇEDE

1. Zarflar, mahfazalar, libaslar, kısmen veya tamamen **kapayan, kaplayan şeyler, meskenler, etrafı çevrilmiş şeyler:**

Kap, kapak, kapı, kabuk, kapçık (çiçek, dane kapsulu); kapsa, kapsamak ve kapsağı (= parmaklık kapı; İçel, Manavgat, Ermenak, Develi, Çanakkale; d. f.), kapsak (= çamaşır sepeti; Nazilli, Turgutlu, İzmir, Kütahya d. f.), kapuz-kapız (= sık orman, uçurumlarla muhat vadi; Manisa, Dört Yol, Muğla, İçel, Burdur, Yalvaç, Denizli; d. f.), kabak (= bir zarf şeklinde malûm yemiş), kabak (= alın, başın ön tarafı: zarfa müşabih), kapırcık (= tohumu saran kapsul), kaburga (= gövdeyi kaplıyan kemik kafes); kav, hav (= ağaç kabuğu, tüy, yılan gömleği, v. b.), kaval (= içi boş şey: düdük, kemik), kavanoz, kavuk, kavun (= kabak gibi, zarfa benzer yemiş); kavcar, kavız (= buğday, darı kabuğu; Konya, Bilecik, İçel, Sandıklı; d. f.), kavuz (= içi boş dane; Sinop, Çankırı, Zile, Afyon; d. f.), kavhaz-kavkaz (= içi boş, kocaman, hafif şey; d. f.); kavsara, kavsıra (= örülü sepet; Ankara, Ayaş, İncesu, Kayseri, Kavaklı, Çubuk, Eskişehir, Denizli, Söğüt; d. f.); kemiş (içi boş şey), kovan, kovuk, kobuz, kepenk (= dükkân kapısı); kepenek (çoban abası), kebe (malûm libas, aba; Denizli, Keskin, Karahisar, Gaziantep, Karaman, Sivas, Osmaniye, Ergani, Fethiye, Ordu, Koyna; d. f.), kepçe, kepez (= balık yuvası; Ordu, d. f.), kaftan, kafa, kevel (= kebe, aba, gocuk; Erzurum), kevse (= bardak; Karadeniz Ereğlisi, d. f.), küp, köpük, küf (üstü örten şeyler), küfe, gemi, gömü (define), gebe, kaba, kabarık, kabarcık, gevrek, kepek; hapaz, apaz, avuç; v. b.

2 — Bu mefhumu anlatan fiiller:

Kapamak, kaplamak, kapmak, kavramak, kamanmak

Kelime	Lehçesi (veya lûgati)	Manası
Gebre	B. d. M.	torba (at takımlarını muhafazaya mahsus).
kep	Leb., Şor.	elbise; yılan derisi.
kepen	Tar.	kefen.
kepez	Tar.	kafes.
keplemek	Bar.	sıkı tutmak.
köpmek	Alt., Tel., Kır. Şor.	şişmek, köpürmek; gömülmek.
köpkük	Tel.	şiş, çiban.
kebe	Toh., Leb., Şor.	kayık (muk: gemi-geme, keme).
kepenk	K. kır.	keçe, aba, elbise; kebe, kepenek.
kebik	Kar. L.	köpük.
kevek	Çağ.	boş, kof.
kevürke	Çağ.	bavul, sandık.

Bu sistem altında (kam -, kem -, gev -, kev -) heceleri takip edilmiş olsa istenildiği kadar örnek daha bulunur. Daha fazla misal istiyenler için Radlofun lûgatine müracaat etmek mümkündür [1].

C. MUADELENİN FARŞÇAYA TATBİKİ

Şimdi de Türk lehçelerinin dışarısına çıkalım. Evvelâ Türk âleminin en yakın komşusu İrana girelim.

Bu muadeleyi Farşçaya tatbik için «Burhanı-katı»ı kullandık. Bulduğumuz örneklerin birkaçı şunlardır:

Kab-ul, kap-ul	= duvarı yağmurdan saklamak için üzerine konan örtü: saçak;
kab-a	= kaftan, kapama; gök kubbesi;
kam-ha	= kamış (bir nevi);
kav-ara	= yaka oyuğu;
kav-sa	= ebe kuşağı, yağmur kuşağı (kavsi-kuzah);
kâb-ük	= yuva;
kâb-ite	= göz (oyumu);
kâb-iden	= kazmak (oyuk açmak);
kâv-iden	= kazmak (oyuk açmak);

[1] Kısaltmalar: Alt. = Altay, Tel. = Teleut, Leb. = Lebedi, Sag. = Sağay, Koyb. = Koyabal, Kç. = Kaçın, Krm. = Kırım, Kır. = Kırgız, K.kır. = Karakırgız, Kaz. = Kazan, Tob. = Tobul, Çağ. = Çağatay, Tar. = Tarañçı, Ş. S. = Şeyh Süleyman lûgati, P. d. C. = Courteille, Pavet de B. d. M. = Barbier de Meynard, Kar. = Karayım, Bar. = Baraba

Kelime	Lebçesi veya lügatı	Mânası
kaplav	Kar. T.	örtü
kaptol	Tel., Bar., Kır. (Ş. S.)	(1) kaftan, (2) çit
kaptırmak	Tel., Alt., Kır., Kaz.	tutturmak (elbiseyi düğmelemek)
kaptırğa	Alt., Tel., Kaz.	(barut, fişek koymağa mahsus) mahfaza. (kurşunları muhafazaya mahsus) deri- den torba;
kaptırma	Alt., Tel., Kaz.	bir nevi düğmeler.
kaptürgay	Çağ.	çuval; çanta, v. b.
kapçak	Çağ.	büyük bir kanca
kapçık	Tel., Kaz., Kç.	küçük torba, kese;
kapsa	Kom.	sandık, çekmece
kapsamak	Tar. Tob. Tel., Sag., Ça.	ihata etmek, muhasara etmek, kuşatmak, sarmak;
kapsalmak	Tar.	ihata edilmiş, duvarla kuşatılmış olmak.
kapsırmak	Alt.	tamamen ihata etmek.
kaba	Şor. Sağ.	1) kav (ateş yakmağa mahsus şey); 2) bal gömecindeki hücreler (delikler) 3) Deriden kürk.
kabak	Soy., Çağ.	göz kapağı, v. b.
kabamak	Çağ.	tutmak; ihata, muhasara etmek, tıka- mak.
kabaylamak	Tel.	çocuğu yatırmak için kundağa sarmak.
kabak	Tar.	boş, kof.
kabağan	Şor.	ısıricı (köpek v. b.)
kabarmak	Krm. Kaz.	şişmek.
kabalmak	Çağ.	kapanmak, muhasara edilmek.
kabırılçak	Şor. V.	içi oyuk (kof).
kabırcak	Tel.	kabuk, koza, midye kabukları..
kabu	Tel.	ağ (balıkığı; tutmak âleti).
kavur	Çağ.	esassız, mânasız (boş söz).
kavuş	Çağ.	kuşak, kemer.
kopga	Çağ.	koğa.
kopur	Çağ.	kap, tas, kâse; oyuk yer, v. b.
kopuz	Çağ.	karpuz; b. n. saz.
kovlamak	Tar.	kuyu kazmak,

	capio filine bağlıyorlar). Kelt menşeli olmasına ihtimal veriliyor. Muk:
Y. İr. (Keltçe)	cabân = aynı mana.
Kymr. (Keltçe)	caban » »
Gr.	kapani = yemlik ; Thess. araba, araba sandığı;
Or. Al.	kobel ... kök geup - (= kemerli olmak).
Skr.	Kupini = balık ağı.
Lât.	Capio = kavramak, el ile tutmak ; Er. Meil : istiap etmek fikrinin inzımmiyle. Muk:
Skr.	Kapati = iki avuc dolusu : yk. türkçe hapaz .
İdg.	Kap = kavramak, tutmak.
Lât.	Camera = kemerli çatı, kemer: voûte, gemi köprüsü. Muk :
Gr.	Kamara = kemer, voûte.
Lât.	Camurus = eğrilmiş, kambur (yabancı olması muhtemel).
Lât.	Gabata = kavata, büyük çanak ; (menşei yabancı) Muk :
Y. Gr.	Gavatha = aynı mana.
Roman	Gavta = avurt.
Erm.	Kop = sargı, bağ.
Gr. (dorien)	Kapos-kipos = etrafı çevrilmiş bahçe v. b.
Skr.	Capak = kemer, yay.
Lât.	Captivus = tutsak.

□
* *

Lât.	Capillus = saç ; ağaç kavı ; vücudu hususile başı kaplıyan, örten kıllar. (Bu kelime iptida «collectif» ve cemisiz olarak kullanılmış : bütün türkçe çeşit adları gibi ; etimologisi güç izah ediliyor, halbuki bize göre gerek bu gerek baş manasına gelen caput türkçe «kap» ile aynı etimolojiye maliktir).
Lât.	Capis = kulplu bir nevi kap, vazo. (Eskiler bunu da capio fiiline bağlarlar. Bize göre bu ad doğrudan doğruya türkçe «kap» tır, lâtinceye bir sonek ilâvesile geçmiştir).

kâf-ten	= kazmak (oyuk açmak);
kev-erk	= keçi boynuzu ;
kev-el	= koyun derisinden gocuk
kev-ende	= çuval, torba (bir nevi) ;
kev-is	= kap (yoğurt kabı) ;
kef	= köpük ;
kef-çe	= kepçe ;
kef-iz	= ölçek, kile (bir zarf) ;
kev-a	= küfe (bir nevi) ;
kev-az	= bardak (bir nevi) ;
kâv-âk (-ek)	= kovuk, kof şey ;
kâv-erk	= yuva ;
kâv-uk	= yuva ;
keb	= avurt ;
kéb-are	= sepet ; kefe ; toprak kap ; arı gömeci (zarflar) ;
keb-k	= el ayası (avuç) ;
keb-el	= bir nevi gocuk ;
keb-içe	= bir nevi kaşık ;
küb-e	= davul (bir nevi) ; yayık (bir zarf) ;
kûv-ar	= küfe ;
kûv-are	= kavanoz, v. b.... v. b.

Ç. MUADELENİN LÂTİNCEYE VE BUNUN VASİTASİLE HİNT-AVRUPA DİLLERİNE TATBİKİ

1) Kullanılan lûgatler :

A. Walde, Hofmann tarafından üçüncü tabı : Lateinisches Etymologisches Wörterbuch.

2) Ernout, Meillet : Dictionnaire étymologique de la langue latine.

Kısaltmalar :

Lât. = lâtince, Gr. = Grekçe, Lit. = lituanca

Kymr. = Kimrik, Y. = Yeni, Ang. = anglosaksonca

İr. = İrlanda, Or. = Orta,

Al. = almanca, Skr. = Sanskritçe

İdg. = Hint - germenice, Yu. = Yukarı, E. = eski

Erm. = ermenice, Muk. = Mukayese ediniz.

Bret. = bretonca.

Er. Meil. = Ernout- Meillet lûgati ; Yk. = yaklaştırınız.

Önekler :

Lât.

Capanna (= kulübe; menşei tahkik edilememiş;

Er. Meil. bu kelimenin yabancı olduğuna hükme-
diyor.

••

Lât. **Cavcum** = bardak, su içecek kap; (muhakkak yabancı söz.)

Muk.

Gr. **Kavka, kavkion, kavki, kavkalion** (= aynı mana.)

Or. İr. (Keltçe) **Cuah** (= bardak)

Türkçe **koğa** doğrudan doğruya buna yaklaşıp. (Kova, kofa telâffuzlarına dikkat).

Hofmann, uzak düşmek üzere, **kouk** - ve **kevk** - köklerini anıyor. Bunlar türkçe **kov-uk, kev-ük** gövdelerine tetabuk ederler.

Lât. **Cavus** = kof, içi boş. (Türkçe kavuk, sidik kavuğu, kovuk ile doğrudan doğruya mukayese olunabilir.)

Mağara demek olan **cavernae** bu kökten -er ve -na soneklerle teşekkül etmiştir.

Muk:

Gr. **Kooi** (= yer oyukları). Hofmann **covos** gövdesini anıyor.

Or. ir. **Cûa** (= kof, kovuk)

Bret. **Keo** (= mağara)

Kymr. (Keltçe) **Gogof** (= kovuk; -gof unsuru kof ile çok yakın.)

Lât. **Coma** (= saç, başı örten şey; ağaç yaprakları.)

Muk:

Gr. **Komi** (aynı mana).

Lât **Copula** (= sargı, bağ; rabıta)

Lât. **Cibus** (ilk manası: erzak torbası, zembil; buradan erzak); Muk.:

Gr. **Kivos, kivotion, kivisis** (= heybe, kutu); v. b. (Menşei meçhul).

Lât. **Coop-rire** = kapamak, örtmek; (italyanca: **cop-rire**, ispanyolca **cubrir**, v. b. v. b.)

Avrupanın bugünkü lisanlarına da muadeleyi tatbik etmiş olsak herbirinde onavlarla (aşerat ile) müsbet cevaplar bulabiliriz. Örnek olarak Fransızcaya tatbik edelim:

Caban (= bir nevi kaput), ispanyolcası: **gaban** (yabancı söz).

Cabane (provansal **cabuna**) = kulübe.

Lât. **Cappa** = kiliseye mahsus bir nevi manto; Yk. kebe, kepenek, kaptan, kapama.

E. Yü. Al. **Kappa** (= kukuletalı manto; lâtineden alınmış).
Başka dillerde mütekabilleri:

Ang.: Cæppe, **lituanca:** kâpe, **y. gr.** kappa, kapa, (Lûgatler bunu da **caputa** ulaştırıyorlar, halbuki «caput» un da etimologisi tür. «kap» köküne varır.)

Lât. **Capsa** (= b. n. kutu, sandık; bu kelimedeki so- nek dahi türkçedir. Koman dilinde **kapsa** ay- nen, lâtincede olduğu gibi, sandık ve çekmece demektir. Anadoluda, İçelde, **kapsa** kelimesi par- maklık bahçe, avlu kapısı demektir; Türkçe ile müşterek olan bu şekil büyük dikkate lâyıktır.)

Lât. **Capulus** = 1) sap, kabza (âletlere, silâhlara mah- sus); 2) tabut; (bunu da **capio** fiiline bağliyor- lar; bu fiil de türkçe **kap-** (= kavramak köküne merbuttur.)

Muk.:

Gr. **Kopi** = sap: «manche» (o mega ile dir; türkçenin **a** vokaline yakın).

Lât. **Capys** = kapıcı bir kuş, doğan; türkçede yırtıcı hayvanlara **kapıcı**, **kapkan** denildiği gibi aynı kökten **kaplan** da vardır. Şekle gelince, «-iz» le teşkil edilmiş türkçe isimler pek çoktur. (Anadoluda, İçel, Burdur mıntakasında, «kapız» sözü her ta- raftan yüksek kayalarla kaplanan, insanı içinde hapseden vadi ve sık orman manasile kullanılır.) Bu kelimenin menşei Etrüsk olarak gösteriliyor. Bu kelime Homer'de vardır.

Lât. **Caput** (= baş; tafsilâtı görülmüştür.)

Lât. **Cavea** (= çubuklardan yapılmış kafes; kovan; çevirip koruyan birçok şeyler.)

MUADELENİN ARAPÇAYA TATBİKİ

Kullanılan Lûgat:

Elferaidü - d - dürriye - J. B. Belot (Beyruth)

a. H - b konsonlarile başlayan kökler ve müştakları:

- 1) **Hubb** = büyük desti, küp
- 2) **Habeb ve habâp** = kab + ar + cık (su kabarcığı)
- 3) **Hiber** = b. n. libas
- 4) **Habese** = bir şeyi bir şeyle kaplamak, sarmak; hapsetmek.
- 5) **Habek** = sıkı bağlamak, sarmak
- 6) **Hubket** = kuşak, sargı, kayış
- 7) **Habel** = ağ ile yakalamak, gebe kalmak
- 8) **Habl** = ip (sargı)
- 9) **Hibaet** = ağ, tuzak
- 10) **Hublâ** = gebe
- 11) **Hubvet** = elbise (bürünülen b. n. elbise)

b. H - f konsonlarile başlayan kökler ve müştakları:

- 12) **Haff** = bir şeyin etrafını sarmak; bir çit çevirmek; tıraş etmek
- 13) **Hâffet** = her yandan saran
- 14) **Mihaffet** = kadınların binmesine mahsus etrafı kapalı taht
- 15) **Hafr** = kazmak, oyuk açmak (excaver)
- 16) **Hufret** = çukur, delik
- 17) **Hafîr v. b.** = mezar (çukur)
- 18) **Hafs** = sepet (kuyuculukta, meşinden)
- 19) **Hıfz** = ezber etmek (zihnine içine almak); saklamak.
- 20) **Hafnet** = hapaz (bir apaz miktarı)

c. H - m konsonlarile başlayan kökler ve müştakları:

- 21) **Hammem** = yüzü tüylenmek, derisi tüylenmek, yeryüzü nebatla örtülmek
- 22) **Haml** = gebe olmak
- 23) **Himalet** = kuşak, kemer (kılıcın asıldığı kayış)
- 24) **Mahmil** = (üzüm) sepeti; teskere

ç. H - v konsonlarile başlayan kökler:

- 25) **Havz** = çit ile çevrilmiş yer
- 26) **Havs** = ağıl, avlu, kümes
- 27) **Havsâl (at)** = kursak

- Câble** = kalın ip; lâtince: capulum = bir nevi kalın ip.
Caboche = koca kafa; (menşei meçhul).
Cabus = baş bağlamış kelem, lâhana.
Camail (provensal: capmail) = baş zırhı, başlıklı bir libas.
Camarade (oda manasına gelen cameradan; odaşık man.).
Camerier, cameriste = kamarot (her ikisi camera dan).
Cape = başlıklı manto.
Capeline = baş zırhı.
Capitaine (lâtince caput = baş tan) askerî baş, reis.
Capital (lâtince caput = baş tan) sermaye.
Capitation = adam başına vergi (lâtince caput tan).
Capitulaire (chapitre'den = kitabın veya kilisenin başlı kısımlarının herbiri.)
Capote = kaput; cape'in tasgiri (bir nevi libas).
Capsule (italyanca capsula = kutu, dan).
Capter, captation = ele geçirmek, ele geçirme; (kapmak işinin bir nev'i).
Captif, captivité, captiver = tutsak, -lık, -etmek
Capture = kapılan şey; (lât. capere = ele geçirmek).
Cave = oyuk, kovuk, hendek, mahzen: (cavus'tan)
Caverne = mağara, (cavus'tan); v. b.

Fransızcada c yerine ch sesinin kullanıldığı görülüyor; bu ch in menşei eski bir c dir.

Örnekler:

- Chabler** = iple bağlamak.
Chambre (lât. camera = kemerli tavan, grekçe kamara = kemer) = oda.
Chapeau = başörtüsü, şapka.
Chapelle = chape - cappa denilen rahip elbisesinin saklandığı yer; kilise.
Chapitre = kitabın başlı kısımları; başlar; meclisi (kilise teşkilâtında).
Cheveu (lât. cappillus, bu da caput'dan); = başı örten saç; (Muk. Türkçe: kav, hav) v. b. v. b.

- 58) **Ghaben** = saklamak ; doldurmak
59) **Ghabiye** = saklı olmak
60) **Ghabba** = saklamak
61) **Ghafere** = örtmek, kapamak
62) **Ghafr** = hav (bir kumaşın havı), ince tüyler
63) **Ghafaret** = başörtüsü
64) **Ghaffaret** = kaftan (papazlara mahsus)
65) **Mighfer** = baş zırhı
66) **Ghaffele** = örtmek, yaşmaklamak
67) **Ghamm** = örtmek, kapamak
68) **Ghumme** = örtülü, kapalı olmak
69) **Ghamam v. b.** = bulut
70) **Ghimamet** = kukulete (başı örten şey)
71) **Ghamede ve aghmede** = örtmek, saklamak, bir şeyi kınına sokmak
72) **Ghimd ve Maghmed** = kın
73) **Ghimar** = kupa, fincan
74) **Ghamt** = çukur, alçak yer
75) **Gğammaka** = derin çukur kazmak
Ghamîk, Ğamîk = derin
76) **Ghaml** = örtmek (birini)
77) **Ghamn** = gömülmek (toprağa)
78) **Ghama** = örtmek (evin üstünü)
79) **Ghima** = damı örten şey, çatı
80) **Ghâr, Ghavr, Maghâr** = çukur, oyuk, mağara
81) **Ghayab** = kabir

g. **K-b** ile başlayan sözler:

- 82) **Kav'eb** = büyük hacimde kap
83) **Kabbebe** = kubbeli olmak
Kubbe
84) **Kabb** = baş, reis
85) **Kabere** = gömmek
86) **Kabr** = sin, mezar
87) **Kabs** = (parmak uçlarile)almak
88) **Kabsa** = bir tutam
89) **Kabaza** = yakalamak, el ile tutmak, sıkmak
90) **Kabz** = kavrama
91) **Kabza** = bir apaz; kabza

- 28) **Havvata (ibata)** = bir şeyin her tarafını bir duvar, bir çitle çevirmek, ihata
29) **Hait** = duvar
30) **Havt** = kemer (meşinden)
31) **Havk** = kucaklamak, sarmak
32) **Havl, havali** = etraf
(**havl** bir yıl manasını da ifade eder; bütün mevsimleri ihata eden zaman telâkkisi ile)
33) **Hava (ibtiva)** = içine almak, ihtiva etmek
34) **Haviyye** = su haznesi
35) **Hûran, hiyran** = su haznesi; (etraflı çevrilmiş) bahçe

d. **Kh - b** konsonlarla başlayan sözcükler :

- 36) **Khubb** = kabuk (ağaç kabuğu, kav)
37) **Khabiet** = gizli şey
38) **Khâbi'et** = küp
39) **Makhba (yet)** = gömü, define
40) **Khabra** = harar, büyük çuval
41) **Khaber** = kavranılan, öğrenilen şey (manevi telâkki ile kavramak mefhumu; tecribî ilme de denir)
42) **Khubaset** = şikâr, ganimet (ele geçirilen şey telâkkisi)

e. **Kh - m, Kh - v** konsonlarla başlayanlar :

- 43) **Khimm** = (etraflı çevrilmiş) ağaçsız bahçe
44) **Khum** = tavuk kafesi (kümes ile Muk.)
45) **Khamere** = örtmek, saklamak
46) **Khammere** = yüzünü yaşmakla örtmek
47) **Khamas** = acıkmak, boş olmak (karın)
48) **Khamlet ve Khamîl** = elbise (b. n.) veya yaygı
49) **Khamîlet** = sık ağaçlık, bitkilerle örtülü arazi
50) **Khâvet** = elbise (b. n. meşinden). (bal) tulumu
51) **Khava** = boş olmak (ev. karın)
52) **Khâv (in)** = boş
53) **Khiyset** = in (arşınlar ini)
54) **Mukhayyes** = mahpes
55) **Khayt** = iplik
56) **Khaymet** = çadır, kemerli çardak, beşik

f. **Gh - b, Gh - f, Gh - m, Gh - v, Gh - y** ile başlayanlar :

- 57) **Ghubar** = yeri örten toz

- 130) **Kefere** = örtmek, kapamak
131) **Kefr** = mezar
132) **Kefer** = hurma çiçeğinin kılıfı, zarfı
133) **Kevafir** = küpler
133) **Kibas** = mayo; çocuk bezleri
135) **Kefene** = sarmak (ölüyü bir kefene)
136) **Kümm** = kol (yen)
137) **Kümmet** = takke
138) **Kimm** = çiçek ke'si, kılıfı
139) **Kemere** = örtmek; sarmak; kaplamak
140) **Kemen** = pusu, gizlenme yeri
Mekmen
141) **Kema** = saklamak, gizlemek
142) **Kûb** = kupa, fincan
143) **Küvare** = kovan
144) **Mikver** = sarık
V. b., v. b.
-

- 92) Kabaa = başını saklamak, bürümek
93) Kubu' = kukulete (başı örten elbise kısmı)
94) Kabele (kabul, ki-bâle) = almak (çocuğu), bir teklifi kabul
95) Kıbal = kayış (çarık bağı)
96) Kaba' = manto (b. n.)
97) Kub'a = çiçek ke'si
98) Kuffe = küfe, sepet
99) Kafir = kovan
100) Kaffûr = hurma çiçeğinin kapsülü, kılıfı
101) Kaffûret = büyük sepet
102) Kafiz = b. n. kile (hububat için)
103) Kuffaz = b. n. eldiven
104) Kaf'at = sepet
105) Kuffaat = tuzak
106) Kaf = kapamak, saklamak
107) Kamûs = büyük deniz, muhit
108) Kamis = gömlek
109) Kamata = sarmak, kundaklamak (çocuğu)
110) Kımat = sargı, kundak
111) Kımtar = çekmece, bukağı
112) Kum'al = karnı büyük tencere, kap
113) Kam'ül = büyük kupa
114) Kumkul = b. n. kadeh, şişe
115) Kava' = (karın) boş olmak, açlık
116) Ke's (Keys) = kupa, bardak
117) Kubbe = yumak (iplik)
118) Kebab = ağ
119) Keber = davul
120) Keps = muhasara etm. kuşatmak; bürünmek
121) Kebeşe = avuçlamak
122) Kibel = bağ, zincir
123) Kâbul = avcı ağı
124) Kûban = haşa (at örtüsü)
125) Kübvet = küçük kutu (tütsü için)
126) Keff = avuç, aya
127) Kiffet = avcı ağı
128) Keft, Kift = küçük tencere
129) Kefit = çuval, torba

I. Vokallerin karşılaşması

Vokallerin karşılaşmaları üç türdür: 1. ön-art, 2. geniş-dar, 3. diş-dudak karşılaşmaları.

Vokallerin karşılaşması demek aynı sözün iki yerde veya aynı kökün iki ve daha çok sözde iki, üç türlü vokal ile telâffuz olunması demektir. Meselâ Orhon kitabelerinde «alttaki» manasile «asra» sözünü ve eskiden Arap harflerinin «altına» konan «esre» harekesinin ismini birbiriyle karşılaştırsak aynı sözün iki telâffuzunu tesbit ederiz. Bu bir ön-art karşılaşmasıdır; yani «esre»deki «e»ler ağzın ön, «asra»daki «a»lar art tarafından telâffuz edilir, (hafif vokaller önden, sakil vokaller arttan telâffuz edilenlerdir).

Cop, çibik, çubuk, sebik; su, sıvık, savak, ıslak gibi sözlerde ise kökler türlü vokallerle söylenmektedir.

Geniş-dar karşılaşmasında «e» ile «i», «a» ile «ı», «o» ile «ö», «u» ile «ü» karşılaşır.

Diş-dudak karşılaşmasında ise «e» ile «ö», «a» ile «o», «i» ile «ü», «ı» ile «u» karşılaşır.

Bunlara dair istenildiği kadar örnekler getirilebilir. Fazla yer ve zaman almamak için her türüsünden birkaç misal ile iktifa ediyoruz:

1. Vokallerin ön-art karşılaşmasına dair örnekler:

Eke/aka, ağa; isi (kaz-)/ıssı = sıcak;

eçi (kaz-)/açı, acı; eğir (kaz-)/ağır;

keye (az-)/kaya; yüksek/yukarı, köz/kor v. b.

Son misaller aynı lehçede aynı kökün iki müştak sözde iki türlü okunabildiğini gösterir. Anadoluda akıllı ve hoşsohbet manasına gelen **eke** ile **aka**, **ağa** da böyledir. (Bu misaller ve binlerle benzerleri lehçelerin müşterek bir dil içinde karışabildiğine delâlet eder).

2. Vokallerin geniş-dar karşılaşmasına dair örnekler:

El/il, evmek/ivmek, erte/irte, boğaz/buğaz, otmak (ezmek, vurmak)/utmak (= yenmek - Alt. Uyg. v. s.), kime (Çağ-)/gemi, yepmek/ipmek (= yel yepmek, esmek; Tara, Kûr.) v. b.

3. Vokallerin diş-dudak karşılaşmasına dair:

Öksük (Çağ-)/eksik, irge (Çağ-)/ördek, ümük/imik (= boğaz; d. f.), bükmek/eğmek/ekmek (Uyg.), tapan (= kürevî, üstüvanî d. f.)/top-topaç, tank kalmak (Çağ-)/donakalmak, enik/enük, evin/evün (dane), av/ov-ô (Tar.); üşümek/işimek (Karaim), adım/oda (çuvaşça); çong (Çağ-) çan /çingirak; suruk (Çağ-)/sırık, intmek (Çağ-)/yontmak, v. b.

ZEYL

TÜRKÇENİN DİYALEKTAL FONETİĞİ ÜZERİNE KÜÇÜK BİR DENEME

MEVZUA GİRİŞ

Gösterdiğimiz sıra sıra örneklerde sübjektif takdirin fazla yer tuttuğuna hükmedenler olabilir. Hele: «Türkçenin lehçeleri arasındaki ses karşılaşmaları ve ses değişimleri muayyen kaidelere tâbi değil midir? Bu kaideler Türk lehçeleri grubu ile Hint-Avrupa dilleri grubu arasında da aynile veya bazı farklarda cari midir?» sualleri sorulabilir.

Şimdiye kadar bizde bu mevzular hakkında ve bir metot altında araştırma ve değiştirme yapılmamıştır. Bazı Türk lehçelerinin fonetiğini tetkik eden Radlofun eseri de tamamlanmağa ve lehçeler arası fonetiğin karşılaşma hâdiseleri tebarüz ettirilmeğe ve son buluşlara göre terkip edilmeğe muhtaçtır. Bu büyük çalışmalara bundan sonra girişilerek az zamanda bütün gerekli (zarurî) değiştirmeler başarılabilir. Bununlabeleder şimdi de bol örneklerle türkçenin diyalektal fonetiği hakkında okuyuculara geniş, sağlam bir kavram vermek mümkündür. Türk lehçeleri arasında **vokal/y/s/c** karşılaşmaları bulunduğu, hatta buna dayanan bir tasnifin yapılmış olduğu malûmdur; ancak bizim asıl ehemmiyet verdiğimiz hâdiseler **sporadik** (serpme) ve müstesna gibi görünen hâdiselerdir.

Burada topladığımız örnekler çok eksik olduktan başka **sistematize** de edilmemiştir. Bu işim ikmalî için ileride daha fazla zaman ve daha iyi organize edilmiş bir çalışma usulü bulmak lâzımgelecektir. Bu kısa bilgiler ancak bir başlangıç teşkil edecektir.

Son aylarda gerek derleme fişlerini, gerek Radlofun büyük lûgatini Divanı-Lûgati-t- Türk ve daha bazı ana eserleri tetkik ederek elde ettiğimiz örneklere göre bu fonetik hâdiselerini başlıca dört bölüğe ayırıyoruz:

- a. Vokallerin karşılaşmaları;
- b. Kökün başında konsonların karşılaşmaları;
- c. Sözüün içinde ve sonunda konsonların değişme ve karşılaşmaları;
- ç. Mürekkep seslerin çözülmesi.

edildiği anlaşılınca sakar sözünde ak'ı sezmeğe başlarız. Hele buna ait örneğin tek olmadığını görebilirse bu fonetik hâdisesinin dilde oynadığı rolü iyice anlayabiliriz. Gerçekten «sakar»dan başka Anadolunun bazı yerlerinde «sakarcık» ve «sakarca» sözleri de kullanılır: «Sakarcık dalgalar üzerinde görünen ak köpüktür (Samsun); «sakarca» da rengi ak olan çiğdem çiçeğine verilen isimdir.

b. s/z karşılaştması

Örnekler:

Sançmak zançmak (Denizli), sıkrağ (= eli sıkı, bahil)/zıkrağ (Akşehir, Ş. Karaağaç), sındı (= makas)/zındı (İzmir köyleri), sömek - somak (= mısır koçanı)/zöbek (d. f.), zeyrek 'sakrak, v. b.

Bu karşılaştmaya yabancı dillerden alınan sözlerde çok rasgeliriz: Sebze 'zebze ve zavzı (Ş. Karahisar), sebil/zebil v. b.

Bu hâdise en çok Anadolunun bazı mahallî ağızlarına mahsus görünüyor.

c. s/t-d karşılaştması

Örnekler:

Sıska/tıska, sofuç (= havaneli)/dövüç, sinamak/denemek, sang (= buz)/don (donmaktan), sanımak/tanımak, v. b.

Derleme fişlerinden kızak manasile **zanka** ismini de alıyoruz ki kökü olan «zank» in buz manasına kullanıldığını gördüğümüz «sang» ile aynılığı aşikârdır. Böylece **zanka** (= kızak) ile «donmak» fiilini ve «sang» = buz ismini aynı etimoloji ile bağlamış oluyoruz.

ç. t/d karşılaştması

Örnekler:

Taban/daban, tat/dat, tağ/dağ, taş/daş, tikirmen/değirmen, tariğ/darı, tiz/diz, tizi/dizi; tiş/diş, tınçlık/dışlık (= sükûn, rahat). v. b.

Bu son misal dikkate lâyıktır: ruh manasına gelen **tin**'in asıl manası nefestir. «Dinlenmek» (= nefes almak, istirahat etmek) ile tinç - dinç aynı kökdendir; dinlenmiş demektir. «Tınç» ise «tinç» in i/ı karşılaştması ile türemiş bir varyantıdır; «dinçlik» in de «dışlık» olduğunu görüyor, ses değişimlerinin nerelere kadar gidebileceğini, ve en eski sesten ne derece ayrılabilceğini anlıyoruz.

d. Vokal/t-d karşılaştması

Örnekler:

Evirmek/devirmek, evşirmek (= ipi bükme)/devşirmek, aşmak/taşmak, ekmek/dikmek - tikmek (yere bir şey ekmek, dikmek)

Bazan bu değişmelerin ikisi üçü bir araya gelerek güçlkle sözün kendiliği (identitesi) ayırt edilebilir:

Çıbık sebik (= kırıkçuların kullandığı tahta çıbık «L. N.»sopa; gibi.

II. Başta konsonların karşılaşması

Başta konsonların karşılaşması demek bir sözün iki yerde veya bir kökün iki sözde iki ayrı başlangıç sesile söylenmesi demektir.

Bu fonetik hâdisenin mümessileri olan sözlerde bir mana ayrılığı olur, bununla beraber sözler hiçbir zaman yakınlığını büsbütün kaybetmezler. Aralarında hiçbir mana münasebeti olmayacak olursa o iki kelimeyi ayrı köklerden türemiş saymak zaruridir.

Bu fonetik hâdiselerinin çok türlüleri vardır. Başlıcalarından birkaç misal getirmekle iktifa ediyoruz.

1) Başta diş sesleri

Sözlerin başında diş sesleri ya vokallerle veya kendi aralarında biribirleriyle karşılaşırlar:

a. Vokal/s karşılaşması

Örnekler:

is/sis, in (= hayvanların barındığı çukur)/sin (= ölüyü gömdükleri çukur: mezar), epelemek/sepelemek (= yağmur, kar hafif hafif serpiştirerek yağmak), öl (= topraktaki nemlik)/söl (= etteki usare; Karaimce), eyek-eye (kaburga kemiği)/söyek (= kemik, göğüskemiği), ekek (= çene)/sakak (= çene altı, çene bağı), üfürmek/savurmak, susamak/usamak (aynı mana; «Tel.»); sagıt(Krm. Kom.)/aygıt (Anadolu), sayrı (Eski türkçe = hasta)/ağrı; seme/epesek (= şaşkın, ahmak, d. f.), uğur/sur (= tali), v. b.

Mühmelât namı verilen sözlerden bazılarının bu iki şekilde olması da aynı hâdisenin bir görünüşüdür:

açık/saçık, abuk/sabuk, em/sem, akar/sakar, gibi.

Bu hâdiselerden türemiş sözleri biribirlerine yaklaştırmak çok defa güçleşir. Meselâ «sakar» sözünün «ak» rengi ile münasebeti böyledir. «Sakar» hayvanların alnında ve ayağındaki ak benektir ki halk bu nişanı meşum sayar; bunun neticesi olarak ta «sakar» sözü uğursuz manasile insan hakkında bile kullanılır.

Tabii «sakar herif» denildiği zaman «sakar»ın ak ile münasebeti hatıra gelmez, fakat sakarın bir ak benek olduğu ve onunla teşeüm

(Kır.) / yay ve yaz; cüm (Çağ.) / tüm (d. f. = bütün), çom / som; cakın (Kır.) / yakın, çana (Kır.) / yeni, çabılğan / sabılğan (= dalga, sel), ca (Kır.) / ya = yahut, çegedek - çedek (Alt.) / segedek (Sag.) = kadın mantosu (ceket), cavmak (Kır.) / yağmak, v. b.

3) Başta damak sesleri

Fonetik hâdiselerinin bu çeşidinde «g, k, h» seslerinin vokal ile ve kendi aralarında karşılaşmaları vardır.

a. Başta h/vokal karşılaşması:

ınçkırık/hıçkırık, apaz/hapaz (avuç, avuç dolusu, K. T., d. f.), ark/hark (= su yolu) ve herk (= nadas), öl/höl (= nem, ıslaklık, d. f.), öyük/höyük, v. b.

b. Başta «h» nin vokalden başka seslerle karşılaşması:

hınamak (Kırşehir)/kınamak (= muahaze etmek), höğürmek/böğürmek, harma/yarma (bir nevi kereste), havarı/göveri ve cüveri (= yeşillik, sebze), hapaç (= bacak) / apış, herek / sırik, harar (= çuval, haşa) / sarar v. b. v. b.

«har, her -» kökünün «içine almak, kaplamak» manasile «sar-» ile karşılaştığını gösteren birkaç söze daha rasgeliyoruz; hepsi saran, kaplayan, bir şeyi içine alan şey isimleridir:

haranı (|= kazan, büyük tencere), harda (= bir nevi çul), herenlik (= bir nevi küfe), hereti (= liğen), harım (= bahçe duvarı, duvarla çevrilmiş yer), v. b.

c. Başta k/vokal karşılaşması:

Aga / kaga (= baba, Bayazıt); eci, edi (= kardeş) / kacı, kadı (= aynı mana, Bolu), iren (= kızılıcık) / kiren (aynı mana: Çankırı, Ilgaz, Bolu, Sinop, Merzifon, Ereğli, Kastamonu, Zonguldak, Bartın); ince / kincal (G. Antep), edik/kedik (Dört-yol, Erzinan), esirgemek/kısırgamak (Safranbolu), iriş-eriş (= dokuma tezgâhında uzunlama ipler) / kiriş (= çatıda uzunlama konan kereste; saz teli), ürkmek/korkmak, egle / çağla / kağla (= ham meyva; Egin), ağsak / çağsak / kağsak, ağır/kağır (= ağır hava; Bayramıç), atır (= aygır; Yakutça) / katır, v. b.

ç. Başta g/vokal, g/k v. b. karşılaşması:

Başta «g» sesinin vokal ile karşılaşmasına pek az misal vardır; bununla beraber şu birkaç örnek saklıkla bakılmağa değer: öl (K. T. ıslak yer, bataklık; Radlof: 1. ıslak, yağ; 2. küçük göl) göl; öbek / göbek; aşmak / geçmek, v. b.

gibi), aramak taramak, üremek/türemek, örün/torun, indemek (Çağ.) / dinlemek, ük (= kıl, Çağ.) / tüg-tüy; iğne / tiken, diken, tiğne v. b.

2) BAŞTA DIŞ ETLERİ SESLERİ

Başta görülen ses karşılaşmaları salt dış konsonlarına vergi değildir; dış seslerine pek yakın olan ve sesbilimde (fonetikte) «afriqué» denilen dış etleri sesleri ile de karşılaşmalar vardır. Bu sesler ç,c harfleriyle işaret olunan seslerdir; bunlara yarı vokal bir konson sayılan «y»yi bir yandan, ön damak sesi olan ince «k»yi öbür yandan, yaklaştırabiliriz. Bütün bu sesler ve bunlarla vokaller arasında karşılaşmalar vardır. Fakat mahreççe «y»ye yakın olan «l» ile «r» türkçenin başlangıç sesleri arasında hiç görülmezler.

Baş seslerin bu ikinci nevi karşılaşmaları hakkında bazı örnekler:

a. Başta vokal / ç-c karşılaşması

edik/çedik (= ayakkabı), enek - ene/çene, eğin/çeğin (= omuz ve sırt), örge (Çağ. = çadır)/çerge, egle (= ham düşen meyva)/çağla (ham koparılan badem, erik v. b.), öpüşmek / çopuşmak (Çağ.), ağsak - aksak / çağsak (= sakat), iğde / çiğde (Çağ.), ördek/çörge (aynı mana, Çağ.), ağmak / çavmak (ok çavdı = havaya ağdı Çağ.) v. b.

b. Başta vokal/y karşılaşması

iv / yiv, yuv-a; ava (Çağ.) / yuva, itirmek / yitirmek (= kaybetmek), uğur/yur (= talih); ilân (azeri) / yılan, ürek (Çağ.) / yürek, alçın (Çağ.) / yalçın, ildirim (Çağ.) / yıldırım, ilki / yilki (serbest, sürü halinde atlar), enek/yanak, intmek (Çağ.) / yontmak, ağıl / yâl (Çuv.), yüksek/üksek (Çağ.), yuhu(Çağ.) / uyku, yip (Çağ.) / ip, okor (Çağ.) / yukarı, yirmi / igirme (Çağ.), yüz/üz (Çağ.); öğrenmek (Çağ.) / yıpranmak, v. b.

Misallere dikkat olununca anlaşılır ki «y» ile başlamak Çağataycaya mahsus değildir; bizde de «y» ile başlayan sözler çoktur (yüz, yirmi, v. b.).

c. Başta «ç,c» sesinin başka seslerle karşılaşması:

Çedik /Kedik (d. f.) / edik (= ayakkabı), çil (çiğil) / sivil - ce, çeç / seç (= savrulmuş ekin yığını), çeper (= hail, çit) / siper, çege / kene - gene; çavaş d. f. (= güneş) / kayaş (Çağ. aynı mana); çoğmak / toğmak - doğmak, çağmur (Alt.) / yağmur, çilek / yilek (Başk.), çalın (= şimşek, Çağ., Alt.) / yalın (= alev), çaksı (kır.) / yakşı, yahşı; çorba / sorba (Karaim.), cay

larına vokal bir ses sokmak ise basit bir heceyi iki heceye ayırır v. b.

Pek eski zamanlarda insanların söz olarak kullanabildiği seslerin pek mürekkep olduğuna hükmeden bilginlere göre, iktisadî ve siyasi münasebetlerle eski bir dilin uzaklara yayılması sıralarında bu mürekkep sesler türlü türlü telâffuzlara mahal verir; türlü türlü ses karşılaşmaları hâdis olur. Bu hâdiselere mana değişimleri de katılarak müşterek dilde yeni yeni kökler ve sözler peyda olur.

Mürekkep seslerin kaynaşmalarından peyda olan başlangıç seslerine gelince, bunun da ayrı bir fonetik hâdisesi olduğu malûmdur. Meselâ «savat, savak, sıvık, sıva...» sözlerinin başındaki «s» sesinin su (v) dan bir bakıye olduğu, manaca su ile olan ilişkilerinden anlaşıl- maktadır.

«Islak» ile «sulak» ta karşılaştırılınca buradaki «ıs»ın da «su» dan çıktığı anlaşılır. «Sıcak, sıtma ile ısı, ısınmak» mukayesesinden de «sı» ile «ısı»nın kendiliği sabit olur. (Mukayese ediniz: soba = ısı - oba, Radlof). Eskiden işaret için kullanılan «uş» ile «ol, o, ora»dan «şol, şu, şura» türemiştir ki bu mürekkeplerin başında görülen «ş» sesi «uş» tan çıkmıştır.

Biraz anlattığımız fizyolojik ve kavmî amilin eserleri yalnız başlangıç seslerinde görülmez, sözün ortasında ve sonunda da bu hâdiseye tesadüf edilir. Ancak başlamak için ünleyici aygıtın aldığı ilk vaziyetin ehemmiyeti büyüktür. Sözlerin başka yerinde seslerin aşınması «*amuissement*», mürekkep seslerin çözülmesi «*décomposition*», seslerin yer değiştirmesi «*métathèse*», seslerin kaynaşması «*crase*» gibi hâdiseler hükümlerini icra ederler.

Bütün bu amillerden husule gelen ses değişimlerini üç görünüş altında, bazı örneklerle, kısaca aşağıda gösteriyoruz:

IV. Bir mahreç seslerinin kendi sesleri içinde değişmesi

Bu ses değişmelerini de dudak, diş, damak sesleri olarak mütalea edebiliriz:

1. Dudak seslerinin kendi serileri içinde değişmesi:

b, p/v : taban/tavan (zıddına delâlet), cibay (Çağ.)/çivi, apaz / avuç, yalbarmak (Çağ.) / yalvarmak, sab/sav = söz; v. b.

b, p/m : kabartmak/kamartmak, kuma = ortak ikinci zevce / kubaşık (= ortak), sap/saman, sabun/samın (Kkr.); kıpırtı/kımıldı,

«K» sesinin başta «g» veya «g» nin «k» okunması ise son derece yaygın bir hâdisedir:

Korku / gorku, kal-mak / galmak, komşu / gomşu, gök / kök, gelmek / kilmek, gemik / kemik, v. b.

Başta dudak sesleri:

Başta dudak seslerinin vokallerle karşılaşması mühim bir rol oynamaktan geri kalmamaktadır; örnekler:

olmak bolmak, ülüşmek ve üleşmek bölüşmek; eğmek bükmek, eğri büğrü; irkmek / birikmek, esrik / besrik (çabuk yürüyüslü deve), o bu, ora bura; inmek / binmek (zıddına delâlet), ayılmak / bayılmak (zıddına delâlet); ibik - übük (Çağ.) / bübük (Çağ.) v. b.

Dudak seslerinin başta, kendi aralarında karşılaşması son derece mebzul bir fonetik hâdisedir :

bor / vor, birmek / vermek, bin / min, balta / malta, biçin / miçin (maymun), başak / vaşak (Taşkent), bozmak / pozmak, bilgi / pilgi, bıçak / pıçak, pamuk mamug (Çağ.), beyin / meyin (Çağ.), bez / mez (= «glande», Çağ.) v. b.

III. Kelimenin içinde ve sonunda konsonların değişmesi

Sebepleri itibarile başlangıç seslerinin değişik görünmesi şimdi bahsedeceğimiz fonetik hâdiselerinden ekseriya ayrıdır:

Başlangıç seslerinin değişmelerinde iki büyük âmil vardır: 1) Kavmî kümenin değişmesi; bu âminin sebebi ünleyici aygıtın (cihazı-savtının) fiziyolojik vaziyetidir; 2) Mürekkep sözlerin kaynaşması ile birinci unsurun ikinciye basit bir ses gibi katılması.

Küçük çocukların yeni konuşmağa başlarken başlangıç seslerini büyüklerden farklı olarak söylemesi birinci nevi fonetik hâdisesini anlatmağa yarar.

Gerçek, «gel, git» yerine «del, dit» diyen bir çocuk, fonetik hâdise cihetinden «şeker»e «seker», «şap» a «sap» diyen Rum ile aynı vaziyettedir. Bunun gibi Halepli «kırk» adedini (ır'), Azerbaycanlı ise «gırh» suretinde telâffuz eder.

Bir kavmin söze başlarken hançeredeki ünleyici telleri (cordes vocales) titretmesi «k» sesini «g» ye, başka bir kavmin aynı sesi boğazdan telâffuz etmesi onu kısık bir vokale (arapçada ayın denilen sese) değiştirir. Baştaki mürekkep bir sesin iki unsurunu ayırıp ara-

Örnekler:

k g ğ : ak ağ (Çağ. Az.), aka ağa, akaymak (kaz. kom) = gözün yalnız akı gözükmek agaymak (Çağ.) ağarmak, oklak (Çağ.) oklağı-
oklava, ökmek (Uyg.) öğmek, tekne tağar (ikisi de birer zarf), v. b.

k/h : okumak ohu- (Az. Krm.), akta ahta, açık/açih (Az.),
okşamak ohşamak, okramak (Çağ. = at yem için kişnemek)
ohramak (Ot. = at solumak), v. b.

h g : o' anmak (Tar.) oyganmak (Çağ.) = uyanmak, budag (Çağ.)/
budah (d. f.) v. b.

4. Bir mahreç seslerinin başka bir mahreç seslerine karış-
ması:

Örnekler:

d, t l : ündemek (Çağ.) ünlemek, azdik (Kır.) / azlık, addamak
(Çağ.) adlamak = isim komak, attığ (Leb. Koib.) / adlı = adı
olan, astık (Kır.) / aşlık, v. b.

d, t / y : adak / ayak, adırmak (Uyg.) / ayırmak, ot (Uyg.) oy (= fikir;
Çağ. Tel. Şor. Kır.), adık (Uyg.) / ayı, v. b.

z / r : semiz / semirmek, göz / görmek, ansız (Kır.) / anır (Çağ. =
akılsız), yetgezmek (Çağ. = iyfa etm.) / yetkirmek, ikir (Çağ.)-
ikkere (Moğ.) / ikiz, v. b.

k ğ / v, y : ökmek (Uyg.) övmek, döğmek / dövmek, gök-göğeri / göveri
(= sebze), v. b.

öküt (Kır.) / öğüt / öyüt, öğrenmek / öyrenmek, bağlamak / bay-
lamak (Çağ.), v. b.

y / s, t, z : aygır / askır (sag.), aygır / atır (Yak.), ayırmak / azırmak /
adırmak / atır- (Yak.), atak / adak / azak / ayak, kızak / kayak, v. b.

ç / k / g : çağşak / kağşak / gevşek, çörpe (Çağ.) / körpe, v. b.

k / h / ğ / v : bukağ / buhak / buhav (Çağ.), takuk-tahuk / tağuk / tağug / tavuk,
talkasa / talvasa (Çağ.) = telâş, ıstırap; tag / tav, ökürmek
(Çağ.) / evirmek, v. b.

nç / ş : tinçlik / dışlık (d. f. = huzur, rahat, v. b.)

k / d, t : kilemek (Alt. Koib.) / dilemek / tilemek, v. b.

r / l (benzeşmesi) : eğrim / eğlim, irkinti / ilkinti, v. b.

l / n » : anlamak / annamak (d. f.), agulanmak / agunanmak
(Çağ.) v. b.

- kapanmak kamanmak, çapçak çamçak, kırıışmak kamaşmak ;
vetpis-çetpis (Kazak. Kır.) yetmiş, kabıs (sağ. koib.) kamış, v.b.
b p : ebermek aparmak, çepel çabal (Şor. Tob.), ebrimek epri-
mek; v. b.
b, p f : yepmek üfürmek, efirti; toprak tofrak (Çağ.), yaprak yafrak
(Çağ.), topuk tofuk (Çağ.), ipek ifek (Çağ.), epsem efsem
(Çağ.), Muk. yepmek (velyeperek) evselemek (d. f.) = yel-
pazelemek; kapa (Çağ.) kafa, kalfak (Çağ.) kalpak, v. b.
f v : üfürmek savurmak, ufak uvak (Tar.), v. b.

Bu seriye giren «m» sesinin «n» ile karşılaştığı da görülür:
im en (= alâmet, marka), aklam aklan, oram oran, emek
enig (Sağ.), v. b.

2. Diş ve diş etleri seslerinin kendi serileri içinde değiş-
mesi:

- t/d : orta (yeniçeri ortaları) orda (altın orda), atag (Çağ.) adak,
ada ata, edik ötük (Kır Tar.), odun otun (Kır. Tar), v. b.
ş/ç s : yahşi çaksı, beş bis, asılu = kaynamış (Kır.) haşlı, usmak
(Çağ.) yaşmak, asırmak (Kır) aşırmak, atas (Yak.) adaş,
usak (Kır.) uşak (= ufak), şu, su (Kaz. Kom.), uslanmak/
uşlanmak, çırmaş (Çağ.)/sarmaş, çoşmak (Çağ.)/şaşmak, çağ
(Çağ.)/sağ, v. b.
d/z, s : idi izi, udımak (Uyg.) uzunmak = uyumak (Şor, Sağ. Koib.),
adak (= ayak) azak, sank (Çağ.)/don. v. b.
ş/ç : uş (Kır. Şor.), uç, uş (Alt.)/avuç, ûç, usta (Alt. Kır. Kkr.)/
uşla, v. b.
s/z : uzak usak (Tüm.), özge/öskö (Alt. Tel. Leb.), öske (Şor Uyg.),
as az (Alt. Kur. v. b.), öz/ös (Tel. Uyg.), öksüz/ösküs (Alt.
Tel.), imas (Çağ) olmaz. v. b.
ç/c : icim (Uyg.)/içim, icürmek/içirmek, acı/açı, acık (Uyg)/
açık. v. b.

Bazı Türk lehçelerinde «ts», «dz» sesleri de vardır ki bunların da
öbür diş ve diş etleri sesleriyle karşılaştığı görülür:

adzık (Tür. Bar.)/açık, açu (Alt.)/acı (= ekşi)/adzı (Küer),
adzınmak (Küer)/açınmak (Tel. Alt). = mükedder olmak,
ve acınmak. v. b.

its (Bar. Kom. Küer. Tob.)/iç (içeri), itsmek (Küer, Bar.
Tob, Kom.)/içmek, its (Kar. L.)/üç, itske (Bar.)/açki (= keçi),
itskitsi (Tob.)/içkici = bekri.

3. Damak seslerinin kendi serileri içinde karşılaşması ve
aşınması:

mağa ve sesleri kaynaşmağa başlamış, «bıldır» şekline girmiştir. «Bilek vüzüğü»nden çıkan «bilezik», çağatayca «iştan = iç donu» da güzel birer kaynaşma örneğidir. «Ton»un eski manası «libas» olduğuna göre «iştan» daha umumi olarak «çamaşır» mukabili bir kelime sayılabilir. Bunun delâletile «kaftan»ın «kapa-ton»dan çıkmış eski bir mürekkep isim olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz. Manası da ayrı bir izah temin eder: burada «kapa» bir emir değildir, «kepe, kebe» gibi bir isimdir, vücudu kaplayan manasile anlaşılmalıdır; bunun uzatılmışı olan «kapama» hâlâ «kapamacı esnafı» tabirinde kullanılır, bu halde «kapa-ton kaftan» ve ahenk tesirile kaftan (= vücudu kaplayan libas) olmuştur.

Tasrifte kaynaşma hâdiselerinin oynadığı rol pek derindir; yakın zamana kadar (yorur-yörür) muzarii ile (gide-yorur) şeklinde mürekkep bir fiil manzarası kullanılmakta idi; bu manzaradan «hal» zamanı (gidiyor) doğmuştur.

Hâlâ «ben, min, men» zamirlerinin bazı lehçevî tasrifleri olduğu gibi saklanmakta olduğu malûmdur; bizde ise bu zamir birinci şahıs lâhikası haline girmiştir. İsim tasrifinde kullanılan «-çin» lâhikası, «uc» isminin bir halinden doğmuştur. Hasılı, bütün tasrif ve bütün iştikak şekilleri eski terkiplerin kaynaşmasından gelişmiş olmak ihtimali dilbilik âlimlerinin umumen kabul ettiği bir inkişaf seyridir. Bu hâdise eski manalı sözleri basit sesler haline indirerek dilin etimologisini tamamile gözlerden saklar. Binlerle, onbinlerle yıllar uzunluğunca kaynaşmaların dilde husule getirdiği değişmeleri deşip meydana çıkarmak ancak ittıradın yardımı olduğu hallerde o da bir dereceye kadar, mümkündür. «Soba, sıtma», «sıcak» sözlerinin başındaki «s»nin (ısı) dan; «sıva, sıvık, savak, savat, sıvarmak» sözlerindeki «s»nin de «su»dan birer kalıntı olduğunu anlayabiliyoruz; fakat söz başlarındaki bütün ses karşılaşmalarını böyle bir deşistirme ile aydınlatamıyoruz.

Dilin değişmesinde pek mühim ve gayet esaslı bir rol oynayan başka bir kanun da ittırat «analogie» denilen kanundur. Bu da, «en az çaba» gibi, ruhî bir amildir. Şuur altının anlatışı temin için sarfettiği cehtlerin bir tezahürü «kategoriler» - sınıflar, sıralar, türölüler - yaratmaktır. Bunların esası benzeyiştir.

Bütün mana ve şekil kategorileri, bütün gramer ve semantik sınıfları bu gibi şuur altının tesis ettiği benzeyişlere - ittırat (analogie) kanununa dayanır.

Bir misal ile bu kanunun bir tezahürünü gösterebiliriz: düne

V. Seslerin Yıpranması

(Amuissement)

Bu hâdise gayet mebzuldür. Türkçede damak seslerinin aşınması, düşmesi herkesçe kolaylıkla tespit olunabilmektedir; ancak başka seslerin de aşınması vardır. Ses aşınmasının en büyük amili «en az çaba» «sâyı - akal» kanunudur. Şuurun kendi kendine işliyen kısmı en kısa, en kolay işaretlerle meramını anlatmağa çalışır, ve iltibasa mahal vermeden, manayı tehlikeye atmadan elinden geldiği kadar işaretin maddî kısmını, lâfzını daha muhtasar, daha kolay söylenir hale getirir.

Örnekler:

kışlak kışla, bağırsak barsak, batkak batac, uluğ / ulu, bulganık bulanık, tapkur tabur, tagay dayı, utganmak (Çağ.) utanmak, oyganmak uyanmak, tükür tükür, baldırgan / baldıran; eprimek / erimek, v. b. v. b. İstanbulda - mişsin, - mişsiniz lâhikaları - misin, misiniz haline geçmiştir. v. b. v. b.

VI. Seslerin yer değiştirmesi

(Métathèse)

Seslerin yer değiştirmesi çok tesadüf olunan diyalektal bir fonetik hâdisesidir; bazılarının toprağa «torpah», köprüye «körpü», ekşiye «eşki», yükseğe «yüskek» dediği ile alay edildiği malûmdur, «métathèse» denilen hâdise budur. Bu hâdisenin sebep olduğu değişimler çok defa başka fonetik hâdiselerle birleşerk eski şekli tanınmaz sözler yaratır. Meselâ farsça «zenah» ile «dehan» ve arapça «dhekan» birer «métathèse»le ve diş seslerinin karşılaşmasile birbirlerine bağlıdır (ayni sözler türkçe «enek / çene» ismine de merbuttur). «Metatez»lerin amili nisbî telâffuz kolaylığı, buna göre, yine «en az çaba» kanunudur; ancak bu hâdiselerde bir ittirat keşfolunmamaktadır.

VII. Seslerin kaynaşması

(Crase)

Bu hâdiselerin dillerde husule getirdiği değişmeler için bir sınır bulmak güçtür. Bütün eskiyen terkipler bir sıra kaynaşmalardan geçer. Meselâ «bir yıldır» cümlesi mürekkep bir isim olarak kullanılır.

söylenmeğe başlamış ve işitenler tarafından anlaşılması, böylece her grup için bir telâffuz teessüs etmiş olabilir; sonunda bütün bu mürekkep ses bazı gruplarda büsbütün kalkabilir, ve söz, ancak morfolojik şeklile anlaşılmakta berdevam olur.

Türkçenin Türkiye dışarısındaki bazı lehçelerinde ve Anadoluda eskiden sağır kef dediğimiz «ng» ve «nk» sesine tesadüf olunuyor. İstanbul şivesinde bunun basit «n» konsonu şekline girdiği hepimizce malûmdur. Şimdi ise derleme fişlerinden geniz unsurunun büsbütün düşerek damak unsurunun kaldığını ve bir damak sesi gibi bütün seri üzerinde dolaşıp sifira kadar vardığını anlıyoruz.

Bu hâdiseyi teyit eden başka bir delil de mürekkep «nh» varyantına bir iki sözde «metatez» li olarak rasgelmemizdir. Bunlardan biri zayıf manasına gelen «egez-igez» sıfatıdır ki birkaç fonetik şekilde derlenmiştir:

eğez,	iğez
eyez,	iyez
engez,	
enez,	inez
ehnez	

İşte bu «ehnez» şeklinde geniz ve damak sesleri arasında bir yer değiştirmesi «métathèse» görüyoruz.

Mürekkep seslerin çözümlerinden doğan yeni telâffuzlar çok defa bir başlangıç konsonunun ve vokalinin değişimleriyle de bir arada bulunur; o zaman birbirinden ilk görünüşte uzak sözler doğar: «ekek, yanak, çene» gibi; değiştirmelerde bütün bu hâdiseleri de hesaba katmak lüzumu aşikârdır.

IX. Menşein nisbîliği

Diyalektal fonetiğimizi anlatan sayıfalarda sesin manaya dokunmadan değişebildiğini gösteren istenildiği kadar örnek vardır:

Bunun böyle olması ses değişimi ile mana (çem) değişimi sebeplerinin ayrı olmasındandır.

Ses değişimlerinin başlıca sebeplerinden bir az yukarda gördüğümüz gibi, etnik grupun ve onunla beraber «ünleyici aygıt»ın değişmesidir.

Aynı kavmî küme (etnik grup) içinde ise - anlaşılmamak tehlikesi olmadıkça - **en az çaba** (sâyıakal) türesiyle ses değişimleri husule gelebilir.

kadar «söylersiz, görürsüz» derken bugün «söylarsiniz, görürsünüz» dememiz «analogie» kanununun bir eseridir: Evvelâ isimlerin muzaf-
ların da -n, -nız lâhikaları (şüphesiz bu da bir analogie eseri olarak)
peyda olmuştur. Nihayet son zamanlarda, aynı kanunun sevki ile,
-sin morfeminin cem'inde, «s» ile «-iz» arasında bir «n» sesi inkişaf
etmiştir. Daha evel de, tahmin olunabildiği üzere, muzaf isimlerinin
birinci ve ikinci şahıs cemilerine «biz, siz» zamirlerindeki -iz sesi
verilmiştir (evim, evimiz, evin, eviniz).

Analogie kanununun bir dilde yarattığı şekillerin inkişaf seyrini
araştırmak en mühim tetebbülerden biridir. Bunun için ayrı uzun
ve derin bir çalışmaya ihtiyaç vardır.

VIII. Mürekkep seslerin çözülmesi

Derleme fişlerinin tanıttığı ses hâdiselerinden dikkatimizi en
önce üstüne çeviren biri vardır: bir sözün birkaç fonetik şekilde olması.

Örnek olarak, «eksi» (=bir ucu yanmış odun) tam on telâffuzla
derlenmiştir:

eksi	öksü
eğsi	iğsi
eysi	
ensi	insi
ehsi	
esi	isi

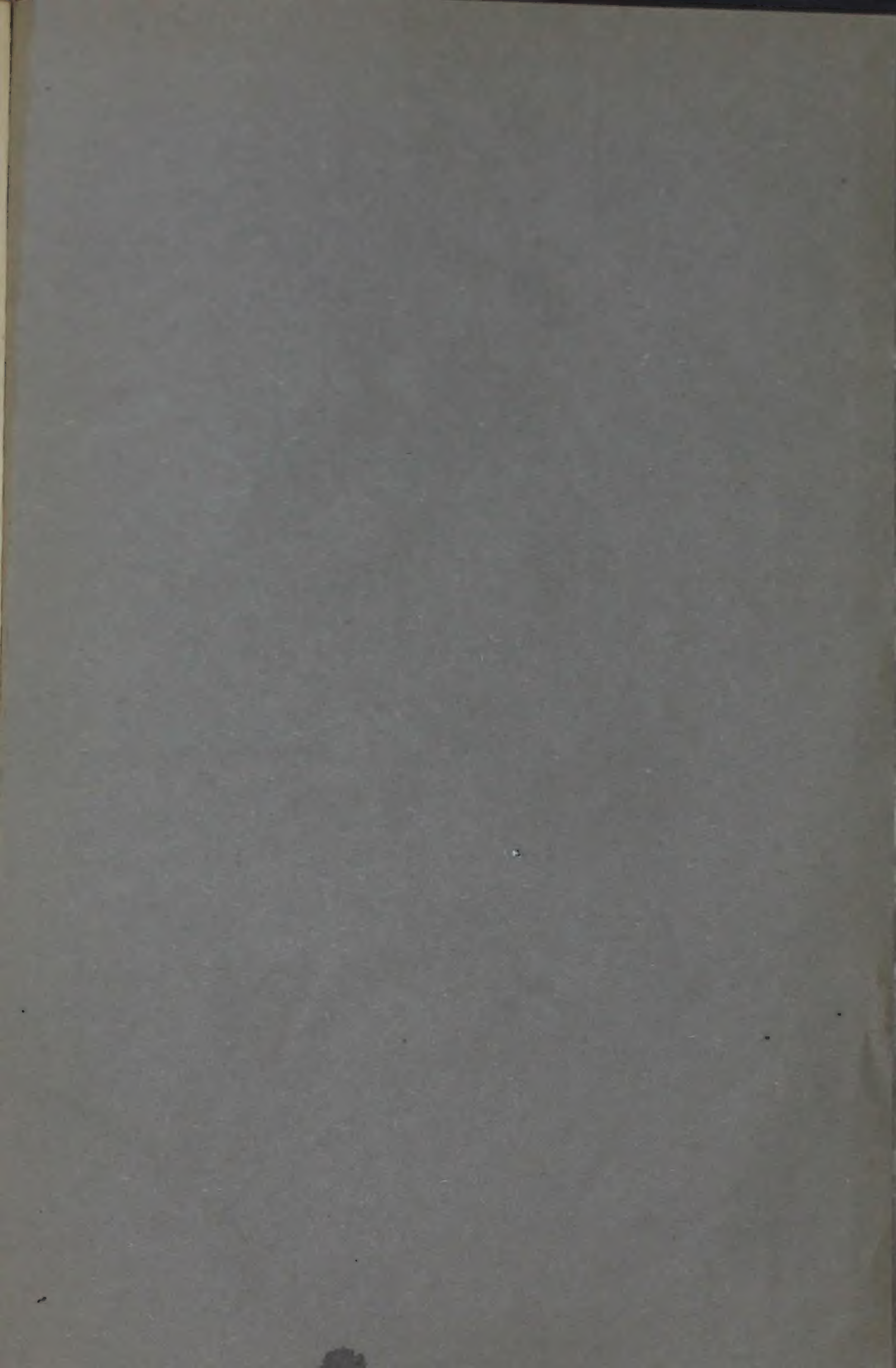
Bunların karşısında, düşüneceğimiz en çok baştaki vokal ile
sondaki -si lâhikası arasında kalan konson ses üzerinde toplanıyor.
Bu ses (h-k-ğ-y) serisini geçiriyor, (isi, esi) şeklinde büsbütün sıfıra
iniyor.

Bu sesin eskiden genizli bir damak unsurundan mürekkep oldu-
ğunu kabul etmek lâzımgelir. Bu sesi «nkh», «ngh», işaretlerle kay-
detmek lüzumunu hissediyoruz. Alimler, bu gibi hallerde, bütün
bu seslerin, başta, bir arada, hepsi tek bir ses imiş gibi ağızdan çıkarı-
labildiğini kabul ediyorlar ki, bizim için bu görüşü yanlış saymağa
sebeup ve delil yoktur. Demek ki, bu sözün kökündeki konson:

«nkh»

gibi mürekkep bir işaretle gösterilebilir.

Böyle mürekkep bir sesin çözülmesinde «en az çaba» kanunu
müessir olabilir. Kavmî kümenin değişmesi de başka bir amil sayıla-
bilir. Muhtelif gruplarda, «en az çaba» kanunile, bu ses gitgide
«ng», «nk», «nh», yalnız «n», yalnız «k», veya yalnız «h» olarak

Ses değişimlerinden hangilerinin iki kavmi küme arasında, hangilerinin aynı grup içinde vukua geldiği büyük ehemmiyeti haizdir.

Müteaddit gruplara ait değişmelerin geniş milli diller içinde bir arada bulunabilmesi illerin ve ulusların müteaddit etnik gruplardan teşekkül etmesinden, tâbi grupların dillerinden hâkim grubun diline işaretler ve şekiller geçebilmesinden ilerigedir.

Ses değişmeleri üstünde yürütülecek değiştirmelerden ta menşe'e kadar nüfuz edilemeyeceği şüphesizdir. Mukayeseli sarfların yardımıyla bir ana dilin dirilmesi nisbî olduğu gibi dilde menşe aramak teşebbüsleri de nisbîdir. Cuny, Trombetti veya Yafesçi N. Marr gibi âlimlerin eserleriyle aydınlanmıştır ki insanlar **dil dilinden** evvel **el dilini** kullanmışlardır. Bir milyon yıl süren bu ilkin çağlarda insanlar ve daha önce insanımsılar, haykırma ve ırlamalarla konuşuyorlardı. İşaretleşmek şuuru, dil şuuru, bu çağda gelişmiştir. Fakat bu uzun çağ akışı üzerinde «menşe» denebilecek hangi noktayı arayabiliriz ve oraya nasıl erişebiliriz?

Bu irdellerle uğraşan âlimlere göre «dil dili» merhale merhale içtimaî ve iktisadî inkişafı kaynaşık olarak inkişaf etmiştir. Her eskiyip geçen merhalenin işaretleri içinden yeni merhalenin işaretleri gelişmiştir. Yafesçiler en ziyade bu telâkkinin dilde tecellisini izaha çalışmaktadır ki bu suretle Sovyetlerin resmî felsefî mektebi olan tarihî materyalizmin diyalektik nazariyesi dilde dahi tatbik edilmiş oluyor.

Bütün âlimlerin artık ittifak ettiği bir nokta vardır, o da dil işaretinin içtimaî-ruhî mahiyetidir; daima ve her yerde, dil işaretinde, maddî ciheti manadan ayırmağa imkân yoktur.

İşte bu esaslı hakikat diller arasındaki yakınlık ve uzaklıkların tayininde, ses değişimleri arasında bize ışıklarile doğru yolu gösteren fenerdir. Tezimizde görüldüğü gibi, ispatlarımızda bu kılavuzdan ayrılmamağa çalıştık.

